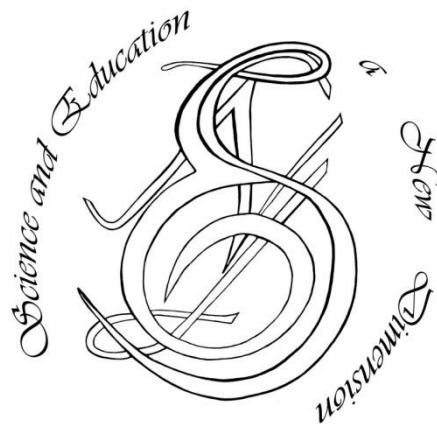


# SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

# HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES



**p-ISSN 2308-5258**

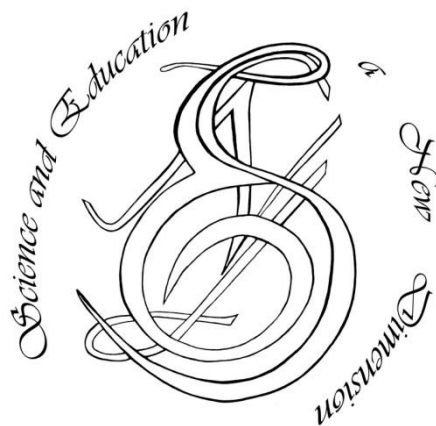
**e-ISSN 2308-1996**

VIII(39), Issue 231, 2020 June.

**SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION**

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39>

**Humanities and Social Sciences**



[www.seanewdim.com](http://www.seanewdim.com)

Editorial board

**Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos**

**Honorary Senior Editor:**

**Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

**Andriy Myachykov**, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

**Edvard Ayvazyan**, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

**Ferenc Ihász**, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

**Ireneusz Pyrzyk**, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

**Irina Malova**, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

**Irina S. Shevchenko**, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine  
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

**Kosta Garow**, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

**László Kótis**, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

**Larysa Klymanska**, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

**Liudmyla Sokurianska**, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

**Marian Wloshinski**, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

**Melinda Nagy**, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

**Alexander Perekhrest**, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

**Nikolai N. Boldyrev**, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

**Oleksii Marchenko**, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

**Olga Sannikova**, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

**Oleg Melnikov**, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

**Perekhrest Alexander**, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

**Riskeldy Turgunbayev**, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

**Roza Uteeva**, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

**Seda K. Gasparyan**, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

**Sokuriaynska Liudmyla**, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

**Svitlana A. Zhabotynska**, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

**Tatyana Prokhorova**, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

**Tetiana Hranchak**, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

**Valentina Orlova**, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

**Vasil Milloushev**, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

**Veselin Kostov Vasilev**, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

**Vladimir I. Karasik**, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

**Volodimir Lizogub**, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

**Zinaida A. Kharitonchik**, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

**Zoltán Poór**, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

**Barkáts N.**

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

**Statement:**

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

**THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:**

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25;  
ICV 2019: 89.50

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

## CONTENT

<b>HISTORY.....</b>	<b>7</b>
Протидія зовнішнім інформаційним впливам: систематизація українського досвіду протистояння російській агресії <i>А. П. Демартино.....</i>	<b>7</b>
Спогади Нестора Махна «Буремна юність» як історичне джерело з вивчення характеру і світогляду автора <i>М. В. Ковальов.....</i>	<b>11</b>
Культурно-освітня діяльність громадських організацій української діаспори в Канаді (1991-2014 рр.) <i>З. А. Потіха.....</i>	<b>14</b>
<b>SOCIAL COMMUNICATIONS.....</b>	<b>17</b>
Імерсивні комікси як новий вид інформаційного продукту <i>Д. О. Бєлов.....</i>	<b>17</b>
Термін «культурний геноцид» в російському медіапросторі: інформування і маніпуляція <i>М. В. Доценко.....</i>	<b>20</b>
A New Test of Artificial Intelligence: Should the Media Industry Be Afraid? <i>К. Норска.....</i>	<b>26</b>
Оцінка ліфтів читання: навчальний контент <i>Т. С. Леонтьєва.....</i>	<b>30</b>
Реалізація тактики звинувачення у знаках вербальної агресії у політичному дискурсі <i>І. С. Мельниченко, В. О. Захарчук.....</i>	<b>34</b>
Внесок Української бібліотечної асоціації у формування сучасної бібліотечної освіти в Україні <i>А. О. Мотько.....</i>	<b>37</b>
A notion and structure of the aim of women’s magazines (on the example of “Vogue” and “Harper’s Bazaar” (USA) <i>Н. Мухаєлів.....</i>	<b>41</b>
Проблематика тероризму в журналістській освіті: від постановки проблеми до інтеграції у навчальний процес <i>І. В. Мисловський.....</i>	<b>48</b>
Боротьба з поширенням фейк-ньюз: цифрові інструменти верифікації контенту <i>К. О. Назаренко.....</i>	<b>54</b>
Маніпулятивні технології у висвітленні пандемії коронавірусу на всеукраїнських телеканалах <i>І. С. Пуцята.....</i>	<b>58</b>
Особливості комунікації українських літераторів у соціальній мережі «Фейсбук» <i>Т. І. Сащук.....</i>	<b>61</b>
<b>SOCIOLOGY.....</b>	<b>67</b>
Geographical distribution of events in the Ukrainian media discourse on Muslims: othering mechanisms <i>О. Дзиуба.....</i>	<b>67</b>

Տղամարդկանց և կանանց դերի մասին պատկերացումները հասարակական կյանքում <i>Ա. Տ. Կնյազյանի</i> .....	71
Роль громадянської освіти у реалізації соціально-політичної інтернет-поведінки української молоді <i>Р. Р. Мишок, Л. Д. Климанська</i> .....	75
Теорія релігійної складності в сучасному дослідженні релігії <i>С. С. Яремчук</i> .....	79

## HISTORY

## Протидія зовнішнім інформаційним впливам: систематизація українського досвіду протистояння російській агресії

А. П. Демартіно

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ, Україна

Paper received 03.04.20; Accepted for publication 26.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШ39-01>

**Анотація.** У пропонованій статті систематизовано досвід сучасної України, що стосується протистояння російській агресії, результатом якої стала анексія Автономної Республіки Крим і захоплення частини території Донбасу. Проаналізовано можливість та реальну протидію української влади і громадськості інформаційній експансії Російської Федерації. На основі осмислення набутого досвіду запропоновано заходи, необхідні для інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління та вироблення адекватної стратегії у сфері національної безпеки України.

**Ключові слова:** зовнішні інформаційні впливи, соціальні мережі, інформаційна війна, пропаганда, інформаційний простір, стратегічні рішення, протидія дезінформації, національна безпека.

**Актуальність проблеми.** Дослідження проблеми, пов'язаної з осмисленням зовнішньої агресивної політики Російської Федерації та необхідністю протистояння експансії є актуальним насамперед з огляду на потреби формування системи національної безпеки в Україні. З огляду на це, надзвичайно важливим є детальне вивчення особливостей російської військової присутності (застосовуваних інформаційних технологій, відповідних документів, фактів скоєних злочинів. Недостатньо вивченим питанням є, зокрема, історичні дослідження у сфері мережі Інтернет, спираючись на ситуацію, пов'язану з анексією Росією Автономної Республіки Крим та окупацією частини Донбасу. Все це потребує значних зусиль, відтак маємо всі підстави привернути увагу дослідників і державних діячів до поставленої проблеми.

**Огляд літератури.** Проблему зовнішніх інформаційних впливів серед західних вчених останнім часом активно розробляють такі фахівці як Н. Гібер, Й. Дарчевська, Р. Кларк, В. Морріс, Р. Нейк, У. Франке, Д. Фрід та ін. Серед українських вчених дослідження різних аспектів цієї проблеми має місце у працях В. Горбуліна, Т. Гучакової, А. Клименка, І. Кресіної, О. Литвиненка, В. Наливайченка, М. Розумного, Ю. Смелянського та ін. Разом з тим окремі аспекти означеної проблеми лишилися поза увагою дослідників. До того ж, необхідність вирішення питань, пов'язаних зі зміцненням національної безпеки України зумовлює постійну увагу та комплексний підхід до означеної проблематики.

**Постановка проблеми.** Зважаючи на те, що російський вплив на інформаційне поле України завжди був значним і таким залишатиметься в доступному для огляду майбутньому, необхідна адекватна оцінка інформаційного потенціалу України, здатного протистояти тепер і в майбутньому зовнішньополітичній агресії з використанням спеціальних інформаційних операцій. Поряд з цим важливим є напрацювання практичних пропозицій задля вироблення стратегії і тактики гнучкого реагування на зовнішні інформаційні впливи.

**Мета і завдання дослідження.** Метою цієї статті є аналіз і систематизація українського досвіду протистояння російській агресії. До основних завдань дослідження віднесені: осмислення досвіду протистояння спеціальним інформаційним операціям; виявлення можливостей застосування асиметричної протидії в умовах зовнішньої інформаційної експансії; з'ясування успіхів і про-

рахунків інформаційного впливу Російської Федерації; формування системи заходів, необхідних для інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління та вироблення адекватної стратегії у сфері національної безпеки України.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз прийомів та методів використання Російською Федерацією соціальних мереж для проведення інформаційних операцій є важливим як для внутрішніх потреб України, так і для використання українського досвіду в інших країнах. Одразу зазначимо, що для розхитування внутрішньополітичної ситуації в Україні російська сторона поширювала теми і меседжі максимально конфліктного характеру. Подібна тактика була використана і під час російського втручання у президентські вибори у США 2016 року. Згідно з висновками розслідування спеціального прокурора Р. Мюллера, росіяни через створені від імені американців профілі в соціальних мережах штучно роздмухували найгостріші економічні та політичні теми – імміграція, поширення ісламу, права чорношкірих, поліцейське свавілля тощо. Все це якраз і зумовлює необхідність відновлення цілісної картини російсько-української війни, оскільки таке дослідження дозволить глибше зрозуміти стратегію і тактику практичної реалізації Росією доктрини інформаційної війни і виробити відповідні заходи протидії нормативно-правового, військово-технічного та управлінського характеру.

В умовах реалізації Російською Федерацією спеціальних інформаційних заходів як складової операції з анексії Автономної Республіки Крим 2014 року справедливо згадати про заходи протидії, що вживалися українською стороною. На жаль, Україна, яка не була готова до війни в її класичному вигляді, ще менше була підготовлена до війни «нового типу» з її інформаційною складовою і сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Голова Служби безпеки України В. Наливайченко був абсолютно відвертим, коли у березні 2014 року, коментуючи російську атаку на українські телекомунікаційні системи під час анексії АР Крим, заявив, що жодна з державних систем інформаційної безпеки не була підготовлена до такого нахабного порушення закону [1].

У результаті нова українська влада опинилася в патовій ситуації: з одного боку – зрада вищого керівництва держави на чолі з президентом, а з іншого – відсутність

необхідних нормативно-правових актів, структур, ресурсів, досвіду та фахівців з ведення інформаційних війн. За таких умов основне навантаження в українсько-російському інформаційному протистоянні взяли на себе активісти і волонтери.

Хоча, треба наголосити, що упродовж десятиліть експертне середовище інформувало очільників державних органів про небезпеки масштабної російської інформаційної присутності в АР Крим. Зокрема, нинішній директор *Національного інституту стратегічних досліджень* О. Литвиненко напередодні «кримських подій», у вересні 2013 року, попереджав, що Україні довести свою окремішність від Росії буде неможливо без жорсткого військового зіткнення, як свідчить досвід Польщі, Фінляндії та країн Балтії [2].

Щодо недопустимості подальшого зволікання з реагуванням на російську «інформаційну експансію» публічно застерігали вище політичне керівництво держави окремі органи державної влади. Так, ще 2008 року в рішенні колегії *Державного комітету телебачення та радіомовлення України* зазначалося, що стан інформаційного простору АР Крим викликає занепокоєння: «...територія півострову перебуває під потужним інформаційним впливом сусідніх країн. На території автономії проводяться інформаційно-психологічні кампанії, які дезінформують суспільство, несуть загрозу територіальній єдності країни, стоять на заваді проведенню державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції» [3].

Про необхідність адекватного реагування на загрози тенденції, що склалися в інформаційному просторі Криму, йшлося і в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України», дорученні Президента України від 23 квітня 2008 року № 1-1/896 Про вжиття невідкладних заходів щодо комплексного розв'язання проблем інформаційного забезпечення населення АР Крим, у відповідних дорученнях Кабінету Міністрів України тощо. На жаль, нормативно-правові документи, що продукувалися державною управлінською машиною, у переважній більшості мали декларативний характер, тому або не були реалізовані, або не досягли бажаних результатів.

Заради об'єктивності треба зазначити і про проблеми правового регулювання, з якими стикалися правоохоронці, насамперед працівники СБУ, намагаючись фіксувати антиукраїнську діяльність у мережі Інтернет, зокрема в соціальних мережах. Наприклад, працівники СБУ, які на той час працювали в АР Крим, скаржилися на труднощі, пов'язані не лише з технічним виявленням злочинців, а й із фіксуванням доказів та правовою кваліфікацією подібних дій. У результаті взаємодія з органами прокуратури з цих питань була вкрай ускладнена, що призвело до гальмування розслідувань і непроведення слідчих дій.

На жаль, необхідних висновків не було зроблено, як детально висвітлено в аналітичній доповіді, підготовленій апаратом Ради національної безпеки і оборони України «Крим. Війна: передумови російської агресії». У доповіді, зокрема, зазначається, що на момент початку активної фази стратегічної чекістсько-військової операції РФ в АР Крим обороноздатність України опинилася на критично низькому рівні і була втрачена здатність

здійснення опору збройній агресії [4]. Однак саме з «кримських подій» почався шлях України до набуття практичного досвіду інформаційного протистояння російським технологіям впливу.

Враховуючи стрімкість здійснення анексії, на кримському напрямі вдалося зробити не так багато, але на підставі цього досвіду та досвіду подальших збройних дій на Донбасі українською владою були розроблені і прийняті перші стратегічні рішення в інформаційній сфері [5].

Як уже зазначалося, першими заходи протидії російській інформаційній машині застосували українські активісти. Саме громадянський сектор почав здійснювати несистемні, різнопланові, але вкрай необхідні оперативні заходи. Передовсім йдеться про висвітлення української позиції щодо подій, які відбувалися в АР Крим, і дезавування потоку дезінформації, створюваного російською стороною. Налагодження інформаційного конвеєра було особливо важливим в умовах розгубленості та дезорієнтації, що панували в оцінках кримської ситуації і в Україні, і за її межами. Необхідно було доносити правдиву інформацію до зовнішньої аудиторії, від позиції якої залежало світове визнання або невизнання «кримської незалежності», процесу «добровільного возз'єднання» з Росією та загалом легітимності дій РФ.

Вагомий внесок у процес налагодження комунікації з представниками дипломатичного корпусу і міжнародних організацій належить громадській організації «Майдан закордонних справ», створеної під час протестних акцій 2013–2014 років відомим українським дипломатом Б. Яременком. Саме кримська команда Майдану закордонних справ у складі найавторитетніших експертів з проблематики Чорноморського регіону (А. Клименко, Т. Гучакова, Ю. Смелянський) стала одним з основних джерел актуальної, перевіреної і оперативної інформації про хід російського вторгнення в АР Крим.

Роль авторитетного експертного майданчика відіграло інтернет-видання «BlackSeaNews», що спеціалізується на кримській і чорноморській тематиці, на чолі з головним редактором А. Клименком. На сторінках «BlackSeaNews» публікувалася ексклюзивна інформація про російську військову та економічну присутність у Чорному морі, унікальні статистичні дані й аналітичні зведення. Ще один інформаційний проект «КримSOS» був створений волонтерами спочатку як сторінка на Facebook, а потім як багатофункціональний сайт. Група добровольців із перших днів російського вторгнення почала збирати і оприлюднювати оперативну та перевірену інформацію про ситуацію в АР Крим.

У лютому 2014 року з'явилася сторінка у Facebook, на якій українських інтернет-активістів закликали до об'єднання в «Кіберсотню». Саме цю групу вважають причетною до організації ряду кібератак. Так, у березні 2014 року було зламано сайт офіційного друкованого органу уряду РФ «Російская газета», де було розміщено логотип «Кіберсотні» і підбірку антипутінських фотографій. А на сайті головного кремлівського пропагандистського рупора за кордоном – телеканалу «Russia Today» до заголовків усіх англомовних матеріалів було додано слово «nazi» (нацист, нацистський). Вважається, що це була реакція анонімних інтернет-активістів на рішення Ради Федерації РФ про надання дозволу на використання збройних сил РФ на території України, в АР Крим, у зв'язку із «загрозою життю росіян». Крім



того, в березні 2014 року невідомі здійснили *DDoS-атаку*, заблокувавши роботу інтернет-сайтів, що висвітлювали проведення «референдуму про статус АР Крим» ([referendum2014.org.ua](http://referendum2014.org.ua)) [6].

Численні факти про російську агресію в АР Крим публікував волонтерський проект міжнародної спільноти «*InformNapalm*», створений у березні 2014 року, а за ініціативою київського програміста Є. Доукіна СБУ заблокувала п'ять державних кримських сайтів [stacrimea.gov.ua](http://stacrimea.gov.ua), [minek-crimea.gov.ua](http://minek-crimea.gov.ua), [sev.gov.ua](http://sev.gov.ua), [crimea.gov.ua](http://crimea.gov.ua) і [ark.gov.ua](http://ark.gov.ua), які використовувала нелегітимна влада в АР Крим [7].

В оцінках контрпропагандистських зусиль України можна погодитися з висновками науковців *Національного інституту стратегічних досліджень*, які відзначають значну громадянську активність, що відбувалася на тлі очевидної недостатності медіареагування влади. Така ситуація, на думку експертів, пояснюється відсутністю в Україні цілісної загальнодержавної стратегії зовнішньополітичного інформування та протидії, необхідних засобів та фахівців відповідного рівня [8].

Врешті-решт, можна визнати, що Україна тактично прогала територію, але стратегічно виграла «битву за мізки», остаточно обрізавши російсько-радянську пуповину, яка з'єднувала дві країни. Деніел Фрід, дослідник «*Atlantic Council*» і колишній координатор політики санкцій Державного департаменту США, виступаючи на слуханнях у Комітеті Конгресу США з міжнародних відносин, присвячених урокам російської дезінформації в Європі, назвав Україну прикладом епічного провалу російської дезінформації [9].

Спираючись на матеріали аналізу використання РФ сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на прикладі операції з анексії АР Крим та з урахуванням досвіду інформаційної підтримки збройної агресії на Донбасі можна сформулювати ряд **правових, технологічних та управлінських пропозицій**, які дадуть змогу вдосконалити стратегію і тактику української протидії російській інформаційній війні.

**1. Здійснення глобального моніторингу агресивних дій із застосуванням сучасних автоматизованих систем збору, обробки та аналізу інформації.** Активним діям Кремля на зовнішньому напрямі завжди передують інформаційна підготовка. У зв'язку з цим, на принциповій важливості завчасного виявлення та аналізу елементів російського інформаційного впливу, що сигналізує про потенційно небезпечну агресивну поведінку, наголошується у звіті *Центру передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО* [10].

**2. Проведення щоденного всеукраїнського опитування в телефонному режимі щодо найактуальніших питань суспільно-політичного життя з метою моніторингу зміни громадської думки та визначення ефективності впливу російської пропаганди.** Київському міжнародному інституту соціології належить ідея створення *Індексу результативності російської пропаганди (РРП)*, який вимірюється шляхом проведення соціологічних досліджень, починаючи з лютого 2015 року. Під результативністю російської пропаганди науковці *КМІС* на території України розуміють поширеність підтримки головних тез російської пропаганди населенням України в цілому або тієї чи іншої території України. У цьому контексті важливим є формування деталізованого соціологічного портрета існуючої та

потенційної цільової аудиторії російської пропаганди з постійним відстеженням динаміки змін.

**3. Створення агенції «Центр інформаційного аналізу та реагування»** (за прикладом США), яка в оперативному режимі буде надавати ЗМІ інформацію про виявлені фальшиві новини (фейки), фаховий експертний аналіз та коментарі, статистичні та фактологічні дані щодо антиукраїнської активності у мережі Інтернет, зокрема в соціальних мережах, демаскувати інформаційні атаки, їх джерела, залучених осіб тощо. Одним із напрямів діяльності зазначеної агенції може стати створення сайту протидії російській дезінформації і боротьби з фейками за зразком діяльності Оперативної робочої групи ЄС із стратегічних комунікацій *East StratCom Task Force*.

**4. Організація системи пошуку, опрацювання та аналізу науково-дослідницьких, публіцистичних та інших матеріалів іноземного походження щодо теорії і практики інформаційної війни та застосування сучасних ІКТ.** Зокрема, важливим є виявлення та викриття груп / сторінок, акаунтів соціальних мереж, відеоканалів, сайтів, які ведуть діяльність, спрямовану на підірвання національної безпеки і оборони України, оприлюднення виявлених даних та вжиття заходів для їх закриття / блокування. Цей захід пропонується як асиметрична відповідь на діяльність російської «армії ботів».

**5. Створення українського аналога порталу *InfoС-МІ*, на якому будуть публікуватися переклади українською та російською мовами публікацій авторитетних міжнародних ЗМІ.** На думку вчених *Національного інституту стратегічних досліджень*, це сприятиме ефективнішому протистоянню фальсифікаціям. Поряд з цим необхідне налагодження постійних контактів та обміну інформацією з міжнародними організаціями, які спеціалізуються на протидії російським кампаніям з дезінформації, такими як Оперативна робоча група ЄС із стратегічних комунікацій *East StratCom Task Force*, Центр аналізу гібридних загроз ЄС (*EU Hybrid Fusion Cell*), який діє в рамках Розвідувального і ситуативного центру ЄС (*EU Intelligence and Situation Centre*), Європейською службою зовнішньої дії (*European External Action Service*), Агентством ЄС з питань мережевої та інформаційної безпеки (*European Union Agency for Network and Information Security*), Платформою мережевої та інформаційної безпеки (*NIS Platform*) та іншими.

**6. Розроблення єдиного протоколу реагування та взаємодії державних органів у разі зовнішньої інформаційної атаки з урахуванням положень нормативно-правових актів ЄС.** У зв'язку з цим є гостро необхідним дослідження деструкції джерел – процесу поступового цілеспрямованого або технологічно зумовленого зникнення матеріалів із соціальних мереж. Це питання має і суто практичне значення у сфері національної безпеки і оборони: необхідно законодавчо визначити випадки використання соціальних мереж для здійснення інформаційної агресії та створити відповідні моніторингові системи їх фіксації.

**7. Адаптація українського суспільства до запровадження європейської системи інформаційної безпеки.** Ця проблематика детально розглянута вченими Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України в монографії «*Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів*» за зага-

льною редакцією доктора політичних наук, професора І. Кресіної [11].

**Висновок.** Інформаційна безпека є необхідною умовою існування держави, збереження її суверенітету. До того ж, ця проблема набуває особливої ваги в умовах

зовнішньополітичної інформаційної експансії. Зазначене потребує активного залучення засобів масової інформації до процесу викриття агресивних зовнішніх впливів, а також вживання невідкладних заходів щодо захисту національного інформаційного простору в сучасній Україні.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Глава СБУ: Україна пострадала от кибератак. SecurityLab.ru. 2014. URL: <https://www.securitylab.ru/news/450202.php> (дата звернення: 12.02.2020).
2. Нинішній заступник секретаря РНБО передбачав війну з Росією ще рік тому. Texty.org.ua. 2014. URL: [http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/55349/Nynishnij\\_zastupnyk\\_sekretara\\_RNBO\\_peredbachav\\_vijnu\\_z](http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/55349/Nynishnij_zastupnyk_sekretara_RNBO_peredbachav_vijnu_z) (дата звернення: 02.08.2019).
3. Про стан інформаційного простору Автономної Республіки Крим. Державний комітет телебачення та радіомовлення України. 2008. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr\\_19603-08](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr_19603-08) (дата звернення: 07.03.2020).
4. Крим. Війна: передумови російської агресії. Рада Національної безпеки і оборони України. 2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2399.html> (дата звернення: 07.03.2020).
5. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України. Рада національної безпеки і оборони України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14> (дата звернення: 07.03.2020).
6. Сайт «Российской газеты» атаковали хакеры с Майдана. Газета «Деловой Петербург». 2014. URL: [https://www.dp.ru/a/2014/03/07/Sajt\\_Rossijskoj\\_gazeti](https://www.dp.ru/a/2014/03/07/Sajt_Rossijskoj_gazeti) (дата звернення: 02.08.2019).
7. Киевский программист добился от СБУ блокировки крымских госсайтов. AIN.UA. 2014. URL: <https://ain.ua/2014/07/30/kievskoj-programmist-dobilysya-ot-sbu-blokirovki-krymskix-gossajtov-v-zone-gov-ua/> (дата звернення: 02.08.2019).
8. Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року). Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2014. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476/> (дата звернення: 07.03.2020).
9. Україна – приклад епічного провалу російської дезінформації. Деніел Фрід у Конгресі США. Голос Америки (VOA). 2019. URL: [https://ukrainian.voanews.com/a/rosijskadezinformatsija/5004018.html?fbclid=IwAR3euimyQeakVceGse-V5EsqicxQkCOX4dVyzoWfopbvVrjUlhY3jjj\\_XuU](https://ukrainian.voanews.com/a/rosijskadezinformatsija/5004018.html?fbclid=IwAR3euimyQeakVceGse-V5EsqicxQkCOX4dVyzoWfopbvVrjUlhY3jjj_XuU) (дата звернення: 02.08.2019).
10. Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 2014. URL: <https://www.stratcomcoe.org/analysis-russias-information-campaign-against-ukraine> (дата звернення: 07.03.2020).
11. Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів: монографія / Кресіна І.О., Горбатенко В.П., Коваленко А.А., Стойко О.М., Явір В.А., Батанова Н.М., Кукуруз О.В., Тарасюк В.М., Ходаківський М.Д. / за ред. І.О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2018. 282 с.

#### REFERENCES

1. Glava SBU: Ukraina postradala ot kiberatak. SecurityLab.ru. 2014. URL: <https://www.securitylab.ru/news/450202.php> (data zvernennya: 12.02.2020).
2. Nynishnij zastupnyk sekretarya RNBO peredbachav viynu z Rosijeju sche rik tomu. Texty.org.ua. 2014. URL: [http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/55349/Nynishnij\\_zastupnyk\\_sekretara\\_RNBO\\_peredbachav\\_vijnu\\_z](http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/55349/Nynishnij_zastupnyk_sekretara_RNBO_peredbachav_vijnu_z) (data zvernennya: 02.08.2019).
3. Pro stan informatsiyonogo prostoru Avtonomnoji Respubliki Krym. Derzhavnyy komitet telebachennya ta radiomovlennya Ukrainy. 2008. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr\\_19603-08](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr_19603-08) (data zvernennya: 07.03.2020).
4. Krym. Viyna: peredumovy rosiyskoji agresiji. Rada Natsionalnoji Bezpeky i Oborony Ukrainy. 2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2399.html> (data zvernennya: 07.03.2020).
5. Pro zahody schodo vdoskonalennya formuvannya ta realizatsiji derzhavnoji polityky u sferi informatsiyonoi bezpeky Ukrainy. Rada Natsionalnoji Bezpeky i Oborony Ukrainy. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14> (data zvernennya: 07.03.2020).
6. Sayt «Rossiyskoji gazety» atakovali hakery z Maydanu. Gazeta «Delovoy Peterburg». 2014. URL: [https://www.dp.ru/a/2014/03/07/Sajt\\_Rossijskoj\\_gazeti](https://www.dp.ru/a/2014/03/07/Sajt_Rossijskoj_gazeti) (data zvernennya: 02.08.2019).
7. Kievskiy programist dobilsya ot SBU blokirovki krymskix gossajtov. AIN.UA. 2014. URL: <https://ain.ua/2014/07/30/kievskoj-programmist-dobilysya-ot-sbu-blokirovki-krymskix-gossajtov-v-zone-gov-ua/> (data zvernennya: 02.08.2019).
8. Schodo informatsiyno-psyhologichnoji skladovoji agresiji Rosiyskoji Federatsiji proty Ukrainy (za rezultatamy podiy 1-2 bereznya 2014 roku). Analitychna zapyska. Natsionalnyj Instytut Strategichnyh doslidzhen. 2014. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476/> (data zvernennya: 07.03.2020).
9. Ukraina – pryklad epichnogo provalu rosiyskoji dezinformatsiji. Deniel Frid u Kongresi SSHA. Golos Ameryky (VOA). 2019. URL: [https://ukrainian.voanews.com/a/rosijskadezinformatsija/5004018.html?fbclid=IwAR3euimyQeakVceGse-V5EsqicxQkCOX4dVyzoWfopbvVrjUlhY3jjj\\_XuU](https://ukrainian.voanews.com/a/rosijskadezinformatsija/5004018.html?fbclid=IwAR3euimyQeakVceGse-V5EsqicxQkCOX4dVyzoWfopbvVrjUlhY3jjj_XuU) (data zvernennya: 02.08.2019).
11. Pravovyy vymir derzhavnoji informatsiyonoi polityky Ukrainy v umovah globalnyh vyklykiv: monografiya / Kresina I.O., Gorbatenko V.P., Kovalenko A.A., Stoyko O.M., Yavir V.A., Batanova N.M., Kukuruz O.V., Tarasyuk V.M., Hodakivskyy M.D. / za red. I.O. Kresinoji. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskogo NAN Ukrainy, 2018. 282 s.

#### Countering external information influence: systematizing the Ukrainian experience of counteracting Russian aggression

A. P. Demartino

**Abstract.** The proposed article systematizes the experience of modern Ukraine regarding the confrontation with Russian aggression, which resulted in the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and the seizure of part of the Donbass territory. Possibilities and real counteraction of the Ukrainian authorities and the public to the information expansion of the Russian Federation are analyzed. On the basis of understanding of the gained experience, the measures necessary for informational-analytical support of the state administration and development of an adequate strategy in the field of national security of Ukraine are proposed.

**Keywords:** external information influences, social networks, information war, propaganda, information space, strategic decisions, counteracting misinformation, national security.

## Спогади Нестора Махна «Буремна юність» як історичне джерело з вивчення характеру і світогляду автора

М. В. Ковальов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького  
Corresponding author. E-mail: maxim-k-v@ukr.net

Paper received 20.03.20; Accepted for publication 17.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-02>

**Анотація.** У статті досліджено книжку спогадів Нестора Махна «Буремна юність», яка є важливим джерелом для дослідників історії Росії і України початку ХХ століття, теорії і практики анархізму, поглядів і характеру селянського ватажка. Деякі із описаних Н. Махном сюжети його юності залишаються унікальними, інші підтверджуються офіційними документами та учасниками подій, а загалом фактологічна основа та оціночні судження автора засвідчують значну цінність «Бунтівної юності» як достатньо достовірного і відносно «свіжого», як на час появи (перше видання в Парижі у 1925 р.), історичного джерела.

**Ключові слова:** історичне джерело, історія України, Нестор Махно, спогади «Буремна юність».

**Вступ.** Останнім часом в Україні і за кордоном, насамперед у Російській Федерації, помітне наростання зацікавленості темою історії махновщини як одного із символів та прикладного зразка світового анархістського руху. Очевидно це пов'язано також із актуалізацією проблем місцевого самоврядування та формування громадянського суспільства на посткомуністичному просторі. Водночас дослідники махновщини надають належну увагу у своїх працях неординарній і суперечливій постаті Нестора Махна як талановитого очільника цього повстанського руху. Водночас треба погодитися з В. Теліциним, що соціально-психологічний образ бунтаря – рядового і керівника – не стільки з позиції протистояння йому з боку держави, скільки з точки зору самої бунтівної особистості і оточуючих її обивателів, є дискусійним і малодослідженим [5]. Поряд з цим ще за життя «батька» був сформований корпус джерел з його біографії, характеру та діяльності, використаний багатьма науковцями радянського і пострадянського періоду для спеціального дослідження цієї історичної постаті. Серед таких джерел важливе місце займають спогади учасників подій, соратників і ворогів Нестора Махна, а насамперед, самого «батька», які, менше з тим, ще не знаходять достатньо повного відображення в наукових студіях.

**Огляд публікацій по темі.** Як відзначав історик Д. Михайличенко, у дослідженні селянських рухів в Україні революційного періоду відчувається певний брак історичних джерел, що спонукає дослідників до опори на опосередковані відомості та мемуарну літературу [4, с. 38]. Варто зауважити, що і в мемуарній літературі збірного характеру спогади про махновців були спорадичними, позаяк радянські ветерани громадянської війни і революції, навіть із безпосередніх районів дислокації військ Н. Махна, в абсолютній більшості вели мову про їх участь у встановленні радянської влади, боях з білогвардійцями і відображали офіційну позицію цієї влади [2].

Відтак після розпаду СРСР у науковців склалося досить скептичне ставлення щодо достовірності радянської мемуаристики як історичного джерела, а махновські джерела донедавна були недоступні. В результаті, як констатував В. Чоп: «Дослідження ранньої біографії Н. Махна десятиліттями опиралося на використанні джерел із надзвичайно низькою автентичністю, запозичених із мемуарного комплексу російської еміграції» [6, с. 162]. Найбільш знакових із такого роду джерел були

спогади перевербованого в еміграції радянською агентурою полковника М. Герасименка, вперше видані у 1922 р. в Берліні. Через 6 років, незважаючи на «білогвардійську» належність автора, його книжка побачила світ у Радянському Союзі [1] і закріпила чимало вигадок про Н. Махна у радянській та навіть пострадянській історіографії. Водночас прибічники Н. Махна і анархізму за кордоном не мали на руках достатньо документів, а в СРСР – свободи слова.

На цьому викривленому, а то й карикатурному тлі розповідей про Н. Махна і махновців їх політичних ворогів з «білого» і «червоного» табору належного джерелознавчого осмислення спогадів самого «батька» в пострадянській історіографії обмаль. Як правило, спогади Н. Махна піддаються ситуативним посиланням або фрагментарному аналізу в наукових розробках дотичної тематики відомих російських і українських дослідників махновського повстанського руху В. Верстюка, В. Волковинського, В. Голованова, В. Кондрашина, В. Савченка, С. Семанова, О. Шубіна та ін. Виняток у цьому ряду складає ґрунтовна джерелознавча розробка провідного запорізького фахівця з історії махновського руху Володимира Чопа [6]. Проте автор дослідження, охопивши практично всі матеріали життя Нестора, які сягають періоду його дитинства і юності (до 1911 р.), не ставив за мету аналіз спогадів самого гуляйпільського «батька» і залишив поза увагою мемуари «Буремна юність». Водночас В. Чоп відзначив, що спогади Н. Махна про його юність вперше увів у науковий обіг Олександр Скирда, використавши їх у другому та третьому розділах паризького видання своєї монографії [6, с. 165].

**Мета роботи** визначена недостатнім станом вивчення спогадів Н. Махна як історичного джерела. Відтак, метою нашої роботи є перше спеціальне дослідження мемуарного історичного джерела «Буремна юність» авторства Нестора Махна, у якому відображені життєдіяльність і психотип цієї непересічної і неоднозначної особистості.

**Матеріали роботи** складає передусім російськомовна публікація праці Нестора Махна «Мятежная юность», підготовлена французьким дослідником анархізму і махновщини Олександром Скирдою. Використані також допоміжні історіографічні джерела.

**Методи дослідження:** джерелознавчий, герменевтичний, історичний, історіографічний, біографічний, психологічної екстрапекції, компаративний.

**Результати і їх обговорення:** Очевидно, є логіка в тому, щоб аналіз спогадів про «батька» Махна розпочати із його автобіографічних нотаток про дитинство і юність. Як відомо, під час революції гуляйпільський революціонер вів щоденник, де записував важливі події, а також збирав архів повстанських документів, який частково був використаний у його книгах спогадів. Оскільки цілісних документів, що висвітлюють дитинство Нестора, не існує, основним джерелом інформації про цей період життя є його «Записки», побіжно написані в Румунії та Польщі, і більш детальна автобіографія, перевидана в Парижі 2006 р. яка під назвою «Бунтівна юність») [3]. У цій праці змальоване важке дитинство напівсироти, який, попри успіхи в навчанні і природну кмітливість, зміг закінчити лише другий клас школи і на своїй шкірі відчув панські батоги та важку працю догляду за худобою. З розповідей своєї матері Євдокії – колишньої кріпачки поміщика Шабельського – та старших братів про знущання панів над біднотою, з пережитого приниження через фізичне покарання у школі та побиття панським управителем, із спостережень за пихатими панськими синками у нього визріло відчуття соціальної несправедливості і непримиренності до насильства. Нестор запам'ятав пережитий ним сором і приниження коли він, щоб не бути боягузом, щирсердо розповів директору школи про учасників школярської бійки, але замість прощення отримав три удари лінійкою по пальцях і годину стояння в кутку на колінах [3, с. 14]. У 13-річному віці Нестор виявив перший протест проти наруги «панських синків», які били одного з конюхів і покликав на підмогу старшого конюха Івана. Як писав Н. Махно, тоді йому запам'яталося напучування «батька Івана» до протидії насильству. «Згодом не один раз, коли я складав соломі в конюшні і бачив кого-небудь з хазяїв, я уявляв собі, що він збирається мене вдарити, а я заколюю його вилами на місці» [3, с. 18].

Отже, одна із ознак цінності «Бунтівної юності» Н. Махна як історичного джерела полягає в тому, що стають зрозумілими витoki класової ненависті народного бунтаря до гнобителів і засвідчується відчайдушний та мстивий характер Нестора, його готовність до практичної боротьби за справедливість.

Як впливає із наступних сторінок спогадів Н. Махна, перші політичні знання він отримав із брошури соціал-демократів у 1905 р., а перший політичний досвід – у Гуляйпільському гуртку анархістів, члени якого ставили собі за мету боротьбу з усіма «багатими» за «свободу народу». Керівник групи Вольдемар Антоні з почесним прізвиськом «Ісус» остаточно переконав Нестора у правильності обраного шляху революціонера: «Саме він справив на мене вирішальний вплив, вигнавши раз і назавжди з моєї душі найменші залишки рабського духу і підкорення будь-якій владі. З цього моменту я остаточно став на шлях боротьби за соціальну революцію» [3, с. 20]. Такі зізнання «батька» щодо В. Антоні спростовують твердження багатьох дослідників про те що основним ідейним натхненником та навіть вчителем Нестора був П. Аршинов. У спогадах «Бунтівна юність» Н. Махно побіжно розповів також про політичні замаху гуляйпільських анархістів у відповідь на терор влади і власний «чорний терор» проти поміщиків, який поєднувався з пропагандою у селянському середовищі, посиленою після руйнівного для сільської общини закону П. Столипіна 1907 р. Зокрема, сам Н. Махно організував

на околицях Гуляйполя, у Бочанах гурток анархістської політграмоти, куди залучив до 25 сільських юнаків [3, с. 24].

Надалі дізнаємося з книжки про перестрілку анархістів із козаками та жандармами, невдалі спроби замаху на губернатора та підризу охранки, про арешт Н. Махна і його товаришів через зраду двох гуртківців-провокаторів, про підготовку втечі з жахливої Катеринославської в'язниці. Розповідь про військово-польовий суд над гуляйпільськими анархістами у березні 1910 р., про відмову подати апеляцію на ім'я царя і жахливе 52-денне перебування в камері смертників, яке завершилося помилуванням через неповноліття і етапуванням у іншу, Луганську в'язницю, показує мужність та глибокі ідейні переконання Н. Махна і його побратимів. Прикметним є досить детальний переказ Н. Махном розмови із його побратимом Є. Бондаренком у камері смертників. Останній висловив своє передчуття того, що Н. Махно «високо підніме прапор Анархії», оскільки бачив Нестора в дії таким, що не тремтить перед катами. Передчуваючи свою загибель, Є. Бондаренко закликав Н. Махна, в разі його помилування, не зрадити революційній справі [3, с. 36–37].

Відтак розповідь автора про цей небезпечний і бурхливий період свого життя надає достовірні свідчення про менш досліджений дореволюційний відтинок його біографії і виявляє витoki його політичних переконань, риси стійкості на допитах і мужності у збройних акціях, бойовитість і лідерські якості вмiлого пропагандиста та організатора. Понад те, очевидно, що вже тоді у Махна і його анархістського оточення сформувалися риси непримиренності і жорстокої мстивості щодо царських урядників, які переслідували відчайдушних підпільників, і щодо зрадників спільної справи. При цьому Нестор Іванович дає об'єктивні оцінки своїм товаришам-анархістам Гуляйполя, виділяючи як лідерів В. Антоні і братів Семенют, не намагаючись перебільшити свою роль у діяльності організації чи в протистоянні тюремній адміністрації та підготовці втечі з в'язниці. Понад те, Н. Махно залишає поза увагою питання моральності і жорстокості анархістських експропріацій та терактів, релігійні заповіді та інші речі, які, очевидно, не вкладалися у формулу революціонерів – відповісти терором на терор влади.

З цього ж першоджерела відомо про умови ув'язнення Нестора та інших «політичних» у сумнозвісній Бутирській в'язниці Москви, де брати по нещастю дали йому прізвисько «Скромний». Як виявилось згодом, цей скромний низькорослий юнак виявив, на думку тюремного начальства, надмірне правдошукацтво і непокірність, за що був закутий в кайдани і часто опинявся в холодному карцері. В таких тюремних умовах Нестор важко перехворів туберкульозом і втратив легеню. Але це не зламало молодого революціонера, який спромігся перечитати в «Бутирці» російську літературну класику, книги історії, географії, математики, програми політичних партій і навіть «Взаємну допомогу» теоретика анархізму П. Кропоткіна. Саме там, у в'язниці, Н. Махно втратив ілюзії щодо моральних якостей і політичної зрілості багатьох відомих соціалістичних діячів і водночас подружився з анархістом-практиком П. Аршиновим, який згодом написав власні спогади про гуляйпільського революціонера на базі махновського архіву [3, с. 49–51]. Толерантність молодого анархіста із Гуляйполя до пред-

ставників інших національностей засвідчує і наведений у мемуарах факт його довголітньої дружби із співкамерником, есером Йосипом Альдіром, литовським євреєм із Ковно.

Надалі у «Буремній юності» Н. Махно детально описав спробу втечі із загальної камери «Бутирки» у 1912 р., простежив процес політизації в'язнів під час Першої світової війни і зауважив, що вже у 1916 р. суперечки в'язнів про війну у яких спершу брали гору «патріоти», змінилися дискусіями про революцію. Як впливає із мемуарів, на той час, коли в ході війни захиталися Австро-Угорська і Російська імперії, припало зацікавлення Нестора українським питанням. Але як зізнався автор, він тоді не передбачав, що колись відчує себе нащадком запорожців і побореться за «відродження цієї вільної країни». Нестор Іванович зазначав: «Мої переконання тримали мене на відстані від тенденцій до роз'єднання і не дозволили мені піддатися спокусі ідеї незалежної української держави, незважаючи на особливе почуття спорідненості, яке я відчував до моїх українських товаришів по тюремному ув'язненню» [3, с. 61].

На закінчення розповіді про свою буремну (і тюремну) юність мемуарист розповів як революція звільнила його 2 березня 1917 р., а мати і гуляйпільські товариші змінили початковий намір залишитися в Москві для анархістської роботи. Відтак він домігся у більшовиків фальшивого паспорта, за яким згодом пробрався на малу Батьківщину.

Отже, «бутирський період» життя у відображенні Н. Махна, як і попередні сторінки розповіді, підтверджує стійкість і волелюбність його духу, незважаючи на слабкий фізичний стан і неврівноважений характер. Мемуари надають також уявлення про джерела самоосвіти непокірного в'язня, його життєві та політичні орієнтири, зрештою, виявляють неоднозначне ставлення революціонера-анархіста до українського питання.

**Висновки.** Таким чином, книжка спогадів «Буремна юність» є важливим джерелом для дослідників історії Росії і України початку ХХ століття, теорії і практики анархізму, а також розуміння соціальних і політичних умов, у яких формувався запальний харизматичний характер і лідерські якості Нестора Махна. Деякі із описаних Нестором Івановичем сюжетів свого дитинства і юності залишаються унікальними, інші підтверджуються офіційними документами, товаришами та однопартиєцями, а загалом фактологічна основа та оціночні судження автора засвідчують значну цінність «Бунтівної юності» як достатньо достовірного і відносно «свіжого», як на час появи (перше видання в Парижі у 1925 р.), історичного джерела. Крім того, спогади про молоді роки Махна дають уявлення не тільки про бійцівський характер і організаційні здібності майбутнього «батька», а й про його переконання анархіста-інтернаціоналіста, прибічника соціальної справедливості і самоорганізації трудящих, що спростовує звинувачення більшовиків та інших недругів у контрреволюційних діях, зв'язках з білогвардійцями, націоналізмом і антисемітизмом.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Герасименко Н. В. Батько Махно: мемуари белогвардейца. М.-Л.: Госиздат, 1928. 128 с.
2. За власть Советов: Сб. документов и воспоминаний о борьбе за установление и упрочение Советской власти на территории Запорожской области в 1917–1920 гг. Запорожье: Обл. изд-во, 1957. XXVIII, 280 с.
3. Махно Н. И. Мятая юность (1888–1917). Приложение: Группа “Дело Труда” Большевицкая диктатура в свете анархизма. 1928 / Предисловие и составление – Александр Скирда. Париж: Громада, 2006. 104 с.
4. Михайличенко Д. Ю. Політика “воєнного комунізму” і українське селянство, 1919 р.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2002. 236 с.
5. Телицын В. Л. Феномен крестьянского бунтарства, конец 1917 - начало 1921 гг.: дис... д-ра ист. наук: 07.00.02.: <https://www.disserscat.com/content/fenomen-krestyanskogo-buntarstva-konets-1917-nachalo-1921-gg> (дата звернення: 31.12.2019).
6. Чоп В. М. Рання біографія Нестора Махна: джерела та історіографія // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX століття. Запоріжжя, 2008. Вип. 9. С. 162–180.
7. Skirda A. Les cosaques de la liberte Nestor Makhno, le cosaques de l'anarchie et la querra civile russe. 1917–1921. Paris, 2001. 350 p.

#### REFERENCES

1. Gerasimenko N. V. Father Makhno: memoirs of the whiteguardman. M.-L.: Gosizdat, 1928. 128 p.
2. For the power of the Soviets: compilation documents and memoirs on the struggle for the establishment and consolidation of Soviet power in the territory of the Zaporozhye region in 1917–1920. Zaporozhye region ed., 1957. XXVIII, 280 p.
3. Makhno N. I. Stormy Youth (1888–1917). Attachment: Labor Group The Bolshevik dictatorship in the light of anarchism. 1928 / Foreword and composition – Alexander Skirda. Paris: Communism, 2006. 104 p.
4. Mykhailychenko D. Yu. Politics of "war communism" and the Ukrainian peasantry, 1919: dis. East of Sciences: 07.00.01. Kharkiv, 2002. 236 p.
5. VL Telitsyn The phenomenon of peasant rebellion, end of 1917 – beginning of 1921.: diss. ... dr hist. sciences: 07.00.02.: <https://www.disserscat.com/content/fenomen-krestyanskogo-buntarstva-konets-1917-nachalo-1921-gg> (accessed: 12/31/2019).
6. Chop V. M. Nestor Makhno's early biography: sources and historiography // Notes of the history research laboratory of Southern Ukraine ZSU: Southern Ukraine of the 18th – 19th Centuries. Zaporizhzhia, 2008. Vol. 9. P. 162–180.

#### Nestor Mahno's memories «Stormy Youth» as a historical source for studying the author's character and worldview

M. V. Kovalyov

**Abstract.** This article explores Nestor Mahno's book “Stormy Youth”, which is an important source for researchers of the history of Russia and Ukraine in the early twentieth century, the theory and practice of anarchism, of views and character of the peasant leader. Some of the stories described by N. Makhno remain unique, others are confirmed by official documents and participants of events, but in general the factual basis and evaluative judgments of the author attest to the significant value of "Stormy Youth" as sufficiently reliable and relatively "fresh" as at the time of appearance (first publication in Paris in 1925), a historical source.

**Keywords:** historical source, history of Ukraine, Nestor Makhno, memories “Stormy Youth”

## Культурно-освітня діяльність громадських організацій української діаспори в Канаді (1991-2014 рр.)

З. А. Потіха

Київський університет імені Бориса Грінченка  
Corresponding author. E-mail: z.potikha@gmail.com  
ORCID 0000-0001-9923-316X

Paper received 26.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШЗ9-03>

**Анотація.** Стаття присвячена висвітленню культурно-освітньої діяльності громадських організацій української діаспори в Канаді. Аналіз наукових джерел дозволив з'ясувати що в країні існує велика кількість громадських організацій, які працюють над збереженням та поширенням української культури, а також над інтенсифікацією зв'язків української діаспори з Україною. У статті досліджено та проаналізовано вплив громадських організацій на становлення українців діаспори повноправними членами канадського суспільства.

**Ключові слова:** діаспора, українці Канади, громадські організації, Культурно-освітня діяльність.

**Вступ.** Актуальність теми дослідження обумовлена важливою роллю громадських організацій в утвердженні України на міжнародній арені. Мільйони українців проживають за межами української держави, в більшості обставин це було викликано політичними та економічними негараздами в країні, що спонукали до масової еміграції населення. На нових місцях поселення вони намагалися зберегти свою ідентичність активно розбудовуючи своє національно-культурне життя, створюючи дієві громадські організації, що стали центрами життєдіяльності української громади.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Питання культурно-освітньої діяльності громадських організацій української діаспори в Канаді виступає об'єктом вивчення українських науковців: А. Атаманенка, Ю. Недужко, В. Євтуха, О. Ковальчука, А. Попока, В. Трощинського, Ю. Зайчука та ін [1; 7; 10; 15]. Ю. Недужко у своїй роботі зазначає, що українська діаспора приділяла значну увагу освітньо-виховній системі, створивши широку мережу власних шкіл із навчанням українською мовою [10]. Ю. Зайчук, в свою чергу, дослідив культурно-освітні процеси у середовищі української громади в Канаді [7].

Вивченням громадських організацій у Канаді насамперед займалися представники наукових кіл діаспори. Перелік і види діяльності цих організацій можна знайти в дослідженні М. Марунчака [9]. М. Боровик, Б. Кордан звертають увагу на освітні досягнення української діаспори в Канаді [3; 17]. О. Герус в своїй роботі аналізує діяльність Союз Українців Самостійників (СУС) на шляху до консолідації всіх національних сил діаспори в Конгрес українців Канади [5].

Разом з тим, наявні праці українських і канадських вчених далеко не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми.

**Мета** статті полягає в поглибленому дослідженні культурно-освітньої діяльності громадських організацій української діаспори в Канаді та їх внеску в збереження національної ідентичності.

**Матеріали та методи.** Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методів аналізу, синтезу й порівняння – для всебічного розгляду проблеми.

**Результати та їх обговорення.** Громадські об'єднання виникали в різних формах і, незалежно від виду діяльності (бізнесові, просвітницькі, культурницькі), були помітним елементом української самобутності,

та виявом культури українського етносу. Переважна більшість громадських організацій були засновані вихідцями з України та діяли на засадах ціннісно-культурницьких та етичних традицій, властивих українському народові; вони матеріально підтримували культурницькі ініціативи українських емігрантів та їхніх нащадків; зберігали мовну ідентичність. Великі організації засновували свої газети, на шпальтах яких містилася інформація про культурне життя в Україні та діаспорі, це сприяло формуванню та підтримці патріотично орієнтованої атмосфери життєдіяльності в українських колах [15].

На початок ХХІ ст. у Канаді нараховується близько тисячі організацій української діаспори [11].

Так, починаючи з минулого століття свою активну діяльність розпочав Союз Українців Самостійників (СУС), Українське Національне Об'єднання (УНО) та Конгрес українців Канади (КУК) [5]. У той же час з'явилися й жіночі та молодіжні осередки: Жіноче товариство ім. Ольги Басараб, Союз української молоді Канади (СУМК), організація української молоді «Пласт», Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ) та ін [9].

Союз Українців Самостійників була першою з українських громадських організацій в Канаді, яка є надбудою для таких крайових організацій: Союз Українок Канади; Товариство Українців Канади; Союз Української Молоді Канади – Українська Православна Молодь; СУС Фундація; Українські Народні Доми Виховні Інститути – Св. Володимира в Торонто, Св. Івана в Едмонтоні і Петра Могили в Саскатуні; Український Музей Канади [13].

Офіційним органом СУС є часопис «Український Голос», що був першим народним часописом у Канаді. «Український Голос» є комунікатом серед української громади та за цей довгий час став історичною хронологією українсько-канадського суспільства та інформативним джерелом у справах, пов'язаних з Україною» [13].

До складу СУС входять Український інститут П. Могили в Саскатуні й Інститут ім. М. Грушевського в Едмонтоні, що згуртували велику кількість українських поселенців. Інститути пропонують різні виховні та культурно-освітні програми; літні курси з поглибленого вивчення українознавства; організують подорожі до України. На зібраннях інститути підтримували ініціативу та активність громадських діячів і визначали напрями

руху у справі єднання українців діаспори на патріотичних засадах.

Одним із найбільших досягнень СУС вважають створення Українського Музею Канади в Саскатуні, з метою збереження і поширення українського народного мистецтва. Він є одним із найбільших українських етнічних музеїв в діаспорі. Також Український Музей має філії в Торонто, Вінніпезі, Едмонтоні, Калгарі та Ванкувері [19].

СУС приділяє велику увагу освіті, організовуючи різні семінари, а також літні курси з поглиблення українознавства для дорослих.

Молодь, що зорганізована в Союз Української Молоді Канади – Українська Православна Молодь, звертає особливу увагу на культурну спадщину та включається до загальної організаційної праці. СУС розуміючи важливість відповідного виховання молоді в українському дусі, прикладає багато зусиль в цьому напрямі. СУС та складові організації підтримують літні оселі, надаючи фінансову допомогу на загальні потреби та молодим учасникам, з цією метою було створено СУС Фундацію. Багато із вищезгаданих проектів Самостійницьких організацій одержують фінансову допомогу від Фундації [13].

Вже більше 80-ти років продовжує свою культурно-освітню діяльність Українське Національне Об'єднання. УНО має філії по всій Канаді. Кожна філія діє самостійно, Національна Рада Директорів координує діяльність філій та визначає політику організації. З УНО співпрацюють ідеологічно споріднені, так звані братні організації, також при УНО діє Український визвольний фонд (Українська асоціація ветеранів війни (УАВВ), Українська жіноча організація (УЖО), Українська Національне Молодіжне Об'єднання (УНМО), «Поміч України» / «Пенні фонд») [14].

УНО веде широку культурно-освітню діяльність, що включає в себе: народні доми, школи українознавства, Вищі освітні курси, літні виховні табори молоді, гуртки самодіяльності. При філіях діють репрезентативні ансамблі: хор О. Кошиця (Вінніпег), хор Н. Городовенка (Монреаль), танцювальна група «Калина» (Торонто). Найбільша філія в Торонто (бл. 600 чл.) має літню оселю біля оз. Сімко. У Вінніпегу при УНО створено «Осередок української культури і освіти» з музеєм, бібліотекою та архівом українців Канади, де і зберігається основна частина архівних документів цієї організації [18]. УНО ініціювало творення кооперативів і кредитових кас. При організації діє видавництво, що випускає календарі-альманахи, тижневик «Новий шлях», та інші публікації [6].

УНО сьогодні ставить перед собою головні цілі: об'єднувати усіх українських канадців без огляду на їхні політичні, релігійні та інші переконання; виховувати українців у дусі гідних громадян Канади; зміцнювати і розширювати вплив українсько-канадської громади у канадському суспільстві; служити українсько-канадській громаді, відстоювати її спільні інтереси, захищати її репутацію; бути основою наших найкращих культурних надбань, які поширюватимуться в Канаді; інформувати канадців про українську культуру та історію і поширювати правдиву інформацію про Україну; конструктивно підтримувати незалежність України [14].

УНО пропагує відзначення знаменних та релігійних свят у історії українського народу (Різдва, Великодня, Акту злуки тощо), вшановує відомих діячів та борців за незалежність (С. Петлюри, Є. Коновальця, І. Франка,

Т. Шевченка та ін.) [16].

Щоб зустріти виклики майбутнього УНО забезпечує програми, які відповідають потребам українських канадців та їхній культурній спадщині сьогодні. Серед них: «Освітня екскурсія Країна-калина» для молоді віком від 15 до 25 років; заснування Інституту молодих провідників імені сенатора Павла Юзика, засновника і першого президента Молоді Українського Національного Об'єднання (МУНО); створення українських суботніх шкіл, ресурсних центрів та багато інших ініціатив.

Також при УНО діє один з найвідоміших таборів для дітей українсько-канадського походження віком від 7 до 15 років – «Сокіл». Розташований він на березі озера Сімко. Програма літнього табору «Сокіл» складається із чотирьох частин: розваговий табір і табори із спеціалізованими програмами – карате, футбол, українські танці [14]. Культурно-освітня діяльність УНО залишила помітний слід у канадському та українському суспільстві.

Понад 70 років Конгрес Українців Канади координує та представляє інтереси українсько-канадської громади. Нині у його структурі – 33 організацій і 35 відділів у 6-ти провінціях Канади [11].

Основним завданням КУК як організації надбудови є організоване представництво та відстоювання інтересів української громади перед урядом Канади та органами місцевого самоврядування, контакти із іншими національними громадами. На місцевому рівні функцією КУК є налагодження співпраці між своїми складовими організаціями, сприяння їх роботі та координація масштабних проектів (відзначення національних свят, фестивалів української культури та ін.).

5–7 листопада 2010 р. відбувся XXIII Конгрес українців Канади, присвячений 70-літтю заснування. Під час офіційного відкриття цього форуму президент Світового конгресу вільних українців Є. Чолій зазначив, що одним із найважливіших здобутків КУК було прийняття Канадою статусу багатокультурної держави [2].

Так, активіст КУК, професор Альбертського університету М. Лупул був співзасновником програми двомовного англійсько-українського викладання у державних школах провінції Альберта. Він виступив у пресі зі статтями «Шляхи, які відкриваються перед Канадою у час політичної кризи, та їхні наслідки для багатокультурності», «Багатокультурність як державна політика», «Багатокультурність та канадська національна ідентичність», пропагував ідеї багатокультурності на численних семінарах і конференціях з питань взаємовідносин українців з іншими етнічними громадами — єврейською, російською, німецькою, польською [4]. Політика багатокультурності відкрила перед українцями нові можливості для розвитку та збереження своєї мови, культури, звичаїв і традицій, національного виховання молодого покоління.

Завдяки зусиллям КУК федеральний та провінційний уряди Канади у 2011 р. прийняли закон про визнання Голодомору як геноциду українського народу. КУК й надалі продовжують закликати канадський та український уряди підвищувати інформованість та обізнаність світу про Голодомор і злочини комунізму [12].

На конгресах КУК обговорює стан і перспективи розвитку україномовного навчання і національного виховання молоді, розробляє політику взаємодії з державними органами влади щодо забезпечення освіти канадських українців, двомовна українська освіта, у тому числі введення української мови в публічні школи й

провідні університети Канади.

Тож головною місією КУК є представлення інтересів українців Канади перед урядом та народом; координація участі української етнічної групи у культурному і соціальному житті Канади; сприяння розвитку дружніх взаємин між Канадою та Україною; збереження самобутності громади шляхом активізації діяльності українських шкіл, церков, творчих колективів; надання необхідної допомоги новоприбулим з України [8].

**Висновки.** Протягом десятиліть в українській діаспорі зібрано значний духовно-культурний потенціал, українцями створено наукові, літературні та мистецькі цінності. Аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати що

в Канаді існує велика кількість громадських організацій, які стали центрами життєдіяльності української громади та посприяли збереженню національної самобутності українців. Громадські організації українців за кордоном розуміли, що для майбутніх поколінь діаспори вкрай важливо зберегти культуру та історичну пам'ять свого народу. Тому величезна увага приділялася популяризації української мови та книги, у тому числі через бібліотеки та самоосвітні гуртки. Таким чином, українська етнічна група в Канаді з її розвиненою системою громадських, культурних, освітніх осередків є невід'ємною частиною багатонаціональної країни.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманенко А. Українське Історичне товариство: ідеї постаті, діяльність (1965-1991). – Острог, 2010. – 672 с.
2. Багатокультурність - Українська етнографія. URL: <http://etno.us.org.ua/tag/багатокультурність/>
3. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891 – 1991). – Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук (УММАН). – Монреаль/Оттава-Канада, 1991. – 485с.
4. Бюлетень КІУС. – 2003. – № 3. – С. 1–7.
5. Герус О. Консолідація української суспільності в Канаді / Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії / ред. кол. О. В. Герус, І. Герус-Тарновецька, С. Ярмусь. – Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1994. – С. 115–152.
6. Енциклопедія українознавства. – Париж, Нью-Йорк, 1980. – Т. 9. URL: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii267.htm>
7. Заячук Ю. Освітня діяльність вищих українознавчих інституцій Канади: історичний контекст і тенденції сьогодення // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч.4. – Кн.2.- Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2005. – С.111-126.
8. Конгрес українців Канади. URL: <https://ucc.ca/>
9. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2-х тт. – Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1991.–т.І.–464 с.–т.ІІ.–512с.
10. Недужко Ю. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х - 80-ті роки ХХ ст.). URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/12/26.pdf>.
11. Посольство України в Канаді. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/ukrainians-in-%D1%81%D0%B0>
12. Річний звіт Конгресу Українців Канади. URL: [http://ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual\\_Meeting\\_2012/UCC.pdf](http://ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meeting_2012/UCC.pdf)
13. Союз Українців Самостійників. Звіт (2010 – 2011 pp.). URL: [http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual\\_Meetings\\_2011/Reports/SUS.pdf](http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/SUS.pdf)
14. УНО. URL: <https://www.unfcanada.ca/?lang=uk>
15. Українська етнічність поза межами України / В. Євтух, О. Ковальчук, А. Попок, В. Трошинський // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 4. – С. 5-20.
16. ЦДФЗУ – Ф.50, оп. 1, спр. 2.
17. Kordan B. Ukrainian Studies Courses at Canadian Universities: Trends, Prospects and Implications. –Edmonton: CIUS, 1983.–30p.
18. Ukrainian Cultural and Educational Centre Oseredok. URL: <https://oseredok.ca/>
19. Ukrainian Museum of Canada. URL: <https://umcyxe.ca/>

#### REFERENCES

1. Atamanenko, A.(2010) Ukrainian Historical Society: ideas, figures, activities (1965–1991). Ostroh, 672 p.
2. Multiculturalism - Ukrainian ethnography. URL: <http://etno.us.org.ua/tag/багатокультурність/>
3. Borovik, M. (1991). The Century of the Ukrainian Settlement in Canada (1891–1991). Montreal – Ottawa: Ukrainska Mohyliansko-Mazepynska akademiia nauk (UMMAN), 485 p.
4. CIUS-Newsletter – 2003. – № 3. P. 1–7.
5. Gerus, O. (1994) Consolidation of Ukrainian community in Canada. O. Herus, I. HerusTarnovetska, S. Yarmus (Eds.). Life experience of Ukrainians in Canada: reflexions. Winnipeg: Ukrayins'ka vil'na akademiya nauk. P. 115–152.
6. Encyclopedia of Ukraine. (1980) Paris, New York, vol. 9. URL: <http://izbornyk.org.ua/encycl/euii267.htm>
7. Zayachuk, Yu. (2005), Educational activities of Ukrainian higher institutions of Canada: historical context and present trends, Ukrainian dimension. International collection of information, educational, scientific, methodological articles and materials from Ukraine and diaspora, Part 4, Book 2, Nizhyn, P. 111–126.
8. Ukrainian Canadian Congress. URL: <https://ucc.ca/>
9. Marunchak, M. (1991). The History of Ukrainians in Canada: in 2 Vol. Vol. 2. Winnipeg: Nakladom Ukrainskoi vilnoi akademii nauk v Kanadi, 512 p.
10. Neduzhko, Yu. Educative aspects of the Ukrainian diaspora in the West in the fight for independence Ukraine (mid 40's – 80-ies of XX century). URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/12/26.pdf>
11. Embassy of Ukraine in Canada. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/ukrainians-in-%D1%81%D0%B0>
12. Ukrainian Canadian Congress Annual Report URL: [http://ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual\\_Meeting\\_2012/UCC.pdf](http://ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meeting_2012/UCC.pdf)
13. SUS Annual Report. URL: [http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual\\_Meetings\\_2011/Reports/SUS.pdf](http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/SUS.pdf)
14. Ukrainian National Federation of Canada URL: <https://www.unfcanada.ca/?lang=uk>
15. Yevtukh, V., Kovalchuk, O., Popok, A., Troshchynskyi, V. (2010). World-Wide Ukrainian Ethnicity. Folk creativity and ethnography, 4, P. 5-20.
16. Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica (TsDAZU) – Fund 50, Series 1, File 2.

#### Cultural and educational activities of community organizations of the Ukrainian diaspora in Canada (1991-2014)

Z. A. Potikha

**Abstract.** The article is devoted to the coverage of the cultural and educational activities of community organizations of the Ukrainian diaspora in Canada. An analysis of scientific sources revealed that there are many community organizations in the country that work to preserve and disseminate Ukrainian culture, as well as to intensify relations between the Ukrainian diaspora and Ukraine. The article explores and analyzes the influence of community organizations on the formation of the Canadian Ukrainians as full members of Canadian society.

**Keywords:** diaspora, Ukrainians of Canada, community organizations, cultural and educational activities.



## SOCIAL COMMUNICATIONS

### Імерсивні комікси як новий вид інформаційного продукту

Д. О. Белов

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна  
Corresponding author. E-mail: liverpool1892dallas2011@gmail.com

Paper received 22.05.20; Accepted for publication 12.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-04>

**Анотація.** Стаття присвячена розкриттю специфіки коміксів із «розширеною реальністю», обґрунтуванню перспективності використання імерсивних технологій для формування комікс-культури і розвитку коміксу як інформаційного продукту, аналізу технологій розширеної реальності в цілому та інтегрування з ними коміксів, дослідженню основних тенденцій створення і розвитку імерсивних коміксів, розгляду окремих видань, які вплинули на розвиток використання імерсивних технологій в коміксовій культурі.

**Ключові слова:** комікс, імерсивні технології, інформаційний продукт, розширена реальність, імерсивні комікси.

**Вступ.** 90-ті роки XX століття стали початком нової ери в історії людства – ери Інтернету. Розвиток науки спричинив появу феномену, який за своїми наслідками співставний з винайденням друкарського верстату: ми є свідками пов'язаних з інтернет-технологіями змін революційного характеру в різних сферах суспільного життя – трансформацій в системі управління, економіці, соціальній структурі суспільства, мистецтві, способах комунікації та сприйняття інформації. Змінюється сам простір і наші уявлення про нього: ідеться про появу феноменів віртуальної, доповненої та змішаної реальності – імерсивних технологій, які «розширюють реальність».

Імерсивні технології широко застосовуються в різноманітних сферах суспільного буття – виробництві, науці, культурі. Технології розширеної реальності вплинули і на культуру коміксу, яка до останнього часу проявлялась, переважно, у вигляді фільмів, паперової продукції (книг, журналів, газет), іграшок, костюмованих фестивалів тощо. З розвитком інтернет-технологій та сучасних засобів комунікації комікс почав активно інтегруватися у віртуальне середовище, що актуалізує наукове осмислення ключових тенденцій цього процесу.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Як соціокомунікаційне явище і культурний продукт комікс привертав увагу таких науковців, як Д. Айдачич, Р. Бреннер (R. Brenner), П. Гревейт (P. Gravett), Т. Гронстін (T. Groensteen), О. Гудошник, Д. Квіарі (J. Queary), Д. Кірхофф (J. Kirchoff), Н. Кон (N. Cohn), Н. Космацька, М. Кузнецова, Р. Петерсен (R. S. Petersen), Г. Почепцов, О. Сонін, С. Хлестова та ін., які, переважно, зосереджують увагу на його структурно-функціональних особливостях, комунікаційному потенціалі, історії виникнення, національній специфіці, цифровій адаптації тощо. Водночас на часі дослідити можливості розвитку коміксу з використанням технологій «розширеної реальності».

**Мета** статті – висвітлити становлення і розкрити специфіку коміксів із «розширеною реальністю», обґрунтувати перспективність використання імерсивних технологій для формування комікс-культури і розвитку коміксу як інформаційного продукту.

**Матеріали і методи.** Для реалізації мети було використано термінологічний метод для з'ясування понять віртуальна, доповнена, змішана реальність та імерсивні технології, метод включеного спостереження та порівняльний для виявлення переваг сприйняття читачем коміксів, що супроводжуються технологією доповненої

реальності, метод аналізу контенту, який виявився необхідним під час роботи з інтернет-ресурсами, пов'язаними з виробництвом і просуванням комікс-продукції.

**Результати та їх обговорення.** Для початку визначимось із термінами.

Віртуальна реальність (virtual reality – VR) – це комп'ютерне моделювання простору, який може бути випробуваним з використанням спеціального електронного програмного забезпечення. Термін «віртуальна реальність» був популяризований Д. Ланье у 80-х рр. XX ст.

В. Климнюк визначає VR як різновид комп'ютерного моделювання, який «дозволяє користувачу заглибитися у штучний світ і безпосередньо діяти в ньому за допомогою спеціальних сенсорних пристроїв, які зв'язують його з аудіовізуальними ефектами» [2, с. 207]. Характерною ознакою VR, на яку звертає увагу Ю. Трач, є ефект присутності і зміна зображень в режимі реального часу [4, с. 309-310]. Р. Павлюк, своєю чергою, підкреслює важливість ефекту присутності для визначення віртуальної реальності і говорить про можливість не просто дії, а взаємодії з представленими у віртуальній реальності об'єктами, «включаючи зокрема нові способи взаємодії: зміна форми об'єкта, вільне пересування між мікротамакроскопічними просторами, пересування самого простору тощо» [3].

Доповнена реальність (augmented reality – AR) – це доповнення реального світу цифровими і графічними даними в режимі реального часу з використанням програмних засобів [1]. AR розширює сприйняття людиною реального світу через доповнення реальних об'єктів пов'язаною з ними цифровою інформацією. AR не створює нового середовища замість реального, як у випадку з VR, але доповнює його. Винайдення терміну доповненої реальності (1990 р.) належить Т. Коделлу, колишньому досліднику компанії «Boeing», а перша функціональна AR-система була запропонована Л. Розенбергом у 1992 р. Вже у 1997 р. відбувся перший Міжнародний семінар, присвячений доповненій реальності – International Workshop on Augmented Reality (IWAR) [1].

Змішана реальність (mixed reality – MR) – це злиття реального та віртуального просторів (доповнена реальність і доповнена віртуальність) для створення нових середовищ, де фізичні об'єкти реального простору і цифрові об'єкти віртуального середовища співіснують і взаємодіють в режимі реального часу. Ключова характеристика змішаної реальності – здатність віртуального

компоненту реагувати на зміни реального.

Для узагальненого позначення всіх цих технологій використовується термін «розширена реальність» або імерсивні технології.

На сьогодні відбувається інтеграція коміксів з AR і VR технологіями. Комікси з доповненою реальністю зовні виглядають, як звичайні книги, які користувач може читати, гортаючи сторінки. Проте при наведенні на сторінки камери смартфона або планшета із завантаженим відповідним застосунком контент коміксу починає «оживати» – персонажі набувають об'єму і починають рухатись, змінюється їх колір, навколо них з'являються додаткові деталі, які доповнюють або уточнюють сюжет та посилюють емоційне сприйняття. На сторінці можна побачити рухи персонажів, сцени битв між головним героєм та злодієм або ж фонові зображення, що імітують, наприклад, коливання хмар, дощу чи снігу, отримати переклад незрозумілої мови чужинців, почути коментарі персонажів. **Комікс із доповненою реальністю за рахунок багатопланових графічних файлів отримує третій вимір і третій компонент оповідання – поряд із зображенням і текстом як основними компонентами коміксу з'являється технологія, без якої частина змісту втрачається.** З AR історія стає більш реалістичною, межа між нею і читачем стирається. Тісний зв'язок із читачем і здатність книжки якнайточніше виразити задум авторів є одними з основних переваг коміксів із вмістом для AR.

Першим застосунком для візуалізації коміксів став MarvelAR App. Це мобільний застосунок, розроблений компанією Марвел з ARAugma. Розробка застосунку дала змогу користувачам сканувати певні комікси Марвел, щоб розкрити ексклюзивний вміст, такий як відео, коментарі та ін. [11].

Marvel AR App було представлено на фестивалі Southby Southwest (SXSW) («На Південь через Південний Захід») 11 березня 2012 р. Застосунок було випущено для завантаження в GooglePlay та iOS AppStore. Перший комікс, сумісний із програмою, був Avengers vs. X-Men #1. Генеральний менеджер Marvel Digital Media Group П. Філіпс вважає, що комікси із застосуванням подібних технологій – це «найбільша історія, яку коли-небудь розповідали, вони дають змогу читачам глибше зануритись в комікси Marvel» [11].

З того часу майже кожна нова серія Marvel доповнюється бонусним вмістом для застосунку AR. Деякі з цих серій мали вміст для зчитування застосунком лише протягом перших кількох випусків, а інші містили контент для AR протягом повного тиражу.

Поряд з коміксами Марвел одним з перших коміксів з використанням імерсивних технологій вважається «Modern Polaxis» С. Кемпбела. Цей комікс поєднується із застосунком для iPhone та iPad, він містить 50 сторінок аудіовізуального контенту. Героєм коміксу є хлопець-мандрівник у часі, який веде журнал (у вигляді якого і створено, власне, комікс) та записує в нього свої думки, разом з тим ховаючи в ньому шар, який дозволяє розширити реальність та відкрити різні світи. Доповнена реальність «Сучасного Полаксісу» дає читачеві багато поглядів на історію, наближуючи сприйняття тексту до філософського розуміння. Тут, так, як і в реальному житті, є те, що ми бачимо «на поверхні», і є прихований зміст. Книгу можна читати, як звичайну, без використання AR, проте в цьому випадку читач отримує лише

половину історії: кожна сторінка містить елементи для доповненої реальності, і частина цього матеріалу відкриває зовсім інший сюжет, відмінний від того, який надрукований на сторінці. Трапляються моменти, коли доповнена реальність не тільки додає більше деталей до того, що написано в книзі, але й змінює сюжет, змушуючи читача переосмислювати прочитане раніше.

Для втілення свого проекту С. Кемпбел опублікував ідею коміксу з AR на платформі «Кікстартер» і зібрав більше 10 тис. дол. на її реалізацію, що найкраще засвідчило актуальність використання в коміксах технологій «розширеної реальності». Після публікації, його комікс разом із застосунком став популярним у всьому світі, що вплинуло на інших ініціатив виробництва інтерактивних коміксів.

Серед таких ініціатив – створення Д. Корі, К. Феноліо, Д. Ланфара та К. д'Ерікоу співробітництві з компанією Blippar, яка спеціалізується на технології AR, коміксів із технологією доповненої реальності «Bloodworth» про агента ФБР Брендю Бладворт, яка розкриває злочини, занурюючись у спогади інших [5]; проект Р. Шилдса «Neon Wasteland» [6], створений у стилі кіберпанк, де кожна панель «оживає», що перетворює сторінки книжки в інтерактивний анімований сюжет; серія фантастичних коміксів AR «Fasterthan Light» від Б. Хаберліна [8], в яких до кожного випуску було додано голосовий журнал капітана космічного корабля, що дало змогу дізнатися його особисте сприйняття історії; серія коміксів про п'ять родин чарівників «The Magic Order» [14], написана М. Мілларом та проілюстрована О. Койпелем (його попередні роботи – «Дивовижна людина-павук», «Месники», «Тор» та «Люди Х») тощо.

Для того, щоб зробити знайомство з коміксами з AR зручнішим, компанії – виробники коміксів починають залучати до співпраці виробників гарнітури AR. Зокрема, компанія Madefire, яка займається випуском анімованих версій коміксів розпочала співробітництво з виробником AR-окуляри в Magic Leap. Окуляри створюють ефект занурення, що виведе враження від читання коміксу на новий рівень.

Проте найбільше занурення можливе з технологією VR. На думку авторів Марвел, «VR-комікси створюють точку відліку для поп-культури майбутнього. Це більше ніж книга. Це цілий парк розваг» [7].

Першими коміксами VR стала серія «Magnetique», запущена 2016 р. компанією Oniride для Gear VR (через Oculus Store), [10]. У Magnetique розповідається про пригоди молодого ляльководи, який відправився у вигадану країну Сіань. Це новаторський продукт, у якому кожна панель може бути випробувана у форматі 360 градусів. Самі сторінки перегортаються як зазвичай, але все, що на них відбувається, відбувається навколо читача у форматі 360 градусів. Мовленнєві бульбашки збільшуються, коли читач дивиться на них, а додані аудіо ефекти посилюють ефект занурення. В результаті виходить продукт на перетині звичайного коміксу і цифрової графічної новели AR.

У 2018 р. компанією Square Enix було презентовано VR адаптацію для Oculus HTC Vive успішної японської манги «Tales of Wedding Rings». Гаслом проекту стало «Крок всередину розповіді» («Stepinsidethestory»). Як зазначив керівник проекту К. Су, створений продукт дає змогу читачеві «потрапити всередину» сторінки і зануритись у вигаданий світ [12]. Це суміш фільму, віртуаль-

льної реальності і анімованого коміксу. У поточній версії коміксу присутня і аудіо складова. Розмови героїв озвучені японською мовою і супроводжуються англійськими субтитрами. Новацією Square Enix стали «плаваючі панелі», які сама компанія називає «живими» («Live Panels»). У чітко виражених панелях об'єкти представляються тривимірними. При цьому читач може пересуватися в різних напрямках, в яких знаходиться та чи інша панель, і може сам визначити, яку саме сюжетну лінію він хоче читати-дивитись-пережити [13].

Поряд з адаптаціями до «розширеної реальності» популярних коміксів 2017 р. компанія Spiraloid Workshop оголосила про випуск першого голографічного роману (імерсивного коміксу) (VR) на основі оригінального сценарію «Nanite Fulcrum» для Oculus Rift і VR Gear та оптимізованого для Touch. На відміну від попередніх прикладів, прочитати роман можна лише у форматі 3D. Один з авторів продукту Б. Рейтт зазначив: «Ми винаходимо графічний роман у VR. Поєднання найкращого в коміксах, іграх, фільмах та культурі співтворення трансформується у захоплюючий оповідальний досвід, який дає змогу нашим шанувальникам та партнерам читати, грати, дивитися та навіть творити поруч із нами» [9]. Продукт має «сторінки», які можна гортати, представляє персонажів, з якими можна зустрітися, містить загадки між панелями, які можна розгадувати та панелі для входу та дослідження. Такий імерсивний комікс не лише

сам стає нелінійним і багатшаровим, а й створює умови для варіативності поведінки читача, який завдяки своїй фантазії і взаємодії з контентом здатен емоційно збагатити і пожвавити вигадані світи і розсунути їх межі.

**Висновки.** Отже, впровадження технологій «розширеної реальності» у виробництво коміксів стало новим етапом у розвитку цього виду інформаційного продукту і призвело до появи інноваційного формату цих видань – імерсивних коміксів, характерною особливістю яких є нелінійність і ефект занурення. Тепер під час взаємодії читача з коміксом відбувається не лише процес читання-споглядання, але й відчуття-переживання. Читач може не лише слідувати заданій авторами коміксу траєкторії оповідання, а й вибудовувати власну траєкторію. В імерсивних коміксах поряд з традиційними компонентами – зображенням і текстом – одну з ключових ролей відіграє імерсивна технологія, без якої частина змісту втрачається. Особливістю виробництва імерсивних коміксів є співпраця не лише письменників і ілюстраторів, авторів і видавців, а і їх усіх з виробниками програмного контенту, що перетворює виробництво кожної серії таких коміксів на масштабні проекти. Разом із тим збільшення кількості таких проектів і готовності спільноти і провідних компаній – виробників контенту вкладати в них кошти свідчить про перспективність такого виду продукту і його упевнене майбутнє.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Дополненная реальность (или Augmented Reality, AR). *iGudvin*. 2020. URL: <https://igudvin.ru/stati/dopolnennaya-realnost-ili-augmented-reality-ar> (Дата обращения: 20.01.2020).
2. Климыч В. С. Виртуальна реальність в освітньому процесі. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2018. Т. 2. № 56. С. 207–212.
3. Павлюк Р. О. Концепції дослідження теорії віртуальності у педагогічних науках. *Освітологічний дискурс: ел. фахове видання КУ імені Бориса Грінченка*. 2014. № 2. URL: <https://cutt.ly/AyjpR20> (Дата звернення: 20.01.2020).
4. Трач Ю. VR-технології як метод і засіб навчання. *Освітологічний дискурс: ел. фахове видання КУ імені Бориса Грінченка*. 2017. № 3–4 (18–19). С. 309–322.
5. Comic Books Cometo Life with Augmented Reality. *Bliptar*. 2016. March 21. <https://cutt.ly/UyjpHjh> (accessed: 03.05.2020).
6. Comic meets cartoon. *Neonwastelandgame*. URL: <https://www.neonwastelandgame.com/> (accessed: 03.05.2020).
7. D. D'Orazio. Marvel reveals augmented reality for comic books, new 'Infinite' digital comics. 2012. March 11. URL: <https://cutt.ly/eyjpKeD> (accessed: 03.05.2020).
8. Faster than light. *Imagecomics*. URL: <https://imagecomics.com/comics/series/faster-than-light> (accessed: 03.05.2020).
9. From Acclaimed Creator Bay Raitt Comes TheSpiraloid Workshop Co. *Businesswire*. URL: <https://cutt.ly/ZyjoVLW> (accessed: 03.05.2020).
10. Magnetique is the first VR Comic for Virtual Reality Headsets. *Oniride*. URL: <http://www.oniride.com/magnetiquevr>. (accessed: 03.05.2020).
11. Marvel AR. FANDOM. n. d. URL: [https://marvel.fandom.com/wiki/Marvel\\_AR](https://marvel.fandom.com/wiki/Marvel_AR) (accessed: 03.05.2020).
12. Tales of Wedding Rings VR. *Oculus*. URL: <https://cutt.ly/FyjpVmH>. (accessed: 03.05.2020).
13. Tales of Wedding Rings VR. *Store.steampowered*. URL: <https://cutt.ly/ayjpMqy/>. (accessed: 03.05.2020).
14. Trenholm R. Netflix's first comic The Magic Order conjures Facebook AR trickery. 2018. June 13. URL: <https://cutt.ly/tyjpJcx/> (accessed: 03.05.2020).

#### REFERENCES

1. Augmented reality (or Augmented Reality, AR). *iGudvin*. 2020. URL: <https://igudvin.ru/stati/dopolnennaya-realnost-ili-augmented-reality-ar> (Date of access: 01.20.2020).
2. Klimnyuk, V.E. Virtual reality in the educational process. Collection of scientific works of Kharkiv National University of the Air Force. 2018. T. 2. № 56. S. 207–212.
3. Pavlyuk, R.O. Concepts of research of the theory of virtuality in pedagogical sciences. Educational discourse: e. professional publication of KU named after Borys Hrinchenko. 2014. № 2. URL: <https://cutt.ly/AyjpR20> (Access date: 20.01.2020).
4. Trach, Y. VR-technology as a method and means of learning. Educational discourse: e. professional publication of KU named after Borys Hrinchenko. 2017. № 3–4 (18–19). Pp. 309–322.

#### Immersive comics as a new kind of information product

D. O. Belov

**Abstract.** The article is devoted to the specifics of comics with "augmented reality", substantiation of the prospects of using immersive technologies for the formation of comic culture and comic book development as an information product, analysis of augmented reality technologies in general and integration with them comics, study of major trends in creation and development of immersive comics. individual publications that have influenced the development of the use of immersive technologies in comic culture.

**Keywords:** comics, immersive technologies, information product, augmented reality, immersive comics.

## Термін «культурний геноцид» в російському медіапросторі: інформування і маніпуляція

М. В. Доценко

Донецький національний університет імені Василя Стуса  
Corresponding author. E-mail: m.dotsenko@ukr.net

Paper received 14.03.20; Accepted for publication 07.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-05>

**Анотація.** Комплексний аналіз ролі терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі виявив, що його вживання охоплює висвітлення злочинів проти вірмен, уйгурів, тибетців, абхаз, корінних народів Північної Америки, умми, курдів, азербайджанців. Концепції змісту зафіксованого матеріалу такі: історичний дискурс; порушення прав людини; історія постраждалої особистості; знищення матеріальної культури; протидія фальсифікації історії; протидія злочину. Цей термін став інструментом пропаганди в інформаційній війні. Для позначення цим терміном подій усередині Росії характерна підміна понять.

**Ключові слова:** культурний геноцид, медіа, медіапростір, маніпуляція, пропаганда.

**Вступ.** Останнім часом у медіа все частіше з'являється термін «культурний геноцид», проте для багатьох він все ще залишається незнаним. Наукового розгляду потребує питання змістового плану, закладеного в цей термін українськими, російськими, американськими, британськими та ін. засобами масової інформації, вплив терміну «культурний геноцид» на аудиторію, а також прагматичний характер його використання.

Як явище культурний геноцид має подвійний зв'язок з медіапростором: з одного боку, суспільство може бути проінформоване про злочин, що стане спробою вирішення проблеми і її запобіганням, з іншого – медіа можуть ставати інструментом вчинення злочину культурного геноциду.

**Короткий огляд публікацій за темою.** Явище культурного геноциду у двохтисячних роках було осмислене такими закордонними науковцями, як Н. Саєді [32], Д. Нерсессян [27], Дж. Браунфілд [24], К. Вомак [36] та ін.

У публікації американської науковиці К. Вомак як приклад культурного геноциду було наведено знищення Азербайджаном тисяч середньовічних вірменських надгробків на кладовищі в Джульфі і подальше заперечення Азербайджаном учиненого [36].

У російському науковому полі звернення до проблематики культурного геноциду представлене роботами з історії й археології [20], іноземних мов [15].

В Україні тема культурного геноциду охоплює напрацювання щодо втрат матеріальної культури України у роки Другої світової [18], ролі засобів масової інформації в запобіганні здійснення культурного геноциду [7] та ін.

Праці, присвячені дослідженню різних форм кореляції між явищем культурного геноциду й медіапростором, наразі відсутні.

**Мета статті** – проведення комплексного аналізу вживання терміну «культурний геноцид» в російському медіапросторі, що передбачає вирішення низки завдань:

1. Простежити становлення терміну «культурний геноцид».
2. Виявити етнічний спектр вживання терміну «культурний геноцид» в російському медіапросторі.
3. Схарактеризувати зафіксований матеріал відповідно до дотриманням журналістських стандартів.

4. Дослідити змістові концепції матеріалів, присвячених темі культурного геноциду.

5. Проаналізувати вживання терміну «культурний геноцид» у контексті відносин між Росією й Україною

6. З'ясувати специфіку вживання терміну на позначення процесів, що відбуваються всередині федерації.

**Матеріали і методи.** У ході дослідження було підготовано теоретичне підґрунтя шляхом студювання наукового трактування явища культурного геноциду; проведено контент-аналіз випадків вживання терміну «культурний геноцид» в російськомовному медіапросторі (що становить собою матеріал дослідження) з подальшою систематизацією й комплексним аналізом за низкою критеріїв відповідно до викликів сьогодення.

**Результати та їхнє обговорення.** Термін «культурний геноцид» не одразу ввійшов до сфери юридичного, наукового й журналістського використання. Перші спроби його активізації пов'язують із іменем Р. Лемкіна, який основними проявами геноциду вважав біологічний, фізичний і культурний – знищення культурних, мовних і релігійних характеристик групи людей [27]. Проте незважаючи на участь юриста в підготовці проекту «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (прийнятої в 1948 р.), розділ про культурний геноцид був виключеним із тексту. Укладачі конвенції розглядали використання терміну, але потім було вирішено термін не використовувати. Увагу до питання здебільшого привертала представники аборигенних і корінних народів, а противниками включення культурного геноциду в конвенцію були колоніальні держави. Зрештою, один із аспектів культурного геноциду («насильницьке переміщення дітей із однієї групи в іншу» – переміщення із одного етносу в інший) вдалося повернути у статтю про геноцид.

Визнано ж термін «культурний геноцид» лише в 1994 році у статті 7 Декларації ООН про права корінних народів, проте точного визначення сформульовано не було. Повний текст статті охоплює низку положень. Корінні народи мають колективне й індивідуальне право не наражатися на етноцид чи культурний геноцид, включно з попередженням і відшкодуванням: 1) будь-яка дія, що має своєю метою або результатом позбавлення їх цілісності

як самобутніх народів або їхніх культурних цінностей, або етнічної самобутності; 2) будь-яка дія, що має своєю метою або результатом позбавлення їх земель, території чи ресурсів; 3) будь-яка форма переміщення населення, мету або результат якого становить порушення або підрив будь-якого їхнього права; 4) будь-які форми асиміляції або інтеграції з іншими культурами, способами життя, накладеними на них шляхом законодавчих, адміністративних або інших заходів; 5) будь-які форми пропаганди, направлені проти них [27].

У 2007 році у тексті прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Декларації ООН про права корінних народів було згадано лише «геноцид, або будь-який інший акт насильства» (єдине посилення на геноцид у документі). Поняття «етноцид» і «культурний геноцид» були прибрані з підсумкової версії, яку прийняла Генеральна Асамблея, але підпункти, представлені вище, були збережені і частково розширені.

Безпосередню участь у становленні терміну взяли науковці і засоби масової інформації, підтримавши необхідність окремішнього вживання терміну «культурний геноцид», формулюючи чіткі його визначення: «Культурний геноцид можна визначити як ефективне знищення народу шляхом систематичного або системного (навмисного чи ненавмисного для досягнення інших цілей) руйнування, розмивання чи підриву цілісності культури та системи цінностей, що визначає народ і дарує йому життя» [34]; «Культурний геноцид – це руйнування унікальних культурних, мовних та релігійних особливостей групи» [27].

Розглядаючи питання вживання терміну «культурний геноцид» в медіапросторі, слід враховувати, що на практиці це явище охоплює: викорінення і знищення культурних цінностей (книг, витворів мистецтва, споруд); придушення культурних заходів, які не відповідають уявленням руйнівника; видалення свідчень людей з певного регіону або історії (реалізація «нульового року», коли минуле і пов'язана з ним культура й історія стираються); пригнічення корінної культури завойовниками і колонізаторами.

Нині доцільно переосмислити термін: *культурний геноцид* – це цілеспрямоване спровоковане владою знищення ідентичності етносу з усіма її складовими задля отримання контролю над населенням і територією.

Медіа є ключом до пізнання не лише світу, а й інформаційно-політичних стратегій, впроваджуваних зацікавленими персонами. Висвітлення проблематики культурного геноциду у правовому значенні цього терміну – значний крок до захисту вразливих етнічних груп і запобігання злочину. Варто зауважити, що акцентування на агресивній політиці одних етносів може бути ширмою для замовчування агресії інших.

Спектр вживання терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі окреслює знищення культури таких етносів:

**Вірмен** Туреччиною: (Азербайджаном) «Авторитетное британское издание Guardian на днях обратилось к теме разрушения властями Азербайджана армянских хачкаров (крест-камней) Джуги, внесенных в список всемирного наследия ЮНЕСКО, назвав это “крупнейшим культурным геноцидом в 21 веке”» [12]; і Сирією: «“Я так и должна сказать, поскольку это не

только насилие, оказанное в отношении армянского народа или христианства, а расправа, чинимая над цивилизацией и всем человечеством”, – так в беседе с Aravot.am прокомментировала депутат НС от РПА Карине Ачмян факт взрыва и разрушения армянской церкви Србоц Наатакац (Святых Великомучеников) в сирийском Дейр-эз-Зоре, охарактеризовав это событие, как культурный геноцид [22];

**уйгурів** Китаєм: «Власти Синьцзян-Уйгурского автономного района на северо-западе Китая обвиняют в культурном геноциде в отношении уйгурских мусульман и введении строжайшего запрета на использование уйгурского языка в дошкольных заведениях и в средних школах этого беспокойного китайского региона [26].

**тибетців** Китаєм: «Осуществляется культурный геноцид, – заявил вчера в Токио Далай-лама, – именно Китай несет ответственность за эти жертвы» [4];

**абхазів** Грузією: «Авидзба о сожжении Госархива Абхазии: акт культурного геноцида нуждается в правовой оценке» [33];

**корінних етносів Північної Америки** Канадою: «В настоящее время, по свидетельству этнологов и правозащитников, настоящий культурный геноцид переживают инуиты – этническая группа коренных народов Северной Америки, проживающая на трети территории Канады и относящаяся к эскимосско-алеутской семье» [23];

**умми** (релігійної громади мусульман) Росією: «Культурный геноцид в российской умме» [16];

**курдів** Туреччиною: «В рамках своей агрессивной политики против курдского народа во всем мире турецкие власти совершили массовые убийства курдов в Африке, а в последнее время они совершают культурный геноцид, навязывая турецкий язык среди коренных народов, которые остались в Африке» [21];

**азербайджанців** Вірменією: «Ильхам Алиев: “Армяне против нас учинили культурный геноцид”» [31].

У низці матеріалів дотримано необхідної збалансованості точок зору, запропоновано аудиторії коментар від сторони, на яку покладають відповідальність за здійснення культурного геноциду, наприклад: «Официальный Пекин, впрочем, отрицает все обвинения в притеснениях уйгуров и называет лагерь “образовательными центрами”» [25]. Проте слід зауважити, що здебільшого наявність стандарту дотримання балансу думок характерне для матеріалів з посиланням на запозичення з європейських і американських якісних ресурсів.

Висвітлення питання культурного геноциду є засобом запобігання проблемі, стимулюванням обговорення кожної конкретної ситуації – чи підлягає вона під визначення. У зафіксованих матеріалах подекуди спостерігаємо зайву емоційність, змішування фактів і суджень: «Я не молодой человек, но и я могу оказаться в положении этих ребят, которых оговорили, решили напугать и сгноить. ... Мне не страшно, а противно. Противно, что этот антиисламски заточенный монстр называет себя государством. ... Это уже не государство в классическом смысле, а организованное полупреступное сообщество, основанное на вопиющей несправедливости, лжи и терроре» [16]. Можна зрозуміти біль людини, яка стає жертвою чи свідком зло-

чину, проте бажання привернути увагу громадськості суб'єктивними оцінками, припущеннями і роздумами нечасто сприяє досягненню бажаного, а навпаки, може стати предметом критики, зокрема журналістською спільнотою.

Вплив засобів масової комунікації на людину визначає систему координат, формує орієнтири й картину світу. Суттєвим порушенням журналістської етики є введення трагедії етносу в контекст протистояння Росії західному світу, перетворюючи журналістику на пропаганду: «*Западные страны, называющие себя образцом соблюдения прав меньшинств, в реальности уничтожают малые народы с помощью так называемого культурного геноцида*» [23].

Вживання терміну «культурний геноцид» у медіа передбачає велику міру відповідальності. Масив текстів, у яких вжито згаданий термін умовно можна систематизувати відповідно до концептуальності матеріалів, акцентів, які трансльовано аудиторію. Для висвітлення питання культурного геноциду використовують різні підходи:

- *історичний дискурс*: матеріали, присвячені ключовим аспектам історії конфлікту між етносами. Наприклад, культурний геноцид вірмен висвітлено за допомогою опису вірменської культури на території Османської імперії, хронології і масштабів вірменських погромів, перейменуванням топонімів, статистичними даними ЮНЕСКО, настановами прийнятої Європейським парламентом резолюції від 1987 року щодо захисту вірменської громади [11];

- *порушення прав людини*: висвітлення державної політики, розсекречення матеріалів, що стосуються антигуманного поводження з населенням. Правозахисні групи характеризують дії Китаю щодо уйгурів і тибетців (репресії, заточення у таборах, витіснення рідної мови китайською, руйнування релігійних святинь) як порушення прав людини у межах культурного геноциду [1];

- *історії постраждалих особистостей*: трагічні історії персон, які відкрито ідентифікували себе як представника певного етносу, представляли його еліту, опинившись на високому рівні визнання [16; 17];

- *знищення матеріальної культури*: одним із способів стирання культурного сліду етносу при територіальних суперечках є руйнування культурно-історичних пам'яток [12]. До цієї групи відносимо й інформацію щодо «*фальсифікації історії*»: випадки, коли предмети матеріальної культури етносу трактуються країною-агресором як власні, зокрема, такою за своєю суттю була ситуація з творами прикладного мистецтва вірмен, представлених світовій спільноті як зразки азербайджанської культури [3];

- *протидія*: визнання факту здійснення культурного геноциду представниками держав, або окремих штатів, заяви авторитетних державних чи громадських діячів про здійснення цих злочинів; а також інформація щодо відкриття виставок, проведення конференцій і подібної активності можна вважати медіазапобінанням [35; 4].

Розглянемо окремо медіавживання терміну «культурний геноцид» у контексті відносин між Росією й Україною. Терміном «культурний геноцид» у російському медіапросторі часто номінують спрямовані проти росі-

ян дії, а саме тиск зі сторони України (ще до подій 2014 року).

Звернімо увагу на такі тези: «*Украина не имеет права трактовать Голодомор 1932-33 годов как «геноцид украинского народа». В то же время, Россия сегодня имеет право говорить о культурном и правовом геноциде русских на Украине. Об этом заявил вице-спикер Госдумы Владимир Жириновский*» [8]. Російські медіа поширюють нарратив повчальної зверхності росіян над українцями, необхідний російській владі задля психологічної компенсації тотальної несвободи і низького рівня життя населення федерації. Громадянин може страждати від безробіття чи низької зарплатні, зловживати шкідливими речовинами, вести скромний побут, але ефективним засобом посилення духу є віднесення себе до маси сильнішої, контролюючої «братній народ». Крім того, не виключаймо й геополітичну зацікавленість.

Інтеграція в російськомовний медіапростір терміну «культурний геноцид» забезпечувала процеси зближення з Росією розпаленням ворожнечі за мовною ознакою: «*Вместе с тем, как сообщает пресс-служба Партии регионов, заместитель главы парламентской фракции Партии регионов Вадим Колесниченко назвал элементом культурного геноцида то, что на Украине действует 80 законов, запрещающих использование любого другого языка, кроме украинского*» [30].

Наведені поодинокі випадки можна вважати непорозуміннями, перегинами окремих персон, проте якщо розглянути всі інциденти системно, складеться чітке уявлення про силу і продуманість російської пропаганди. Зокрема, ще у 2008 році в Південному Федеральному Університеті відбулася міжнародна науково-практична конференція «Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі (кінець XIX – початок XX ст.)» [37].

Фактично було скликано наукову конференцію щодо проблеми знищення русинів на Закарпатті, анонс же було розміщено на сайті Фонду стратегічної культури.

Інформація про конференцію широко поширилася медіа. Робота конференції була вибудована навколо обговорення таких питань, як православ'я в долях Підкарпатської, Галицької і Буковинської Русі; боротьба русинського народу з українізацією; боротьба з фашистською окупацією і українським націоналістичним рухом; форми і методи українізації русинів Закарпаття та Прикарпаття; культурний етноцид русинства в сучасний період; невирішеність правового та етнокультурного статусу русинства в сучасній Україні; боротьба русинів за визнання русинів окремим народом і под. [37].

Проведення цієї конференції з імплементацією до медіапростору (а значить і до суспільства) смислів щодо тиску на русинів (яких ототожнено з росіянами) термінів «геноцид» «культурний етноцид» (що за своєю історією й природою є близьким до «культурного геноциду») почав вибудовуватися фундамент майбутніх подій окупації Криму й збройної агресії на Сході України.

Від 2014 року термін «культурний геноцид» наділив Росію виключними правами імперського володаря, відіграв роль виправдання втручання Москви в проце-

си на Донбасі покаранням українців: *«Культурний геноцид і бандерівська субкультура. То, що происходит на Украине в сфере культуры и образования, вот уже 24 года после провозглашения ее независимости, полностью укладывается в понятие культурного геноцида по отношению к русским гражданам страны. Особенно обострилось это явление после Евромайдана и государственного переворота, приведших к власти нацистов [6].* Стереотипність і міфологічність навколо прізвиська Бандери вкладається в концепцію культурного геноциду, але не відповідає історичним реаліям, і служить для знищення позитивного потрактування пам'яті про націоналістичний рух і УПА як протиположності більшовизму.

Навіть опозиційна російська медіа запрошували до студій і цитували Ігоря Стрелкова: *«Права русских грубо попираются на Украине, в противном случае никто бы не восстал ни в Крыму, ни в Донбассе. За 25 лет русские Украины устали от того морального и культурного геноцида. Тихого геноцида, конечно, который производился по отношению к ним. Они устали быть людьми второго сорта [10].* Мова ніби йде про ворога, який наступає. А в контексті зрощення військової могутності Росії, наголошенні на пафосі перемоги в Другій світовій війни, маса тяжіє участі у війни, навіть у форматі суспільної підтримки поза безпосередньою участю особистості.

Продуктом пропаганди є наголошення російськими медіа на «авторитетної» думки європейських лідерів, що засуджують політику України: *«Культурный геноцид: в РФ и Европе осудили украинский закон “Об образовании”» [14]; «Во Франции признали культурный геноцид на Украине. Киевский режим своей политикой террора и угнетения населения страны привел Украину к культурному геноциду, который выражается в запрете русского языка и спонсируемом Западом расколе Православия [28].* Зауважимо, що в наведених прикладах «термін культурний геноцид» згадано виключно в заголовках. Невідповідність між масштабом заголовку і змістом матеріалу, де наводяться думки однієї людини, активістки Монік Гіменез, джерело яких перевірити неможливо (посилання відсутні) свідчать про маніпулятивність і розпалювання ворожнечі. Поширювані медіа тези на кшталт *«Эта власть имеет только одну цель: этническую чистку на всех уровнях. К сожалению, эта страна, если она будет оставаться в таком виде, рано или поздно исчезнет. Это ужасно для самого украинского народа, а политики Запада являются соучастниками культурного геноцида, который имеет сегодня место на Украине» [28]* готують аудиторію до бажаного своїми замовниками сценарію розвитку подій, спростовуючи своє втручання, формуючи розпад країни у межах штучних причинно-наслідкових зв'язків. Крім того, не можна не відзначити перманентне використання прийменника «на».

Матеріал *«Украину ждет “культурный геноцид” и потеря 1300 начальных школ» [13]* стосується незадоволення закладів музичної освіти Мінкульту України. Термін «культурний геноцид», винесений у заголовок, вказаний як один із візуалізованих на транспарантах лозунгів: *«Не допустим культурного геноцида!» [13].* Проте наведений у цій ще статті фотозвіт не підтверджує наявності саме такого формулювання.

Щодо використання терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі стосовно подій у середині країни, відзначимо підміну понять. Медіа цим терміном хибно характеризують такі реалії:

- негаразди в професійному мистецтві: *«Это невиданный культурный геноцид... В любой цивилизованной стране такого дирижера уже давным-давно бы выгнали» [9];*

- урядова політика: *«Но правосубъектность русского народа отсутствует во всем правовом поле РФ и Конституции. А это порождает бесправие и культурный геноцид Русского народа, и этому геноциду, на деле, потакает правительство Медведева» [2];*

- відсутність легального доступу до закордонного мистецького продукту: *«В случае с кино у нас недоступны две трети классики и почти 90% современных актуальных фильмов. ... Вообще-то это именуется оболваниванием собственного народа. Я бы даже использовал и более жесткий термин: культурный геноцид» [5, 2014];*

- відсутність фінансування на відновлення історичної містозабудови: *«Этот культурный геноцид проявляется в том, что не реставрируются и сносятся памятники архитектуры [29]*

*Висновки.*

1. Поняття «культурний геноцид» було запропоновано юристом Р. Лемкіним, процес визнання терміну в площині міжнародного права був досить тривалим і дискусійним. Проте наукові кола і засоби масової інформації здійснили кроки на його підтримку як такого, що характеризує злочинні процеси. Культурний геноцид – це цілеспрямоване спровоковане владою знищення ідентичності асимільованого етносу з усіма її складовими задля отримання контролю над населенням і територією. Нині медіа відіграють певну роль у забезпеченні цього процесу.

2. Спектр вживання терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі окреслює знищення культури таких етносів: вірмени, уйгури, тибетці, абхазі, корінні народи Північної Америки, умма, курди, азербайджанці.

3. При висвітленні у російському медіапросторі питання культурного геноциду в світовому масштабі висока якість матеріалу забезпечує дотримання балансу думок. Негативними нюансами у фактажі є зайва емоційність і суб'єктивність, а також перетворення потрактування проблеми на пропаганду шляхом впливання в контекст глобального протистояння.

4. Змістові концепції зафіксованого матеріалу охоплюють такі напрями: історичний дискурс; порушення прав людини; історії постраждалих; знищення матеріальної культури; фальсифікація історії; протидія.

5. Використання терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі у парадигмі «Росія – Україна» можна назвати маніпуляцією і елементом пропаганди. Інтеграція терміну «культурний геноцид» щодо утисків росіян стала елементом підготовки і ведення інформаційної війни й збройного конфлікту на Донбасі. Використання терміну «культурний геноцид» з метою маніпуляції загрожує посиленням ворожнечі, а також зменшенням сили інформування щодо дійсної безпеки.

6. Щодо використання терміну «культурний геноцид» у російському медіапросторі стосовно подій у середині країни, зафіксовано підміну понять, тобто маніпуляцію. Медіа цим терміном хибно номінують негаразди в професійному мистецтві, урядову політику, відсутність легального доступу до закордонного мистецького продукту, бездіяльність у відновленні історичної містозабудови.

Перспективою подальших досліджень постає порівняння вжитку терміну «культурний геноцид» в українських, російських, американських та інших медіа, що дозволить сформулювати уявлення про журналістику у відповідних вимірах. Перспективним видається і дослідження щодо з'ясування ролі медіа в здійсненні культурного геноциду щодо окремих етносів на різних етапах історії людства.

#### ЛІТЕРАТУРА

- Аллаут Р. Washington post: Действия Китая в Синьцзяне все больше напоминают культурный геноцид. doi: <https://www.idelreal.org/a/30056248.html>
- Архипов А. Медведев, культурный геноцид русской цивилизации? «Культуры нет, но вы держитесь!». doi: <http://prezident.online/2019/03/18>
- Бегларян А. Ковры в контексте бакинской политики культурного геноцида. doi: <http://russia-artsakh.ru/node/2805>
- Визетти Дж. Люди-факелы во имя Тибета. Далай-лама: «Культурный геноцид». doi: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=7&id=43878>
- Гладильщиков Ю. В защиту торрентов: как пиратское кино препятствует культурному геноциду. doi: <https://www.forbes.ru/mneniya/tsennosti/274481-v-zashchitu-torrentov-kak-piratskoe-kino-prepyatstvuuet-kulturnomu-genotsidu>
- Гребеньков Д. Культурный геноцид и бандеровская субкультура. doi: <https://newsland.com/user/4297784770/content/kulturnyi-genotsid-i-banderovskaia-subkultura/4677654>
- Доценко М. Культурный геноцид: медіазапобігання. Зимові наукові підсумки 2019 року : XXIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція: тези доповідей, Суми, 20 грудня 2019. Ч.2. ГО «НОК», 2019, 94 с., С. 91–94.
- Известия. Жириновский считает, что на Украине происходит культурных геноцид русских. doi: <https://iz.ru/news/423101>
- Клепикова Е. «Это невиданный культурный геноцид», doi: <https://newizw.ru/news/culture/25-08-2011/150106-eto-nevidannyj-kulturnyj-genocid>
- Колокол России. Стрелков: Русские на Украине устали от морального и культурного геноцида. doi: <http://kolokolrussia.ru/novosti/strelkov-russkie-na-ukraine-ustali-ot-moralnogo-i-kulturnogo-genocida>
- Погосян А. Культурный геноцид в Армении, оставшейся без армян: уникальные фотографии, doi: <http://yerkramas.org/article/7495/kulturnyj-genocid-v-armenii-ostavshejsya-bez-armyan-unikalnye-fotografii>
- Тамразян Г. Симон Магакян: Совершенное в Старой Джурге – это культурный геноцид. doi: <https://rus.azatutyun.am/a/29810994.html>
- Таран В. Украину ждет «культурный геноцид» и потеря 1300 начальных школ. doi: <https://riafan.ru/1208626-ukrainu-zhdet-kulturnyj-genocid-i-poterya-1300-nachalnykh-shkol>
- Фоменко В. Культурный геноцид: в РФ и Европе осудили украинский закон «Об образовании», doi: [http://www.trud.ru/article/27-09-2017/1354752\\_kulturnyj\\_genotsid\\_gosduma\\_osudila\\_ukrainskij\\_zakon\\_ob\\_obrazovanii.html](http://www.trud.ru/article/27-09-2017/1354752_kulturnyj_genotsid_gosduma_osudila_ukrainskij_zakon_ob_obrazovanii.html)
- Френк Г.Ю. Культурный геноцид аборигенов Канады: от отрицания к примирению. Genesis: исторические исследования. 2019. № 7. С. 10–13.
- Халидов Д. Культурный геноцид в российской умме. doi: <https://chernovik.net/content/respublika/kulturnyj-genocid-v-rossijskoj-umme>
- Харрис Р. Культурный геноцид. Как Китай отправляет в концлагерь уйгурских артистов, doi: <https://theins.ru/obshestvo/136213>
- Химица Н. Антиукраїнський культурний геноцид в роки Другої світової війни. Українське державотворення: проблеми і сучасність. Луцьк, 2009. С. 164–171.
- Центр Льва Гумилева. Далай-лама считает, что в Тибете происходит «культурный геноцид», doi: <https://www.gumilev-center.ru/dalajj-lama-schitaet-cto-v-tibete-proiskhodit-kulturnyj-genocid/>
- Юдин В.И. Культурный геноцид коренных народов Канады: правда, примирение и остающиеся без ответа вопросы. Власть, 2015. Том. 23. № 10. С. 204–207.
- ANF News. Турция совершает культурный геноцид в Африке doi: <https://anfussian.com.5477>
- Aravot, Карине Ачмян: «Это культурный геноцид», doi: <https://www.aravot-ru.am/2014/09/24/183224/>
- BB. Культурный геноцид: коренные народы Канады находятся под угрозой исчезновения. doi: <https://bb.lv/statja/lifenews/2019/05/12/kulturnyj-genocid-korenyye-narody-kanady-nahodyatsya-pod-ugrozoy-ischeznoveniya>
- Brownfield J. The Dark Pits of American History. Ch. 3. 2014. doi: <https://www.youtube.com/watch?v=1krBQMhJOCQ>
- Deutsche Welle. Культурный геноцид: власти Китая управляют мусульман-уйгуров в лагеря. doi: <http://saresep.kg/article/1914/>
- IQNA. Культурный геноцид уйгурских мусульман в Китае, doi: <https://iqnanews.ru/ru/news/3501540>
- Nersessian D. Genocide and Political Groups, 2010. 380p.
- News Front. Во Франции признали культурный геноцид на Украине, doi: <https://news-front.info/2018/10/09/vo-frantsii-priznali-kulturnyj-genotsid-na-ukraine/>
- Priroda.su, Культурный геноцид на примере Ростова-на-Дону. doi: <http://www.priroda.su/item/12618>
- Regnum. В партии Януковича признали «культурный геноцид» на Украине. doi: <https://regnum.ru/news/polit/1535793.html>
- Regnum. Ильхам Алиев: «Армяне против нас учинили культурный геноцид», doi: <https://regnum.ru/news/polit/1588673.html>
- Saiedi N. Gate of the Heart: Understanding the Writings of the Báb. Wilfrid Laurier Univ. Press. 2008. p. 377.
- Sputnik. Авидзба о сожжении Госархива Абхазии: акт культурного геноцида нуждается в правовой оценке. doi: <https://sputnik-abkhazia.ru/radio/20191022/1028664691/Avidzba-sozhzheniiGosarkhiva-Abkhazii-akt-kulturnogo-genotsid-anuzhdaetsya-v-pravovoy-otsenke.html>
- Tinker G., Missionary conquest: the Gospel and Native American cultural genocide. 1993. 196 p.
- Vancouver&Us. В память о жертвах «культурного геноцида», doi: <http://vancouverandus.com/?p=8504#more-8504>
- Womack C. Historic Armenian monuments were obliterated. Some call it «cultural genocide». Los Angeles Times. 2019. Nov. 7. doi: <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2019-11-07/armenian-monuments-azerbaijan>
- Zahid.net. Росія скликає наукову конференцію про «геноцид і культурний етноцид русинів Закарпаття». doi: [https://zaxid.net/rosiya\\_sklikaye\\_naukovu\\_konferentsiyu\\_pro\\_quotgenotsid\\_i\\_kulturniy\\_etnotsid\\_rusniv\\_zakarpattyaquot\\_n1066124](https://zaxid.net/rosiya_sklikaye_naukovu_konferentsiyu_pro_quotgenotsid_i_kulturniy_etnotsid_rusniv_zakarpattyaquot_n1066124)



## REFERENCES

- Alpaut, R. (2019). Washington post: China's actions in Xinjiang increasingly resemble cultural genocide. doi: <https://www.idelreal.org/a/30056248.html>
- Arhipov, A. (2019). Medvedev, the cultural genocide of Russian civilization? «There is no culture, but you hold on!». doi: <http://prezident.online/2019/03/18>
- Beglarjan, A. (2019). Carpets in the context of the Baku policy of cultural genocide. doi: <http://russia-artsakh.ru/node/2805>
- Vizetti, Dzh. (2011). People torches in the name of Tibet. The Dalai Lama: «Cultural Genocide». doi: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=7&id=43878>
- Gladil'shnikov, Ju. (2014). In defense of torrents: how pirate cinema impedes cultural genocide. doi: <https://www.forbes.ru/mneniya/tsennosti/274481-v-zashchitu-torrentov-kak-piratskoe-kino-prepyatstvuet-kulturnomu-genotsidu>
- Greben'kov, D. (2015). Cultural genocide and Bandera subculture. doi: <https://newsland.com/user/4297784770/content/kulturnyj-genotsid-i-banderovskaja-subkultura/4677654>
- Dotsenko, M. (2019). Cultural Genocide: Media Avoidance. 2019 Winter Scientific Outcomes: XXIV International Scientific and Practical Internet Conference : Sumy, 20 hrudnia 2019. Ch.2. HO «NOK», 2019, P. 91–94.
- Известия (2008). Zhirinovskiy believes that in Ukraine there is a cultural genocide of Russian. doi: <https://iz.ru/news/423101>
- Klepikova, E. (2011). «This is an unprecedented cultural genocide». doi: <https://newizv.ru/news/culture/25-08-2011/150106-eto-nevidannyj-kulturnyj-genocid>
- Kolokol Rossii. Strelkov: Russians in Ukraine are tired of moral and cultural genocide. doi: <http://kolokolrussia.ru/novosti/strelkov-russkie-na-ukraine-ustali-ot-moralnogo-i-kulturnogo-genocida>
- Pogosjan, A. (2010). Cultural genocide in Armenia without Armenians: unique photos. doi: <http://yerkramas.org/article/7495/kulturnyj-genocid-v-armenii--ostavshejsya-bez-armyan-unikalnye-fotografii>
- Tamrazjan, G. (2019). Simon Magakyan: Perfect in Old Dzhug is cultural genocide. doi: <https://rus.azatutyun.am/a/29810994.html>
- Taran, V. (2019). Ukraine is waiting «cultural genocide» and the loss of 1,300 primary schools. doi: <https://riafan.ru/1208626-ukrainu-zhdet-kulturnyj-genocid-i-poterya-1300-nachalnykh-shkol>
- Fomenko, V. (2017). Cultural genocide: Ukrainian law on education condemned in Russia and Europe. doi: [http://www.trud.ru/article/27-09-2017/1354752\\_kulturnyj\\_genotsid\\_gosduma\\_osudila\\_ukrainsk\\_ij\\_zakon\\_ob\\_obrazovanii.html](http://www.trud.ru/article/27-09-2017/1354752_kulturnyj_genotsid_gosduma_osudila_ukrainsk_ij_zakon_ob_obrazovanii.html)
- Frenk, G. (2019). Aboriginal Cultural Genocide of Canada: From Denial to Reconciliation. Genesis: historical research. № 7. P. 10–13.
- Halidov, D. (2019). Cultural genocide in the Russian Ummah. doi: <https://chernovik.net/content/respublika/kulturnyj-genocid-v-rossijskoj-umme>
- Harris, R. (2019). Cultural genocide. How China sends Uyghur artists to concentration camps. doi: <https://theins.ru/obshestvo/136213>
- Khymytsia, N. (2009) [Anti-Ukrainian Cultural Genocide in the Fates of Another Holy Week. Ukrainian government: problems and complications. Luts'k, 2009. P. 164–171.
- Centr L'va Gumileva (2011). The Dalai Lama believes that “cultural genocide” is taking place in Tibet. doi: <https://www.gumilev-center.ru/dalajj-lama-schitaet-chto-v-tibete-proiskhodit-kulturnyj-genocid/>
- Judin, V. (2015). Indigenous Cultural Genocide of Canada: Truth, Reconciliation, and Unanswered Questions. Power. Vol. 23. No. 10. P. 204–207.
- ANF News (2018). Turkey commits cultural genocide in Afrin. doi: <https://anfrussian.com.5477>
- Aravot (2014), Karine Achemyan: “This is cultural genocide”. doi: <https://www.aravot-ru.am/2014/09/24/183224/>
- BB (2019). Cultural Genocide: Indigenous Peoples of Canada Endangered. doi: <https://bb.lv/statja/lifenews/2019/05/12/kulturnyj-genocid-korennye-narody-kanady-nahodyatsya-pod-ugrozoy-ischeznoventiya>
- Deutsche Welle (2019). Cultural genocide: Chinese authorities send Uighur Muslims to camps. doi: <http://saresep.kg/article/1914/>
- IQNA (2017). Cultural Genocide of Uyghur Muslims in China. doi: <https://iqnnews.ru/ru/news/3501540>
- News Front (2018). France recognized cultural genocide in Ukraine. doi: <https://news-front.info/2018/10/09/vo-frantsii-priznali-kulturnyj-genotsid-na-ukraine/>
- Priroda.su (2019). Cultural genocide on the example of Rostov-on-Don. doi: <http://www.priroda.su/item/12618>
- Regnum (2012). The party Yanukovich recognized the «cultural genocide» in Ukraine. doi: <https://regnum.ru/news/polit/1535793.html>
- Regnum (2012). Ilham Aliyev: “Armenians committed cultural genocide against us”, doi: <https://regnum.ru/news/polit/1588673.html>
- Sputnik (2019). Avidzba on the burning of the State Archives of Abkhazia: the act of cultural genocide needs a legal assessment. doi: <https://sputnik-abkhazia.ru/radio/20191022/1028664691/Avidzba-osozhzhennii-Gosarkhiva-Abkhazii-akt-kulturnogo-genotsid-anuzhdaetsya-v-pravovoy-otsenke.html>
- Vancouver&Us. (2017). In memory of the victims of «cultural genocide». doi: <http://vancouverandus.com/?p=8504#more-8504>
- Zahid.net (2008). Russia is convening a scientific conference on the genocide and cultural ethnocide of the Transcarpathian Ruthenians. doi: [https://zahid.net/rosiya\\_sklikaye\\_naukovu\\_konferentsiyu\\_pro\\_quotgenotsid\\_i\\_kulturniy\\_etnotsid\\_rusniv\\_zakarpatyiaquo\\_t\\_n1066124](https://zahid.net/rosiya_sklikaye_naukovu_konferentsiyu_pro_quotgenotsid_i_kulturniy_etnotsid_rusniv_zakarpatyiaquo_t_n1066124)

### The term “cultural genocide” in the Russian media space: information and manipulation

**M. Dotsenko**

**Abstract.** The comprehensive analysis of the role of the term “cultural genocide” in the Russian media space has revealed that its use covers information about crimes against Armenians, Uighurs, Tibetans, Abkhazians, indigenous peoples of North America, Ummah, Kurds, Azerbaijanis. Concepts of the content of the recorded material: historical discourse; human rights abuses; history of the victim; destruction of material culture; counteracting the falsification of history; counteracting the crime. The term became an instrument of propaganda in the information war. The designation of this term events in Russia is characterized by manipulation.

**Keywords:** *cultural genocide, media, media space, manipulation, propaganda.*

# A New Test of Artificial Intelligence: Should the Media Industry Be Afraid?

K. Horska

Institute of Journalism at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine  
Corresponding author. E-mail: Pravo-media@ukr.net

Paper received 30.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-06>

**Abstract.** Artificial Intelligence (AI) technologies assertively reveal their powerful potential in the media completely changing the idea of what the media production can be soon. Tools for editorial processes optimization and production costs reduction are offered to the media industry that is surviving the crisis of business models. Impressive results demonstrated by the products generated using AI force us to not only revise fundamental principles of the industry's work but also call into question the society's need for profession of a journalist. The presented study is intended to review examples of AI integration in the media and identify benefits and threats of those innovations from the standpoint of journalists themselves, as well as assess how dramatically those processes can change the balance of forces of humans vs AI.

**Keywords:** *artificial intelligence (AI), media industry, digital journalism, fake news, data journalism.*

**Introduction.** AI technologies rapidly penetrated in various areas of human activities striking imagination with their seemingly limitless possibilities and at the same time raising concerns in connection with the threatening prospect of complete substitute of human labor. In the media industry, AI was able to show its full potential by demonstrating high-quality content, an unprecedented degree of personalization, and effective interaction with the audience. AI has already come to the journalism, and the media simply face the dilemma of whether to respond to the challenges and adopt to the new reality or fight with "windmills" trying to stop the upcoming progress of innovations and promoting the model of journalism as a "people to people" activity.

Journalism has already faced many serious challenges. The surge in citizen journalism and the boom in user-generated content was also seen as a sign of the imminent death of journalism. However, it is still alive, and recently, under the onslaught of fakes and information propaganda, researchers have revisited discussions about the need to return to professional journalism. It is obvious that in the new situation, professionalism should both be based on experience and focus on up-to-date trends, and media's capability to utilize new technologies for their benefit.

**Objective of the study.** In this article, we attempt to identify trends in AI development, which directly influence journalist activities and the media market, and evaluate how grounded are the concerns of the industry experts with regard to this influence, especially as to retaining journalist jobs.

**Overview of studies on the topic.** It is obvious that the journalism will never be the same. The report for 2019 published by the European Broadcasting Union states that the AI is an expensive, however, necessary investment for the media. Experts say that journalists will continue to be in demand in the profession "especially for judgment skills", they admit that "almost all journalist roles will have to change" [1].

Other forecasts concerning journalists retaining their jobs are not so optimistic [2]. However, we cannot state that the declined demand for human resources in the media sector is directly caused by the progress in information and communication technologies and automated production and dissemination of media products. The worldwide crisis survived by the media is of a comprehensive nature.

Among its reasons, researchers indicate growth of the number of competitors in this segment with the advent of new media players – search systems, news aggregators [3, 4], active audience generating the content themselves, inefficiency of traditional models of media products monetization, rethought communications between journalists and automated systems [5], the need to understand the laws of digital journalism [6].

When speaking of the evaluation of the extent of AI implementation in journalism [7, 8], we need to understand whether AI can become a media partner and not a competitor and be used effectively to increase its effectiveness. Nowadays, it is a challenge, which is equally faced by news websites [9], TV and radio broadcasting companies [10].

**Materials and methods.** In the course of our study, we analyzed examples of AI implementation in the media by most significant media market players and highlighted the areas where their experience was most successful. Our analysis deliberately does not touch upon tools of social networks, which are just actively using AI achievements to analyze the content, recognize faces and images and for many other purposes. The focus is on the innovations used by the media on their own platforms.

In parallel, 19 semi-structured interviews were carried out with representatives of the media industry in order to find out how organically practices of using AI were integrated in the streamlined editorial processes and how they supported solution of new problems. It was also essential to shed the light on potential negative implications of the AI expansion for the employment in journalism. Does it really make sense to speak about the actual replacement of the journalist with automated AI systems in the near future?

In the course of our discussions with media experts, understanding of AI was expanded and some automation tools were also assigned to intelligent machine processes.

Despite the fact that the range of the areas, where AI technologies are applied is quite broad (from communication optimization to content distribution management), the article summarizes and highlights those of them, where the progress of interaction is most noticeable.

*Analytics to understand and engage the audience.* Undoubtedly, the most widely used are the AI analytical tools enabling automatic data processing. They allow avoiding subjective approach to data evaluation. At every stage, obtained results can be verified and adjusted, if necessary.

The analysis of the user information, its behavior in the media is actively used in targeting tools. AI is able to spot the most popular queries of the audience and be guided by them in the media content generation. However, experts also note a negative feature – a threat of “following the audience” by indulging their content preferences instead of presenting a balanced news agenda.

*Content personalization and ranking.* Personalized content presentation is a separate area dealing with audience preferences. Applied algorithms allow studying content’s user interests to consider them when offering additional content for familiarization. As an example, such initiatives in the video content segment intended to improve viewer engagement are offered in collaboration of IBM Watson Media and Meson by Netflix, which promise users to predict what they want to watch. It should be recognized that digital technologies reoriented television to the affordable, convenient and personalized content with an intuitive user interface and wide adaptation and selection options long ago.

On the websites offering paid access to the content, personalization is also used both to pick up preferred journalist materials, and to determine the scope of user access to various types of media products.

*Content generation.* “Synthetic media” is the term that has become the buzzword and is currently a driver of many changes primarily effecting the area of news production. Of course, the benefits of the automatic content generation, such as stimulation and democratization of creativity cannot be neglected. AI applied for this purpose supports automatic transformation of the data into various news, images, video and data visualization.

The area of video content shows the greatest involvement in this process. Progress in deep learning that opened the door to the possibility to generate audio and video content is impressive. Editing, which was previously quite complex, has transformed unthinkably. AI can process filmed videos by highlighting the best scenes and takes, and identify content links in dialogs. Being guided by generally accepted rules of composition integrated in the algorithm, the program can autonomously edit media products, while retaining the structure and logic of the narrative. The main character of the video would speak several languages, or may not be a human at all.

So far, the use of AI technologies remains in demand in the segment of audiovisual content production, particularly where it comes to the need to create subtitles for large volumes of materials or archives. At the same time, comparison of traditional overdubbing vs. AI dubbing supported with Synthesia Translate demonstrates astonishing results. Potential of the innovations is obvious for news companies broadcasting in different languages in many regions of the world.

AI voice capabilities have not yet been widely embodied in the media, however, have already proved their usefulness, when for example, they returned on air James Dupree, Cox Media Group, national politics reporter, who lost his voice [11].

Photo banks also improve their photo content-related services and offer journalists efficient instruments for visual content selection. For example, Panel by GettyImage launched in 2018 offers the AI algorithm for analysis of article content and selection of the illustrations that fit the

best. However, soon they will probably be unable to compete with fully automated photograph creation processes either.

Even today, resources like Rosebud.AI and Icons8 support generation of photos of non-existent people inscribed in required interiors that may be used as illustrations and substitute photo shoots for publications. According to creators of those photos, in the future, their cost would let avoid referring to photo banks or services of professional photographers. The technology, whose potential was highly appraised by e-commerce, is now conquering the media market. Lil Miquela, a 3D model girl, created by Brud company developers, is known to advertise brands like Calvin Klein, L’oreal, “wears” clothes of world-famous brands and has repeatedly appeared on covers of Time, L’Officiel Singapore, Elle Mexico, etc.

All this resolves the issue of routine selection of images for daily content; however, it cannot yet substitute documentary photography, or photography as the art, although the latter can also be implemented with new technologies, but requires presence of a professional.

*Search for information and its verification.* Despite careful remarks of the interviewed media representatives about use of AI for content generation, journalists are willing to be supported by AI in the information and data processing, which represent a vast amount of work.

Aggregation of news to search for both new topics and specific information facilitates dealing with pools of data indeed. Projects like the Juicer from BBC (that had existed until 2018) perform analysis and group the content according to the set criteria or by category.

Today, the focus of such aggregation has shifted to social networks, which, according to the many, though have not destroyed the media, however, threaten the news journalism. As many events occur in social networks, materials in the genre of “social networks overview” are gaining popularity, whereas the need to optimize the search for information in them is growing. For example, for these purposes, Reuters uses Reuters News Tracer, which according to the company, in terms of the speed often leaves behind world news agencies. Associated Press has its own News-Whip.

AI for data processing and journalist investigations is recognized to be most popular among editorial staff [12]. There are quite many platforms and bots designed to help journalists to check the accuracy of the information; they enable analysis of both the text, visual content and the voiced information [13]. Many of them are the outcomes of the Google News Initiative. At the same time, such resources can be both internal tools facilitating the work of the editorial office, and a mechanism for interaction with the audience and enhancement of its trust. The Poynter Institute’s International Fact-Checking Network (IFCN) launches the chatbot project, which everyone can use to check the authenticity of a story.

Knowhere publication, which is a result of human-AI collaboration, may set an example of a new view on what an independent and objective media can be. Its founders call it “the most influential journalist ever built” [14], as the medium reviews a huge number of sources on a specific topic, validates them and based on the outcome, delivers its own unbiased story.

*Data processing and new forms of a live dialog with the audience.* Use of machine-supported analytics allowing dealing with big data has found its niche in the sport journalism and coverage of large-scale events with the updatable data. Actually the speed of the sports absorbing and introducing innovations following revolutionary media trends and novel changes that balance on the verge of possible is amazing. [15]

Some time ago, the Washington Post tested processing of the online-received data using intelligent software of Heliograf company. The medium received an award for "Excellence in Use of Bots" for its work on the 2016 election coverage. The Press Association uses Radar for similar tasks of dynamic creation of large amounts of content.

We can say with confidence that chatbot as a simple and easy tool for implementation is becoming increasingly popular in the media industry. Although, commercial companies were first to use it for their 24/7 communication with clients, organization of new formats of a live dialogue with the audience is vital for the media.

Comments, as an essential component of a dialogue with the audience supported by AI, can also be enhanced to allow for live discussions with invited participants and experts. Smart moderation offered by Coral project enables media to involve the audience in real time discussions and manage the dialogue without the fear of destructive comments or undesirable commercials. The Financial Times, the Wall Street Journal, the Washington Post and many other media in 18 countries [16] are extensively using the tool. Perspective API application developed by Jigsaw provides similar options for readers' chats moderation.

However, bots could be used more broadly. One of the options is to integrate a chatbot in journalists' materials as an alternative narrative, which extends the possibilities of a dialogue with readers [17].

*Optimization of work processes.* Although media representatives admit that they are not ready to accept the format of a fully automated news creation process, they consider the optimization of media production processes to be very useful.

As a rule, such practices (for example, Editor by the New York Times) were closely connected with the trend of convergence editorial office, where all media departments interact with each other and can benefit from the materials being prepared for their structural unit, i.e. put tags, bookmark components of the article, add similar content, or elaborate on the suggested story. This greenlights more efficient multi-purpose use of the obtained information.

By applying Bertie tool to prepare templates of news, Forbes demonstrates that innovations can be used without damaging the profession of a journalist. However, the media insists that substitution of journalists has never been their purpose [18].

**Results and discussion.** The digital revolution makes an unprecedented impact on the content monetization, creation and dissemination in the media industry. Changes in consumer behavior lead to alterations of business models as well, and make to rethink the competencies required by the industry.

Of course, employment in 4.0 industrialization era experiences severe pressure from global trends in the area of human capital. In the media, the HR strategy is built around data and technologies. HR managers increasingly speak of

the need to make a choice in favor of finding talents, encouraging creative thinking and introducing innovations versus let us call them more traditional for journalism work experience, good writing and judgment that were relevant earlier. New technologies force to reconsider sets of skills necessary to remain relevant in the industry. Moreover, the human factor and actually the journalism "with the human face" is still fundamental to the perception of the audience that is deliberately not ready to change it for an impersonal artificially generated news feed. The paradox is that according to the HubSpot's survey, the majority of users (over 63%) do not realize that they are already using AI technologies [19]. On one hand, this jeopardizes the possibility to identify the owner of the content and evaluate its reliability accordingly, which is especially important today in the midst of the post-truth era and so-called "fake news" epidemic. On the other hand, it gives a chance to the media to build a more active dialogue with the audience without losing the features inherent in the trusted interpersonal communication.

Most of interviewed media representatives agreed that AI would not kill the journalism, and traditional journalist values remain a driving force for them to implement a new work style [20]. Journalists are skeptical about potential fully automated production of news and see no real threat of being substituted by AI. We deliberately will not focus on such examples as *Jia Jia* robot reporter from Chinese news giant Xinhua, which according to its developers can substantially reduce media production costs, as such robots are not wide spread yet and, in opinion of many respected media analysts, cannot dramatically change the balance of forces of *humans vs AI*.

When speaking about possibilities to solve new problems provided by AI, we speak of the possibilities for both the audience, and the media themselves. For the audience, they blur the line where digital reality begins and ends, and for the media they reply to the question of how to create high-quality content without the budget and sufficient special professional skills.

As in terms of optimization of editorial and publishing activities media went their own experimental way, currently, many of them have their niche optimization instruments, which apparently will suffer from competition in the next few years with introduction of many similar instruments created with more solid technological and financial resources.

**Conclusions.** Undoubtedly, AI should become an integral part of the digital media strategy, which would allow getting ahead of industry trends and meeting the audience demands. However, introduction of automated intelligence systems raises many questions, including the intellectual property rights for media products, verification of the information, security, etc.

We highlighted the areas, where use of AI brings the biggest success. Those are data analysis and optimization of work processes, as well as extended interaction with the audience. As to the content generation, journalism takes a conservative position in this regard, and attempts to tell a story completely relying on AI are few. Resources enabling comprehensive verification of the information and treatment of open databases are mainly used by editorial boards focused on analytical materials and journalistic investigations. Observations show that services enabling creation

and generation of visual content are predominantly used to promote media in social networks. With regard to chatbots, many editors confessed that they did not use them as they lack technical skills necessary to be able to insert them in journalistic narratives. However, chatbots are popular as an instrument of communications with readers concerning subscriptions and donations to the media and ranking search for news (for example, Guardian); media's marketing teams put them in their arsenal too.

Among the constraints, media representatives noted the need for additional investments to implement the AI in work of editorial offices, lack of understanding of all AI

benefits and advantages for the media, lack of time and insufficient human resources for refocusing, retraining and obtaining skills for effective use of the AI potential.

In addition, it is obvious that the emergence of new technologies and, consequently, opportunities for the implementation of new tasks, on the contrary, add work in which journalists can be involved and integrated in a large mechanism of a so-called hybrid of a human labor and input of automated systems. Although, almost every activity is stated to have a partial potential for automation, a component of creativity is the buffer mitigating the crisis in the industry and, despite the competition from the automation, journalists would continue to be in demand in their profession.

## REFERENCES

1. New Report 2019 – The next newsroom: unlocking the power of AI for public service journalism. – <https://www.ebu.ch/news/2019/11/ebu-news-report-urges-public-service-media-to-work-together-to-face-challenge-of-platforms>.
2. Crespo M. How Artificial Intelligence is Transforming Journalism // *Equaltime*, 27 November 2018. – <https://www.equaltimes.org/how-artificial-intelligence-is?lang=en#.XtElc8Bn02w>.
3. Bakker P. Aggregation, Content Farms and Huffinization // *Journalism Practice*, 2012, 6:5-6, 627-637. DOI: 10.1080/17512786.2012.667266;
4. Friedman A. We're all aggregators now. So we should be ethical about it // *Columbia Journalism Review*, 2014, May 23. – [https://archives.cjr.org/realtalk/rules\\_for\\_ethical\\_aggregators.php](https://archives.cjr.org/realtalk/rules_for_ethical_aggregators.php).
5. Stray J. Making Artificial Intelligence Work for Investigative Journalism // *Digital Journalism*, 2019, 7:8, 1076-1097. DOI: 10.1080/21670811.2019.1630289.
6. Singer J. Theorizing Digital Journalism The limits of linearity and the rise of relationships // *The Routledge Handbook of Developments in Digital Journalism Studies*. London: Routledge, 2019, Chapter 37. DOI: 10.4324/9781315270449.
7. Whittaker J. Tech Giants, Artificial Intelligence, and the Future of Journalism // *New York: Routledge*, 2019. DOI: 10.4324/9781351013758.
8. Marconi F. Newsmakers: Artificial Intelligence and the Future of Journalism. Columbia University Press, September 2019.
9. Dalen, Arjen Van. The Algorithms Behind the Headlines: how machine-written news redefines the core skills of human journalists // *Journalism Practice*, 2012, 6(5–6), P. 648–58.
10. Cramer P. Radio – The next frontier for artificial intelligence // *Radio Ink*, 2017, April 19. – <https://radioink.com/2017/04/19/radio-next-frontier-artificial-intelligence>.
11. Reigart E. M. Is artificial intelligence friend or foe to radio? // *Radio World*. 2018, September 4. – <https://www.radioworld.com/needtoknow/is-artificial-intelligence-friend-or-foe-to-radio>.
12. Stray J. Making Artificial Intelligence Work for Investigative Journalism // *Digital Journalism*, 2019, 7:8, P.1076-1097. DOI: 10.1080/21670811.2019.1630289.
13. Rothman A. As a Matter of Fact: A New AI Tool for Real-Time Fact-Checking of News Using Voice Analysis // *The Subway Fold*, 2018, December 5. – <https://subwayfold.com/tag/sparks-grove>.
14. Knowherenews.com. – <https://angel.co/company/knowherehq/jobs>.
15. For example: Cormack, J. (2018). The dramatic growth of artificial intelligence in sport // *Snack Media*, 2018, March 14. – <https://www.snack-media.com/2018/03/the-dramatic-growth-of-artificial-intelligence-in-sport>; Galily Y. Artificial intelligence and sports journalism: Is it a sweeping change? // *Technology in Society Volume 54*, August 2018, P. 47-51.
16. Coral by Vox Media launches new Q&A tool to support publisher hosted live discussions // *Vox Media*, 2020, April 24. – <https://www.voxmedia.com/2020/4/24/21234360/coral-by-vox-media-launches-new-q-a-tool-to-support-publisher-hosted-live-discussions>.
17. Veglis A., Maniou Th.A. Embedding a chatbot in a news article: design and implementation // 23rd Pan-Hellenic Conference on Informatics (PCI '19). Association for Computing Machinery, New York, 2019, P. 169–172. DOI: 10.1145/3368640.3368664.
18. Zalatimo S. Entering The Next Century With A New Forbes Experience // *Forbs*, 2018, July 11. – <https://www.forbes.com/sites/forbesproductgroup/2018/07/11/entering-the-next-century-with-a-new-forbes-experience/#425853603bf4>.
19. An M. Artificial Intelligence Is Here – People Just Don't Realize It // *HubSpot*. – <https://blog.hubspot.com/marketing/artificial-intelligence-is-here>.
20. Diakopoulos N. Automating the News: How Algorithms Are Rewriting the Media. Harvard University Press, 2019, 336 p.

## Оцінка ліфтів читання: навчальний контент

Т. С. Леонтєва

Кафедра реклами та зв'язків із громадськістю Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Paper received 06.03.20; Accepted for publication 29.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШ39-07>

В статті розглядаються ключові ознаки функціональних характеристик ліфтингу читання в навчальній комунікаційній практиці як основа для навчальних модулів. Подібне поєднання комунікаційних і методичних прийомів навчання дає хороші можливості для виявлення та аналізу соціально-комунікаційних викликів та створює широкі комунікаційні перспективи, які створює ліфт для читання.

**Ключові слова:** аудиторія, комунікація, контент, ліфт, модуль, текст, читання.

**Вступ.** Дуже цікавим є поняття ліфтингу читання. Ліфт для читання загалом спрямований на вдосконалення вміння «читати мову» та вміння «писати мову» для студентської та учнівської аудиторії шляхом зміцнення та розвитку колегіального навчання та викладання певних предметів чи навчальних дисциплін.

Ліфтинг читання призводить до ефекту очікуваності збільшення потенціалу розвитку комунікаційних знань і навичок у різних типах студентської та учнівської аудиторії. При цьому необхідно зазначити, що існує цілий поділ методів ліфтування у зв'язку із методичними метою та завданнями предмета навчання. Для цього ліфтинг читання поділяється на визначення декількох модулів – певну кількість педагогічно-комунікаційних методів роботи. Ці методи ґрунтуються на використанні принципів контентної послідовності, яка враховує орієнтацію на вже відомий аудиторії матеріал, який подано як у текстах читання, так і у тих подачах, які були здійснені викладачами.

Модулі, які входять до категорії ліфту читання, мають сприяти роздумуванню про викладання, дозволяти викладачам коректно обґрунтувати методи та стиль колегіальної дискусії з приводу прочитаного, а також спільного планування разом з викладачами, що дозволить розвивати в студентської та учнівської аудиторії мовні навички, навички читання та письма.

Мета статті – з'ясувати, наскільки ліфт читання може наповнити дидактичний зміст написання модулів, що підходить для того, щоби викладач як лідер читання міг здійснити власні соціально-комунікаційні наміри.

Об'єкт статті – навчальний контент.

Предмет статті – оцінка ліфтів читання навчально-контенту.

**Основна частина.** Аналіз ліфтів читання призначений для надання як фахового опису, так і для соціально-комунікаційної оцінки будь-якого навчального контенту. Якщо навчальний контент складається з модулів, то комунікаційна активність викладача складає практичну основу роботи викладачів у кожному модулі. При цьому ліфт читання сам по собі ґрунтується на представленні шістьох ключових чинників:

- мета контенту читання;
- зміст контенту читання;
- дослідження фону, на якому здійснюється ліфт читання;
- узгодженість та прогресування як результат наслідку ліфтування;

- моделі відтворення контенту та методи ліфтування;

- заключний коментар щодо контенту.

Якщо йтиметься про оцінку ступеня очікування щодо того, що вміст різних модулів, які складають основу контенту читання, сприятиме коректному використанню аудиторією змісту, то слід виходити із цінності чотирьох критеріїв:

- актуальність;
- наявність новизни;
- науковий фундамент;
- узгодженість із тими знаннями, якими аудиторія вже оперує.

Чому виникає саме така зацікавленість до ліфту читання і що саме необхідно зробити для конкретизації контенту?

По-перше, звернути увагу на контент взагалі, а цей контент може включати не лише текстовий, але й інший тип подачі, який супроводжує текст (наприклад, кінофільм, слайди чи ілюстрації) і є релевантним стосовно загального наміру ліфтування читання; по відношенню до більш конкретного призначення модуля та щодо передбачуваної мети цільова група аудиторії визначається з урахуванням віку та предметної спрямованості.

По-друге, наголосити на доступності змісту теорії та практичних пропозицій для аудиторії, тобто зазначити, наскільки зміст можна вважати добре адаптованим до аудиторії.

По-третє, дослідити, чи запропоновані методи роботи є науково метричними (теоретично та емпірично) – тобто, добре обґрунтованими, такими, що спираються на дослідження, які показали, що саме зазначена технологія проведення певного дослідження сприяє його меті.

По-четверте, оцінити те, наскільки добре і коректно ліфт читання і модуль пов'язані між собою і чи становлять основу для послідовного прогресування комунікативних навичок читання.

На запитання про те, чим є передбачуване розташування контенту, відповідь залежатиме не від загального принципу читання, а від намірів автора і аудиторії. Мається на увазі необхідність врахувати, чого хоче досягти за допомогою контенту автор і чого очікує аудиторія. Для цього необхідно провести контент-аналіз тих фрагментів, які являють собою прикладний, практичний інтерес.

Різні частини контенту аналізуються з точки зору

того ступеня захоочення аудиторії, який дозволяє ввести нову практику не лише до тезаурусу, але й до свідомості аудиторії, і ця позиція ліфту читання закликає скоріш за все до певної пізнавальності. Тому для визначення новизни контенту нас можуть цікавити базові характеристики підґрунтя дослідження контенту: яким теоретичним перспективам надається пріоритет, чи відповідає матеріал сучасним баченням і трактуванням проблеми, обґрунтовані докази переваг та наслідків запропонованих у контенті варіантів вирішення проблеми тощо.

Особливу увагу вартує приділити дослідженню впровадження існуючого матеріалу, його інтерпретації і, якщо таке є, інсталяції у новизну. Ліфт читання досліджується і обговорюється, як наступник попередніх знань – інакше нівелюється смисл і контенту читання, і ліфту читання. Питання узгодженості вже відомого матеріалу і вже наявних навичок із новим контентом є проблемою прогресу знань і прогресу навичок: наскільки вони є сумісними і співмірними, наскільки новизна перекриває вже відомі факти і судження, чи можна ї, якщо так, то як саме простежити той чи інший чинники послідовного прогресування контенту між його частинами.

В теоретичному аспекті це такий випадок, коли, наприклад, йдеться про те, чи здається контент послідовним, поглибленим щодо розробки контенту, представленого раніше. Під практичним аспектом ми розуміємо такі випадки, за яких різні частини контенту спонукають аудиторію до прогресивного розвитку сприйняття цього контенту та евентуальних проблемних роздумів чи, можливо, дискусій.

Ведучи мову про ліфтинг читання, обов'язково треба мати на увазі специфіку побудови контенту. В навчальній літературі така конструкція ґрунтується на визначених необхідними елементами навчальних методичних вимог, а тому і вербальний, і візуальний матеріали повинні виділятися, серед інших вимог, на основі власних цілей методичних розробок, конкретизації аудиторії та стосовно загального наміру ліфтингу читання.

Навчальні методичні вимоги примушують нас передбачити уніфікований характер навчального контенту. Навчальний процес породжує контент, який визначає читальний ліфт, однаковий у всіх аудиторних кластерних подачах. Навчальний контент, отже, слугує основою не лише для роздумів та дискусій, а і для якоїсь спільної подальшої навчальної практики. Тому ліфтинг надає великого значення не стільки контенту в цілому, скільки такому змісту, який підлягає подальшій передачі (такий собі своєрідний дата-контент). Для того, щоби зробити обґрунтовану та справедливую оцінку змісту саме в плані необхідності його подальшого розповсюдження непідготовленій або менш підготовленій аудиторії, необхідно врахувати і те, що даний контент буде інтерпретуватись, доповнюватись викладачами на заняттях, тому ліфтинг має враховувати і елемент підтримки очікуваного знання (про очікуванні знання йдеться у настановах Міністерства освіти і науки України [1]).

Розмови про вербальний чи візуальний контент, здійснений на основі конкретних моделей або методів в навчальній літературі, або про такий контент, що

враховує ці методи і моделі, передбачають інший, специфічний ліфтинг, який сприяє розвитку комунікаційних репертуарів учнів. Центральним для такого контенту є також «вікно комунікаційних можливостей» – чинник сприяння розумінню учнями різного роду контенту.

У контексті проблеми ліфтингу читання суть можливостей цього «вікна» полягає в тому, що викладачам надається можливість надати студентській та учнівській аудиторії такі комунікаційні інструменти, які б на практиці дали цій аудиторії змогу планувати та реалізовувати будь-який контент, який потрібен аудиторі. Але тут пріоритетним стає питання розуміння навчальною аудиторією контенту, що безпосередньо пов'язано із розвитком дидактичної компетентності викладача.

Отже, виходячи із комунікаційної специфіки контенту і у контексті ліфтингу читання, можна вести мову про різні види і типи такого контенту. Вступна частина тексту передбачає ліфтинг читання, контентну прогресію. Будь-який досвід роботи повинен бути узагальнений та відображений у контексті обов'язкового врахування методичних рекомендацій. Частина перша тексту передусім робить акцент на комунікаційному розвитку контенту, даючи аудиторії можливість використовувати та розвивати власні комунікаційні настанови та інтенції й вводити до свого власного комунікаційного знання ті аналогії, які породжує процес читання – і в цьому ми вбачаємо основну характеристику ліфтингу читання. Частина друга тексту ґрунтується на необхідності обговорення проблеми на основі попередніх досліджень, висвітлюється більш широке коло різних аспектів навчальної проблеми, важливих для організації обміну досвідом, моделюються елементи самостійного мислення саме під час читання (комунікаційний принцип «думайте вголос»), про що пізніше викладачі обговорюватимуть із студентською та учнівською аудиторією вже на комунікаційному рівні очного спілкування. У частині третій тексту йдеться про особливості використання читання як інструменту розуміння нового контенту.

Далі – якщо є наступні частини тексту – мається на увазі виклад практичних моделей розроблення проблеми, яка потребує втілення у вигляді контенту, а це – розуміння процесу читання та наголос на важливості комунікації на рівні взаємодії між викладачами та учнями. Тут можуть бути застосовані вже не загальні, а конкретні принципи планування ознайомлення із контентом, цей матеріал містить поглиблені аргументи з більш конкретними пропозиціями щодо організації дискусій з проблеми. Так само тут може міститись матеріал, максимально сфокусований на так званих сократичних бесідах або (при потребі) на власних текстах учнів. Зазначимо при цьому, що ці обидва методи дозволяють викладачам перевірити себе вже в навчальній аудиторії.

Ліфтинговий аспект функціонування контенту навчального читання підкреслює важливість розгляду читання як насамперед соціального та комунікаційного діалогічного процесу, як зустріч між текстом і читачами. Це пов'язано, між іншим, і з тим, що значна частина учнів повинна розглядати комунікаційні на-

вички як важливу частину свого розвитку мови та знань, чинник набуття комунікаційного досвіду. Ліфтингова актуальність контенту повинна віддзеркалювати співвідношення текстів для читання та текстів, пов'язаних із спілкуванням, – змістова корекція у такому випадку набуває суспільної актуальності в дидактичному контексті цього процесу мультичитання. Завдяки такому комунікаційному прийому учням надається можливість активного і критичного тестування своїх знань.

Аргументи на користь того, що читання як ліфтингова форма роботи із контентом повинно зробити особливий внесок у розвиток навичок читання у учнів, деякими авторами пов'язуються із соціокультурними контекстами герменевтики (дивимось, наприклад, у Сергія Квіта [3]). Лоуресн Левандовсі, Бенджамін Ловетт та Цинтінія Роджерс у статті «Тривалий час як проживання для тестування для студентів з обмеженими можливостями читання: чи піднімає приплив всі кораблі?» [5] висловлюють спільну точку зору, пов'язану із тим, що будь-яке ліфтингове читання відповідає контексту та використовується для підтримки тих міркувань, які лише можуть підкреслювати концептуально складний для учнів контент. Це важлива якість текстів. Ліфтинг читання виправданий – але, мабуть, тільки тоді, коли навчання і його методичний супровід відповідають такому досвідові.

З іншого боку, те, що не може дати учням читання, має містити чіткіші посилання на емпіричні докази того, що текстові контенті різних видів і типів дійсно можуть мати важливе значення для ліфтингу читання. Можна очікувати того, що вплив на критерії успіху читання мають чіткі погляди на те, як може зрозуміти поданий контент аудиторія. Розвиток комунікаційних навичок концентрується на важливості розуміння чужого контенту, а це вже – концептуальні комунікаційні двозначності.

Але вчення про комунікаційні навички полягає в тому, щоби поєднати інтерпретації текстів та розуміння аудиторії (дивимось у Марії Комової [4]). Перспектива позитивного вирішення проблеми такого поєднання полягає у розробці контенту узгодженості (елемент вже згадуваної нами герменевтики) та прогресування. Ліфтинг читання додає важливість структурованості, хронології порядку – це призведе до того, що контент читання буде розділеним на коректно збалансовані частини. Інтерпретація та розуміння контенту сприяють поступовому поглибленню читання та настанню компетентності. Читання може конкретизувати і ті методи, які слід застосовувати в навчальній аудиторії, однак ці випадки можуть бути коректними тільки якщо застосовується принцип конвергентності контенту (дивимось у Вікторії Золяк [2]).

Якщо безпосереднє читання добре орієнтує вчителів щодо вибору модуля – аналогічно подаються теоретично обґрунтовані мотиви конструювання методів навчання, то ліфтинг читання сприяє підтримці планування власної викладацької діяльності, порадам щодо розмежування навчального матеріалу між різними представниками студентської та учнівської аудиторії в залежності від їхніх рівня знань, компетентності та комунікаційної практики. При цьому контент не передбачає більшої допомоги викладачеві при

визначенні того, яким чином можна вплинути на допомогу навчальній аудиторії, – тобто, йдеться про те, як комунікаційна практика сприяє організації навчального процесу взагалі.

Узгодженість та прогресивність контентів при ліфтингу читання створюються різними способами, але всі ці контенті обрамлені метою та актуальністю контенту. Контенти можуть бути узгодженими, розташовуючи в межах текстів такі деталі, які в рамках загальної теоретичної бази соціальних комунікацій чітко не встановлені. Що ж до більш вільних інтерпретацій контенту, то така технологія поступово рухається до втілення приватних поглядів викладачів, які через загальноприйнятну методіку викладання просувають своє власне бачення подачі навчального матеріалу, що стимулює аудиторну рефлексію на ознайомлення із поглибленим і поширеним змістом у конкретній галузі.

Таким чином, навчальний модуль містить конкретну комунікаційну модель для проведення різних типів ліфтингу читання. Комунікаційні очікування і викладачів, і студентської та учнівської аудиторії не пов'язані із тим, що відбудеться процес суцільного позааудиторного читання, однак коректними можна вважати припущення про те, викладачі після роботи з модулем будуть мати доступ до більшого репертуару різних моделей – вже не навчальних, а комунікаційних.

З точки зору комунікаційної практики ліфтинг читання містить декілька прикладних навчальних моделей, а тому він має стосунок до найбільш важливих аспектів успіху читання взагалі. Йдеться про те, що забезпечення студентської аудиторії контентом читання є основним комунікаційним чинником для знань. Ліфтинг читання допомагає навчальній аудиторії розвиватися в руслі більш кваліфікованих викликів сучасності. Це дуже важливо як для здатності аудиторії зрозуміти тексти (ліфтинг читання тут виступає допоміжним елементом здобуття нових знань), так і для надання процесу читання соціального звучання, соціального виміру, який робить його значущим для навчальної аудиторії.

Ліфтинг читання можна вважати хорошим аргументом важливості розвитку і для викладачів, адже дидактика характерна і для тих, хто навчає. Важливо при цьому зазначити, що викладачі повинні отримувати багато хороших інструментів та реалізовувати їх на практиці: і ліфтинг читання, і комунікаційна практика функціонування моделей представляють собою широкий спектр як ставлення викладачів до своєї роботи, так і можливостей вдосконалення власного досвіду із поліпшення методіки критичного читання, методів проведення занять, створення власних моделей професійної практики тощо.

**Висновки.** Отже, вважаємо, що ліфтинг читання є актуальною і корисною комунікаційною практикою для учасників навчального процесу. Цілі, яких досягає ліфтинг читання, можна поділити на певні модулі, контент яких повинен не тільки відповідати методичним рекомендаціям певного навчального процесу чи бути підсумком пройденого матеріалу, але й являти собою ґрунт для подальших навчальних кроків.

Для того, щоби ліфтинг читання став корисним для



аудиторії, варто зрозуміти сутність конкретного контенту, призначеного для читання. Для цього необхідно врахувати внутрішню структурну особливість контентної подачі. Матеріал повинен подаватись таким чином, щоби адаптувати запропонований контент до поточного рівня знань, загального тезаурусу та інтелектуального розвитку аудиторії. Одержувачі такого контенту (не обмежуємо тут аудиторію тільки до навчальної) повинні працювати з ним, щоби доповнювати власні знання та навички, урізноманітнюючи при цьому і власні комунікаційні спроможності, і навички читання, і можливість створення власних інтелектуальних перспектив, які повинні закласти хорошу основу для розвитку навичок навчання з конкретних предметів. Ліфтинг читання, отже, не бетонує знання, він використовує їх для дидактичного впровадження контенту, що міститься у об'єкті читання, в подальшу навчальну практику.

Водночас зазначимо, що перспективи дослідження, які лягли в основу нашої статті, значною мірою обрамляються соціально-комунікаційними та соціокульту-

рними особливостями контентних здобутків читання та пов'язані більше із емпіричними чинниками наслідків ліфтування читання. Також актуальною може бути проблема створення і маркування моделей та методів ліфтування (якщо проводити аналогію із класичним ліфтом у під'їзді, то мається на увазі позначення поверхів, на яких цей ліфт має зупинитись на вимогу пасажира), які повинні чітко адаптуватись аж до персоніфікованих характеристик та відмінностей учнів.

Крім того, необхідно звернути увагу на ті навчальні сфери, які слід розглядати як носії центральних проблем навчання читанню та комунікаційним навичкам взагалі серед учнівської аудиторії. До таких сфер вартує віднести проблеми інклюзивного навчання, яке потребує іншого, цілком специфічного розуміння та опрацювання проблеми ліфтингу читання. Інтерес може викликати технологія ліфтингу читання текстів в інтернеті, а також читання мультимодальних текстів – це ті сфери, над якими слід працювати при аналізі ліфту читання.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Життєві компетентності на основі якісних знань, замість вимог – очікувані результати навчання, більше довіри до вчителя: МОН оновило програм и 5 – 9 класів [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-06-19-mon-onovilo-programi-5-9-klasiv>
2. Золяк В. Суспільне значення контентної конвергенції засобів масової комунікації. Діалог. Медіа студії: зб. наук. праць. Одеський нац. ун-т ім. І. Мечникова. 2009. Вип. 8. С. 120-128.
3. Квіт С.М. Основи герменевтики. Навч. Посіб. К. Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 192 с.
4. Комова М. В. Дискурс як засіб інтерпретації фактів у ЗМІ. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2011. Вип. 25. С. 279-282.
5. Lawrence J. Lewandowski, Benjamin J. Lovett, Cynthia L. Rogers Extended Time as a Testing Accommodation for Students With Reading Disabilities: Does a Rising Tide Lift All Ships? Extended Time as a Testing Accommodation for Students With Reading Disabilities: Does a Rising Tide Lift All Ships // Sage Journal. 26 issue: 4. 315-324 p.

#### REFERENCES

1. Zhytlyevi kompetentnosti na osnovi yakisnykh znan', zamist' vymoh – ochikuvani rezul'taty navchannya, bil'she dovery do vchytelya: MON onovylo prohram y 5 – 9 klasiv [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-06-19-mon-onovilo-programi-5-9-klasiv>
2. Zolyak V. Suspil'ne znachennya kontentnoyi konverhentsiyi zasobiv masovoyi komunikatsiyi. Dialoh. Media studiyi: zb. nauk. prats'. Odes'kyy nats. un-t im. I. Mechnykova. 2009.
3. Kvit S.M. Osnovy hermenevtyky. Navch. Posib. K. Vydavnychyy dim «KM Akademiya», 2003. 192 s.
4. Komova M. V. Dyskurs yak zasib interpretatsiyi faktiv u ZMI. Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky. 2011. Vyp. 25. S. 279-282

#### Evaluation of reading elevators: educational content

**T. S. Leontyeva**

The article deals with the key features of the functional characteristics of reading lifting in educational communication practice as a basis for training modules. This combination of communication and teaching techniques provides good opportunities for identifying and analyzing social and communication challenges and creates broad communication perspectives that are created by the elevator for reading. The scientific argumentation of the proofs that the social-communication and teaching-teaching methods offered in practice have a positive impact on the development of reading and communication skills in general in the student and student audience is offered. This means that reading lifting techniques, presented in close connection with teaching practice, not only develop the reliability of empirically substantiated arguments, but also represent the effectiveness of the methodology presented to the teaching audience. A reading elevator should be considered as one of the communication problems that must be consistent with a science-based teaching methodology. When it comes to the technology of presenting research, it should be emphasized that such a technique is often used to balance the quality combination of well-known material and novelty with the possible implementation of novelty directly in the teaching audience. The correlation of different types of contexts is placed within the texts in such a way as to develop the motivation of the student and student audience.

**Keywords:** audience, communication, content, elevator, module, reading, text.

## Реалізація тактики звинувачення у знаках вербальної агресії у політичному дискурсі

І. С. Мельниченко, В. О. Захарчук

Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна  
Corresponding author. E-mail: arabica240@gmail.com, vikazakharchuk94@gmail.com

Paper received 29.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-08>

**Анотація.** Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації тактики звинувачення у англomовному політичному дискурсі, характерною рисою якого виступає демонстрація домінування над опонентом, що у багатьох випадках реалізується через вербальну агресію. У статті досліджено мовні знаки, що використовуються для імплементації тактики звинувачення у результаті чого відбувається приниження політичного опонента, зниження його політичного статусу і звуження його дискурсивного простору.

**Ключові слова:** політичний дискурс, тактика звинувачення, вербальна агресія, знаки вербальної агресії.

Політичний дискурс вже певний час є предметом пильної уваги лінгвістів, політологів, психологів, де інтерес дослідників прикутий передусім до проблеми взаємодії мови і влади. Політична комунікація як вид мовленнєвої діяльності більшою мірою орієнтований не на передачу інформації, а на пропаганду тих чи інших ідей, емоційний вплив на адресатів комунікації та спонукання їх до певних дій. Тому політична риторика як засіб боротьби за владу все більше набуває агресивного забарвлення. Результати таких досліджень знаходимо у роботах як вітчизняних так і закордонних дослідників [1; 3; 4; 5; 6; 8; 9; 10].

Політична комунікація як і будь-який інший різновид спілкування вимагає від учасників акту спілкування дотримання певних норм і певної дистанції в спілкуванні, а також, як справедливо відмічає І.Ф. Бублик, виконання ними правил зміни комунікативних ролей мовця й слухача [2, с. 109]. Порушення існуючих норм ввічливості справедливо сприймається адресатом як вторгнення в особисту сферу й розцінюється як спроба звизити його дискурсивний простір, тобто як агресивні дії стосовно нього [2, с. 109]. Тактичним ходом є також зниження рейтингу опонента завдяки вказуванню на помилки, негативні сторони в політичній діяльності [7, с. 94]. Така мовленнєва поведінка є основою тактики звинувачення, що залучає висловлювання, які характеризуються високим ступенем негативізуючого впливу на адресата і, тим самим, визначає мету нашого дослідження – аналіз реалізації тактики звинувачення за допомогою мовних засобів.

Комунікативною інтенцією звинувачення, за словами М. Сарновського, є поінформувати мовця, що він вчинив дію, кваліфіковану як злочинну, і функцію кари може виконувати вже саме висловлювання [5]. Слідом за О.В. Дерпак, розрізняємо два типи звинувачення:

- 1) негативна кваліфікація дії випливає із зобов'язуючих норм, суспільних, звичаєвих чи моральних;
- 2) дії кваліфікує сам адресат звинувачення і керується при цьому лише йому знаними мотивами (наприклад, особистою нехиттю до адресата), і таке звинувачення може бути витлумачене як незаслужене і несправедливе [5, с. 91].

Через специфіку політичного дискурсу можна говорити про об'єднання цих двох типів звинувачення в один, оскільки учасники політичної комунікації використовують найменший шанс для приниження свого опонента

в очах суспільства. Таким чином, навіть найменша провина одного з опонентів розглядається як тяжкий "злочин" і для підтвердження цього залучаються суспільні норми. Доказом цього твердження виступає наступний приклад:

*And when you looked into the camera in a debate with Senator Clinton and said, "I will sit down and negotiate with John McCain about public financing before I make a decision," you didn't tell the American people the truth because you didn't* (newsweek.com).

У наведеному прикладі Джон МакКейн звинувачує свого політичного опонента саме в порушенні моральних норм (*didn't tell the American people the truth*), хоча, в той же час, поняття правди під час президентських перегонів – з боку будь-якого учасника виборів – є суб'єктивним. Крім того, репліка МакКейна містить семантично надлишкову інформацію, яка, хоч і вводиться сполучником причинності "*because*", не містить причини, а лише повторює висловлене звинувачення.

Звинувачення політичного опонента відбувається також на підґрунті законодавчої бази, а особливо не дотриманні певних законів. Підтвердженням виступає такий приклад:

*"President Obama is trying to do the exact opposite of what the law says," Cannon said.*

У цьому висловлюванні знаходимо звинувачення Барака Обами у недотриманні законів США, агресивність такого звинувачення підкреслюється лексичною одиницею *exact*, яка привертає увагу аудиторії до дій повністю протилежних тим, які передбачені прийнятими законами.

Акцент на негативних результатах політичної діяльності опозиційних сил є центральною позицією звинувачення в політичному дискурсі. Внутрішньополітичний дискурс характеризується постійним протистоянням опонентів і супроводжується звинуваченням, яке інколи буває безособовим. Простежуємо таку ідею у прикладі, де вживається неозначений займенник *some* на як показник безособовості звинувачення:

*That we are in the midst of crisis is now well understood. Our nation is at war, against a far-reaching network of violence and hatred. Our economy is badly weakened, a consequence of greed and irresponsibility on the part of some, but also our collective failure to make hard choices and prepare the nation for a new age.*

*On this day, we come to proclaim an end to the petty grievances and false promises, the recriminations and worn out dogmas, that for far too long have strangled our politics.*

У такому прикладі простежуємо створення негативного ставлення до політичних суб'єктів, результатів їх діяльності через звинувачення у безвідповідальності (*irresponsibility*), жадібності (*greed*), пустих обіцянок (*false promises*), дрібних образах (*petty grievances*), що на думку адресанта (Барак Обама – І.М.) обмежувало політику (*strangled our politics*) і мало негативні результати впливу на економічний і політичний аспекти діяльності.

Поєднання непрямого й прямого звинувачення знаходимо далі: *Virginia, I have just one word for you, just one word. Tomorrow. Tomorrow. After decades of broken politics in Washington, 8 years of failed policies from George Bush, twenty-one months of campaigning, we are less than one day away from bringing about change in America. Tomorrow you can put an end to the politics that would divide a nation just to win an election; that puts reason against reason, and city against town, Republican against Democrat; that asks us to fear at a time when we need to hope.*

Такий приклад демонструє непряме звинувачення з боку Барака Обами у бік політичних опонентів взагалі, які, на його думку, є результатом поділу нації на табори в результаті виборчих перегонів, налаштування республіканців проти демократів, зародження почуття страху у час, що передбачає надію. Однак, у межах наведеного висловлювання простежуємо також звинувачення спрямоване у бік конкретної політичної особи – Джорджа Буша, який, за словами адресанта, відзначився лише вісім'ю роками провального політичного курсу.

Іntenція звинувачення реалізується також в такому висловлюванні: *Palin also fumed over the denouncing of Rush Limbaugh, saying there was a double standard in Obama accepting money from Bill Maher, who Palin said has made misogynistic remarks about her. "Our president is one who is trying to divide our country," Palin said. "He is not in this to unify America and to solidify our place as the exceptional nation in the world. He is trying to divide us based along lines of gender, of religion, of income, even of race."* (newsweek.com)

Кодування інформації в наведеному прикладі відбувається за рахунок повторів (*divide*) й заперечення, які покликані сформуванню в свідомості аудиторії негативний образ президента Обами, підірвати його авторитет у прихильників.

Далі знову простежуємо звинувачення Джоном МакКейном сенатора Обами у неприйнятному ставленні до суспільного майна. Звинувачення вживається двічі в межах одного висловлювання з метою справити на аудиторію сильніший ефект, наголосити на безвідповідальності опонента: *Seeking to suggest that Mr. Obama would hurt the economy and many entrepreneurs, Mr. McCain said, "The whole premise behind Senator Obama's plans are class warfare – let's spread the wealth around."*

*"Why would you want to do that – anyone, anyone in America – when we have such a tough time, when these small-business people like Joe the Plumber are going to create jobs unless you take that money from him and spread the wealth around," Mr. McCain said* (newsweek.com).

Звинувачення у наведеному констативі підсилено за рахунок протиставлення опонента (Барак Обама) простим американцям (*people like Joe the Plumber*).

Установкою мовця в наступному прикладі є виклик в аудиторії сумніву щодо політичних здібностей адресата:

*MCCAIN: Senator Obama, as a member of the Illinois*

*State Senate, voted in the Judiciary Committee against a law that would provide immediate medical attention to a child born of a failed abortion. He voted against that.*

*Then there was another bill before the Senate Judiciary Committee in the state of Illinois not that long ago, where he voted against a ban on partial-birth abortion, one of the late-term abortion, a really – one of the bad procedures, a terrible. And then, on the floor of the Illinois State Senate, he voted present. I don't know how you vote "present" on some of that. I don't know how you align yourself with the extreme aspect of the pro-abortion movement in America. And that's his record, and that's a matter of his record* (bbc.co.uk).

Стилістичний прийом повторення, вжитий у наведених висловлюваннях, використовується мовцем для привернення уваги до поглядів і дій опонента.

Провідною метою наступного висловлювання також є звинувачення кандидата на пост президента – Барака Обами – в "злочинності" його дій, а саме в зруйнуванні, з точки зору Джона МакКейна, основ демократії. В прикладі увага привертається до сумнівного зв'язку кандидата Обами з Асоціацією громадських організацій (ACORN), що у 2007 році дискредитувала себе в очах американського народу. Таким чином, встановлюється зв'язок (реальний чи уявний) між цією організацією й політичним опонентом Джона МакКейна й здійснюються намагання дискредитувати Барака Обаму та звинуватити його в тих же злочинах, що й ACORN: *We need to know the full extent of Senator Obama's relationship with ACORN, who is now on the verge of maybe perpetrating one of the greatest frauds in voter history in this country, maybe destroying the fabric of democracy* (bbc.co.uk).

Кульмінацію вищезазначеного звинувачення виступає наступний приклад:

*MCCAIN: Well, again, while you were on the board of the Woods Foundation, you and Mr. Ayers, together, you sent \$230,000 to ACORN. So – and you launched your political campaign in Mr. Ayers' living room* (bbc.co.uk).

Наведене твердження Джона МакКейна підкріплює його звинувачення у зв'язках з сумнівною організацією (*you sent \$230,000 to ACORN*) і наголошує на тому факті, що Барак Обама веде нечесну політичну кампанію, яка вирішується в політичних кулуарах. Така метафора (*you launched your political campaign in Mr. Ayers' living room*) підсилює агресивність усього фрагменту.

Звинувачувальна направленість висловлювання простежується в такому прикладі: *If the economy keeps growing, Obama's new, comfortingly mainstream platform of familiar locker-room exhortations and familiar medium-sized plans will be hard to beat. But as a matter of governing it's fundamentally irresponsible, because it leaves to Republicans the unpopular job of cleaning up the country's fiscal mess, which means we're less likely to even make a start at it until 2013 at best. (If Obama has the electoral upper hand on the budget-cutting question, why would it make political sense for him to cut a grand deal before the election? It's more likely Republicans will back off.)* (newsweek.com)

Вираження звинувачення у бік опонента є можливим за допомогою прикметника *irresponsible* – *"not capable of bearing responsibility; not thinking enough about the effects of what somebody does"* [11, с. 822]. Підсилення звинувачення Барака Обами у безвідповідальності відбувається через використання прислівника *fundamentally*, що виступає інтенсифікатором висловлювання.

Тактика звинувачення реалізується у внутрішньополітичному дискурсі через використання лексичних одиниць з негативно-оцінним значенням, які впливають на операціональний імідж політичного об'єкта: *The federal government is making it increasingly difficult, and prohibitively expensive, for journalists to get files that agencies want to keep secret, despite President Obama's pledge of transparency.*

*That's bad news for authors, editors, producers, writers, and publishers, as well as anyone else interested in democratic government. But it is great for ineffective, inefficient, and corrupt federal officials.*

Такий приклад демонструє недовіру до демократичної політичної партії і звинувачує останню в некомпетентності, неефективності й корупційності її владних представників. Звинувачення такого типу вказують на звуження дискурсивного простору об'єкту в майбутньому.

Реалізація висловлювань зі звинувачувальною напруженістю в американському політичному дискурсі набуває поширення, що пов'язано з загальним зростаючим невдоволенням у сфері внутрішньої політики Барака

Обами. Очікувані населенням реформи не носять систематичного й вірно спрямованого характеру та викликають, тим самим, шквали обурення з боку населення США: *Cutting deficits costs votes, a mistake Ronald Reagan for one learned not to make (at least not without a Social Security crisis) before coasting to a second term in 1984. In essence, the president seems to have chosen his own reelection over the nation's long-term economic security. Obama comes first. The future he is winning is his own* (nytimes.com).

В межах такого прикладу відбувається звинувачення президента США в недбалому ставленні до своїх громадян, в піклуванні лише про майбутні вибори. Інвективність прикладу посилюється також за рахунок вживання маркерів відчуження (*his own* (2), *he*), які переносять образ президента до кола "чужих", тих хто перестав виступати гарантом прав та свобод громадян США.

Отже, можна зробити висновок, що тактика звинувачення широко реалізується у англomовному політичному дискурсі для дискредитації і приниження політичного опонента, є ефективним засобом представлення опонентів у негативному світлі для пониження їхнього статусу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом / А.Н. Баранов // Человек. – 1997. – № 6. – С. 108 – 118.
2. Бублик І.Ф. Стратегії й тактики вербальної агресії в парламентському дискурсі ФРН / І.Ф.Бублик // Вісник Харк.нац.ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 107-110.
3. Власова Е.В. Формы выражения вербальной агрессии в политическом дискурсе / Е.В. Власова // Романо-герм. филология: Мегавуз. сб. научн. трудов. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та. – 2004. – Вып.4. – С. 246 – 251.
4. Воронцова Т.А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный подход: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук. спец. 10.02.19 "Теория языка" / Т.А. Воронцова.– Челябинск, 2006. – 43 с.
5. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О.В. Дерпак. – К., 2005. – 16 с.
6. Михалёва О.Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия [монография] / О.Л. Михалёва. М.: Librokom, 2008. – 256 с.
7. П'єсукх О.І. Тактика обвинувачення в політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві / О.І. П'єсукх // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія. – 2017. – №27, Т. 2. – С. 93-95.
8. Чудинов А.П. Политическая лингвистика: [учеб. пособие] / А.П. Чудинов. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 256 с.
9. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. – 326 с.
10. Dijk T. A. van. Discourse, Opinion and Ideologies / T. A. van Dijk // Discourse and Ideologies. – Clevedon: Multilingual Matters LTD, 1996. – P. 7-37.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford University Press, 2005. – 1780 p.

#### REFERENCES

1. Baranov A.N. Political discourse: farewell to ritual / A.N. Baranov // Chelovek. – 1997. – № 6. – P. 108 – 118.
2. Bublyk I.F. Strategies and tactics of verbal aggression in FRG parliamentary discourse / I.F. Bublyk // The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University. – 2006. – № 726. – P. 107-110.
3. Vlasova E.V. The form of expression of verbal aggression in political discourse / E.V. Vlasova // Romano-Germanic philology: MEGAVUZ collection of research papers. – Saratov: Saratov University Publication. – 2004. – Issue 4. – P. 246 – 251.
4. Vorontsova T.A. Verbal aggression: communicative and discourse approach: extended abstract of Doctor of Philology Dissertation, 10.02.19 "Theory of Language" / T.A. Vorontsova.– Chelyabinsk, 2006. – 43 p.
5. Derpak O.V. Confrontive language genres: communicative pragmatic and language aspects (based on material of Ukrainian, English and Polish languages) extended abstract of Candidate of Philology Dissertation: 10.02.15 "General Linguistics" / O.V. Derpak. – K., 2005. – 16 p.
6. Mikhaleva O.L. Political discourse. The specifics of manipulative impact [monograph] / O.L. Mikhaleva. M.: Librokom, 2008. – 256 p.
7. Pjetsukh O.I. Blame tactics in the political discourse of the UK parliamentary debates / O.I. Pjetsukh // Scientific journal of International Humanitarian University. Philology. – 2017. – Issue 27, Vol. 2. – P. 93-95.
8. Chudinov A.P. Political linguistics: [textbook] / A.P. Chudinov. – M.: Flinta: Nauka, 2007. – 256 p.
9. Sheigal E.I. Semiotics of political discourse / E.I. Sheigal. – M.: ITDГK "Gnosis", 2004. – 326 p.

#### The implementation of blame tactics through the signs of verbal aggression in political discourse

I. S. Melnychenko, V. O. Zakharchuk

**Abstract.** The article is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of blame tactics in English-language political discourse, which is characterized by the demonstration of dominance over the opponent, which in many cases is implemented through verbal aggression. The article examines the language signs used for the implementation of the blame tactics, which results in the humiliation of the opponent, the lowering of his political status and the narrowing of his discursive space.

**Keywords:** political discourse, blame tactics, verbal aggression, signs of verbal aggression.

## Внесок Української бібліотечної асоціації у формування сучасної бібліотечної освіти в Україні

А. О. Мотько

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна  
Corresponding author. E-mail: Alyona94@meta.ua

Paper received 22.05.20; Accepted for publication 16.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-09>

**Анотація.** У статті проаналізовано внесок Української бібліотечної асоціації у формування сучасної бібліотечної освіти в Україні та виокремлено її пріоритетні напрями діяльності в галузі освіти. У результаті з'ясовано, що Українська бібліотечна асоціація, як з початку свого існування була тісно пов'язана з фаховою освітою, так і сьогодні продовжує робити суттєвий внесок у розвиток бібліотечної освіти в Україні. Акцентовано, що одним із пріоритетних напрямів діяльності асоціації сьогодні є розвиток безперервної освіти та підвищення престижу українських книгозбірень.

**Ключові слова:** асоціація, УБА, Українська бібліотечна асоціація, безперервна освіта, Головний тренінговий центр (ГТЦ).

**Вступ.** В умовах сьогодення Українська бібліотечна асоціація (УБА) здійснює істотний вплив на розвиток бібліотечної справи в Україні та формування сучасної бібліотечної освіти, адже за участі асоціації розроблено ряд стандартів, освітніх та навчальних програм, організовано спеціальні семінари та дистанційні курси для бібліотечних фахівців, створено Головний тренінговий центр для бібліотекарів.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Вивчення фахової літератури дало змогу з'ясувати, що питанням бібліотечної освіти присвячений ряд публікацій таких науковців, як В. Бабич [1], Н. Бачинська [2], В. Загуменна [4], Т. Новальська [6], В. Пашкова [7], О. Сербін і Т. Ярошенко [12], В. Скар та І. Шевченко [13], М. Слободяник [14], А. Соляник [15] та ін., які, будучи членами Української бібліотечної асоціації, зробили чималий внесок у формування і розвиток сучасної бібліотечної освіти в Україні. В. Бабичем було здійснено дослідження еволюції бібліотечно-інформаційної освіти, сучасні тенденції розвитку ступеневої підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної та архівної освіти досліджувала Т. Новальська, діяльність професійних бібліотечних об'єднань щодо підготовки бібліотечних кадрів та підвищення їх кваліфікації розглядала В. Пашкова. Різні аспекти вдосконалення сучасної бібліотечної освіти розкрито О. Сербінін та Т. Ярошенко, В. Скар та І. Шевченко. Основні етапи розвитку бібліотечно-інформаційної освіти та її основні ознаки визначено Н. Бачинською, В. Загуменна запропонувала концептуальну модель підготовки сучасного бібліотечно-інформаційного фахівця, а А. Соляник було представлено культуроцентричну модель модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти. Концептуальні засади розвитку вищої бібліотечної освіти досліджувались М. Слободяником. Однак, обґрунтування внеску Української бібліотечної асоціації у формування бібліотечно-інформаційної освіти в Україні досі не було предметом спеціального розгляду, що обумовлює актуальність даного дослідження.

**Мета.** Метою публікації є проаналізувати і обґрунтувати внесок Української бібліотечної асоціації у формування сучасної бібліотечної освіти в Україні та виокремити пріоритетні напрями її діяльності в галузі освіти.

**Матеріали та методи.** Для досягнення поставленої мети під час дослідження було використано загальнонаукові методи та спеціальні методики: соціальнокомунікаційний, системний, відповідно до якого Українська бібліотечна асоціація розглядалась як система, що динамічно розвивається і адаптується до нових реалій, використання методу аналізу документів, методу аналізу контенту та описового методу обумовлено необхідністю вивчення і висвітлення нормативно-правових документів, ухвалених за участю УБА, а також розкриття освітнього потенціалу тих заходів, організатором яких виступала УБА.

**Результати та їх обговорення.** Від початку створення у 1995 р. УБА була тісно пов'язана з фаховою освітою, оскільки у витоків створення асоціації стояли такі відомі науково-педагогічні працівники, які займались саме бібліотечною освітою, як В. Бабич, А. Корнієнко, В. Пашкова [10] та ін. Однією із перших створених секцій УБА стала секція безперервної бібліотечно-інформаційної освіти (керівники професор В. Бабич, декан факультету бібліотечно-інформаційних систем, завідувач кафедри Київського державного інституту культури (нині Київський національний університет культури і мистецтв), заслужений працівник культури України, та професор В. Скар, зав. кафедрою бібліотечної справи Інституту підвищення кваліфікації працівників культури). Згодом структура УБА зазнавала змін, проте освітній напрям діяльності завжди залишався серед пріоритетів УБА і сьогодні у складі асоціації функціонує секція з бібліотечно-інформаційної освіти (керівник В. Загуменна, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри бібліотекознавства та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв). Секція «спрямовує свої зусилля на розвиток бібліотечно-інформаційної освіти в Україні, підвищення якості освіти, впровадження кращих світових стандартів у підготовку висококваліфікованих бібліотечно-інформаційних фахівців, що стануть конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці» [11].

Сьогодні, як і на початку роботи УБА, активними членами асоціації є представники таких провідних закладів вищої освіти, в яких здійснюється підготовка бібліотечних фахівців, як Національна академія кері-

вних кадрів культури і мистецтв, Київський національний університет культури і мистецтв, Харківська державна академія культури, Київський університет імені Бориса Грінченка та ін. У сучасних умовах асоціація стає «майданчиком зв'язку» між освітою і практикою, чому сприяє членство в УБА як представників закладів вищої освіти, так і бібліотечних практиків, під час взаємодії і співпраці яких відбувається обмін ідеями та думками, що, у свою чергу, дає можливість втілювати практичні здобутки в освітні програми і, водночас, готувати фахівців, затребуваних на ринку праці.

Ухвалений 2014 р. Закон України «Про вищу освіту» [9] передбачає посилення зв'язку практики і теорії, організацію дуальної освіти та залучення до освітнього процесу в закладах вищої освіти певного відсотку науково-педагогічних працівників, які мають досвід практичної роботи. Проте ще до ухвалення закону УБА було створене середовище, яке сприяло ефективному поєднанню теорії з практикою під час підготовки бібліотечних фахівців.

Аналіз діяльності УБА дає змогу виокремити такі пріоритетні напрями роботи з розвитку бібліотечної освіти:

- організаційний напрям (визначення актуальних тематичних напрямів, які потребують обговорення і вирішення під час конференцій, тренінгів, форумів, семінарів тощо);
- практичний напрям (безперервна освіта (освіта протягом життя) для працівників бібліотек);
- методичний напрям (підготовка та видання навчально-методичних матеріалів).

Реалізація першого напрямку здійснюється за організаційного спрямування секції з бібліотечно-інформаційної освіти, члени якої фокусують увагу на тих важливих питаннях сьогодення, які стосуються розвитку бібліотечної освіти України. Представники секції, серед яких є як працівники бібліотек, так і закладів вищої освіти, обмінюючись досвідом, визначають шляхи вирішення цих актуальних питань.

З метою «активізації творчої професійної діяльності педагогічних працівників та стимулювання їх участі в розбудові національної системи бібліотечної освіти» УБА з 1996 р. запровадила почесну відзнаку «За внесок у бібліотечну освіту» [8], яка присуджується щорічно за визначні заслуги в розвитку бібліотечної освіти.

З іншого боку, шляхом організації конференцій, круглих столів, форумів тощо, секція УБА з бібліотечно-інформаційної освіти об'єднує фахівців закладів вищої освіти України усіх рівнів акредитації, які під час професійних зібрань (конференцій, семінарів, форумів тощо) обговорюють актуальні проблеми безперервної освіти та їх вирішення.

За ініціативи секції було започатковано щорічну конференцію УБА, присвячену саме предметному обговоренню тенденцій розвитку фахової бібліотечної освіти, яка традиційно проводиться в смт. Славське. Цього року, в рамках Х Ювілейної міжнародної конференції «Сучасна бібліотечно-інформаційна безперервна освіта: орієнтири співтворення» (25–28 лютого 2020 р.) обговорювались питання бібліотечної освіти в контексті розвитку бібліотечної справи та міжна-

родних бібліотечних трендів, сучасні проблеми вітчизняних книгозбірень та їх вплив на формування програм підвищення кваліфікації працівників бібліотек, нові тренінгові програми тощо [17].

Питанням бібліотечно-інформаційної освіти традиційно приділяється особлива увага і під час проведення щорічного бібліотечного форуму в рамках Львівського книжкового форуму. Зокрема, у вересні 2019 р. за ініціативи секції з в рамках Х Львівського міжнародного бібліотечного форуму (18–21 вересня 2019 р.) відбулося засідання студії «Нові освітні концепції: зміни реальні чи формальні?», під час якої обговорювались питання викликів сучасної бібліотечно-інформаційної освіти; іміджу бібліотечно-інформаційної освіти; модернізації сучасної бібліотечної освіти тощо [5].

Аналіз програм і матеріалів подібних конференцій, форумів, семінарів УБА дає змогу відстежувати актуальні проблеми бібліотечної освіти та пошук ефективних підходів до їх вирішення, адже в обговоренні беруть участь не лише бібліотекарі-практики, а й науково-педагогічні працівники провідних закладів вищої освіти України, зокрема Київського національного університету культури і мистецтв, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Харківської державної академії культури, Київського університету імені Бориса Грінченка тощо.

Значення освітнього напрямку діяльності УБА відображено в її Стратегії розвитку на 2019–2021 рр., якою, зокрема, передбачено «сприяння розбудові безперервної фахової освіти бібліотекарів, розробляючи навчальні програми та модулі з актуальних тем та надаючи широку пропозицію освітніх майданчиків, у тому числі на партнерських засадах із закладами освіти та підвищення кваліфікації для розвитку професійних компетентностей бібліотекарів через розбудову безперервної освіти» [16].

Стрімкий розвиток інформаційних технологій і програмного забезпечення та спричинені ним суспільно-економічні зміни актуалізували для сучасних бібліотек завдання з впровадження у свою діяльність новітніх послуг, багато з яких побудовані на використанні інтернет-технологій, що вимагає від бібліотечних працівників опанування відповідними компетентностями. Вирішенню цього завдання УБА сприяє шляхом реалізації практичного і методичного напрямів роботи з розвитку бібліотечної освіти.

Початок практичного напрямку заклало створення в Інституті післядипломної освіти Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв за проектом Української бібліотечної асоціації та фінансової підтримки програми «Глобальні бібліотеки» Фондації Білла і Мелінди Гейтс Головного тренінгового центру для бібліотекарів (ГТЦ), метою діяльності якого є «формування системного та сприятливого інформаційно-освітнього середовища, сприяння освіті бібліотекарів, надання додаткових можливостей для навчання» [3].

Основними завданнями ГТЦ було визначено «підготовку навчальних програм підвищення кваліфікації працівників бібліотек; розробку навчальних матеріалів; підготовку дистанційних курсів за навчальними програмами; організацію курсового навчання для

тренерів регіональних тренінгових центрів за програмою «Бібліоміст»; директорів обласних бібліотек; голів та викладачів циклових комісій бібліотечних дисциплін училищ культури і мистецтв, керівників регіональних тренінгових центрів; організацію курсового навчання з метою підвищення кваліфікації бібліотекарів м. Києва та Київської області» [3].

На порталі Головного тренінгового центру можна ознайомитись із планом проведення занять та розділами «ресурси», «тренерський портал», «навчальні матеріали семінарів та тренінгів», «дистанційні курси», які містять рекомендації для проведення тренінгів та вебінарів; рекомендації з оновлення змісту навчальних програм тренінгових центрів, інші програми курсів різного тематичного спрямування, навчальні матеріали семінарів та тренінгів. Також, ГТЦ пропонує низку курсів та видає збірки матеріалів на допомогу підвищення кваліфікації тощо. Зокрема, було розроблено та розміщено дистанційні курси та навчальні програми підвищення кваліфікації бібліотечних працівників за проблематикою: Нова бібліотечна послуга: використання інформаційних технологій та Інтернету в бібліотеці; Адвокація: представлення інтересів бібліотек; Технології Веб 2.0 для бібліотек і користувачів: нові можливості розвитку бібліотечного середовища; Електронне урядування та доступ до інформації у бібліотеках; Управління бібліотекою та нові послуги для користувачів тощо [3].

Важливо підкреслити, що УБА надає змогу бібліотекарям підвищити кваліфікацію, також, в дистанційному режимі, а в 2019 р. здобутком практичного напрямку роботи УБА з розвитку бібліотечної освіти стала розробка у і апробація безкоштовного освітнього онлайн-курсу «Бібліотека – відкритий публічний простір», який було розміщено на платформі «Відкритий університет Майдану». Про актуальність курсу свідчить той факт, що з початку відкриття реєстрації на нього 30 вересня 2019 р. станом на 20 травня 2020 р. дипломи про його успішне завершення отримало 2094 особи.

У рамках методичного напрямку роботи УБА з розвитку освіти було організовано підготовку і видання ряду методичних рекомендацій, програм освітніх дисциплін, посібників (як-от посібники для тренерів за програмою підвищення кваліфікації: «Нова бібліотечна послуга: використання інформаційних технологій та Інтернету в бібліотеці» (2010 р.), «Технології Веб 2.0 для бібліотек і користувачів: нові можливості розвитку бібліотечного середовища» (2012 р.), «Адвокація: представлення інтересів бібліотек» (2012 р.)

та ін.; посібники для бібліотекарів за програмою підвищення кваліфікації: «Нова бібліотечна послуга: використання інформаційних технологій та Інтернету в бібліотеці» (2012 р.), «Інтелектуальна свобода та доступність інформації в демократичному суспільстві. Етика бібліотечного працівника» (2012 р.) та ін.; навчальні матеріали для підвищення кваліфікації бібліотекарів: «Розбудова потужних бібліотечних асоціацій» (2012 р.) та ін.; методичні рекомендації: «Молодіжні простори в бібліотеках» (2019 р.); «Міжнародні правила цитування та посилення в наукових роботах» (2016 р.); «Навчання студентів академічній доброчесності у бібліотеці ВНЗ» (2016 р.) та ін.; практичні посібники: «Картування громад в Україні» (2017 р.) та ін.) [18]. Ці матеріали з'явилися ще тоді, коли в закладах вищої освіти з підготовки бібліотечних фахівців відповідних курсів ще не було розроблено.

Слід зазначити, що розробка таких матеріалів триває, про що свідчать видання за 2019–2020 рр.: «Профіль компетентностей бібліотекарів з академічної доброчесності: рекомендації» (2019 р.), «Університетська бібліотека в системі наукових комунікацій: програма навчального модулю підвищення кваліфікації працівників бібліотек» (2020 р.) та ін. У підсумку можна констатувати, що УБА і сьогодні робить помітний внесок у розвиток навчально-методичного забезпечення фахової бібліотечної освіти.

**Висновки.** Отже, з часів свого заснування Українська бібліотечна асоціація приділяє значну увагу актуальним питанням розвитку бібліотечної освіти і підготовки сучасного високопрофесійного бібліотечного фахівця. Аналіз діяльності УБА дав змогу виокремити три напрями роботи асоціації з розвитку освіти: організаційний, практичний та методичний, реалізація яких є запорукою виконання завдання Стратегії розвитку УБА на 2019–2021 рр. з розбудови безперервної бібліотечної освіти. Організаційним осередком освітнього напрямку діяльності УБА сьогодні є секція з бібліотечно-інформаційної освіти у структурі асоціації, яка ініціює проведення конференцій, семінарів, тренінгів тощо з обговорення актуальних проблем бібліотечної освіти та пошуку шляхів їх вирішення. Водночас, створення Головного тренінгового центру стало запорукою доступу бібліотечних працівників до навчально-методичних матеріалів, дистанційних курсів та методичних рекомендацій різного тематичного спрямування з метою підвищення кваліфікації і опанування компетентностями, необхідними бібліотекарю інформаційної доби.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич В. С. Еволюція бібліотечно-інформаційної освіти. Київ, 1997. 64с.
2. Бачинська Н. А. Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні: етапи розвитку та характерні ознаки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 3. С. 57–67.
3. Головний тренінговий центр. *Українська бібліотечна асоціація* : офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/ayYvySw> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
4. Загуменна В. В. Концептуальна модель підготовки сучасного бібліотечно-інформаційного фахівця. *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 2. С. 20–21.
5. Х Львівський міжнародний бібліотечний форум: програма конференції, м. Львів, 18-21 вересня 2019 р. Львів. URL: <https://cutt.ly/fyYc2VQ> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
6. Новальська Т. В. Наступність здобуття вищої бібліотечно-інформаційної та архівної освіти в умовах реформування. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 1. С. 4–10.
7. Пашкова В. С. Внесок професійних бібліотечних об'єднань у безперервну освіту. *Бібліотечна планета*. 2007. № 3. С. 10–15.
8. Положення про почесну відзнаку Української бібліотечної асоціації «За внесок у бібліотечну освіту». *Українська бі-*

- бібліотечна асоціація : офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/ayYvOb1> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
9. Про вищу освіту: Закон України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://cutt.ly/tyYvi58> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
  10. Реєстр громадських об'єднань. Міністерство юстиції України. URL: <https://cutt.ly/ktSqoiq> (дата звернення: 15.02.2020).
  11. Секція з бібліотечно-інформаційної діяльності *Українська бібліотечна асоціація* : офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/QuYvJ5R> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
  12. Сербін О., Ярошенко Т. Аспекти реформування та вдосконалення сучасної бібліотечної освіти. *Вісник Книжкової палати*. 2015. №2. С. 12-15. URL: <http://eprints.rclis.org/24867/> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
  13. Скарн В. К. Безперервна бібліотечно-бібліографічна освіта – 2002: новий етап розвитку. *Бібліотечна планета*. 2002. № 3. С. 41–42.
  14. Слободяник М. С. Концептуальні засади розвитку вищої бібліотечної освіти. *Бібліотечна планета*. 2001. № 1. С. 23–24.
  15. Соляник А. А. Культуроцентрическая модель модернизации высшего библиотечно-информационного образования. *Вісник Харківської державної академії культури*. Спец-випуск 40: зб. наук. пр. Харків: ХДАК, 2013. С. 31–41.
  16. Стратегія Української бібліотечної асоціації на 2019–2021 рр. *Українська бібліотечна асоціація*: офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/XyYbdoG> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
  17. Сучасна бібліотечно-інформаційна безперервна освіта: орієнтири співтворення: програма Х Ювілейної міжнародної конференції, смт. Славське, 25–28 лютого 2020р. URL: <https://cutt.ly/9yYbklt> (дата звернення: 20.05.2020 р.).
  18. Українська бібліотечна асоціація: видання. *Українська бібліотечна асоціація*: офіційний веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/zyYbztzf> (дата звернення: 20.05.2020 р.).

#### REFERENCES

1. Babych, V. S. (1997). Evolution of library and information education. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bachynska, N. A. (2018). Library and information education in Ukraine: stages of development and characteristics. *Library Science. Documentation. Informology*, no. 3, pp. 57-67 [in Ukrainian].
3. Main training center. Kyiv. URL: <https://cutt.ly/ayYvySw> [in Ukrainian].
4. Zagumenna, V.V. (2001). Conceptual model of preparation of a modern library and information specialist. *Visnyk of the Book Chambe*, no. 2, pp. 20-21 [in Ukrainian].
5. X Lviv International Library Forum: conference program, Lviv, September 18-21, 2019. Lviv. URL: <https://cutt.ly/fyYc2VQ> [in Ukrainian].
6. Novalska, T.V. (2017). The continuity of obtaining higher library and information and archival education in terms of reform. *Library Science. Documentation. Informology*, no. 1, pp. 4-10 [in Ukrainian].
7. Pashkova, V.S. (2007). The contribution of professional library associations to continuing education. *Library Planet*, no. 3, pp. 10-15 [in Ukrainian].
8. Regulations on the honorary award of the Ukrainian Library Association "For contribution to library education". Kyiv. URL: <https://cutt.ly/ayYvOb1> [in Ukrainian].
9. On Higher Education»: Law of Ukraine. Kiev. URL: <https://cutt.ly/tyYvi58> [in Ukrainian].
10. Register of public associations. Ministry of Justice of Ukraine. URL: <https://cutt.ly/ktSqoiq> (accessed: 15.02.2020) [in Ukrainian].
11. Section of library and information activities. Kyiv. URL: <https://cutt.ly/QuYvJ5R> [in Ukrainian].
12. Serbin, O., Yaroshenko T. (2015). Aspects of reforming and improving modern library education. *Bulletin of the Book Chamber*, no. 2, pp. 12-15. URL: <http://eprints.rclis.org/24867/> (accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].
13. Sknar, V.K., Shevchenko, I.O. (2002). Continuous library and bibliographic education - 2002: a new stage of development. *Library Planet*, no. 3, pp. 41-42 [in Ukrainian].
14. Slobodyanyk, M.S. (2001). Conceptual principles of development of higher library education. *Library Planet*, no. 1, pp. 23-24 [in Ukrainian].
15. Solyanyk, A.A. (2013). Cultural-centric model of modernization of higher library and information education. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, issue 40, pp. 31-41 [in Russian].
16. Strategy of the Ukrainian Library Association for 2019 - 2021. Kyiv. URL: <https://cutt.ly/XyYbdoG> [in Ukrainian].
17. Modern library and information continuing education: guidelines for co-creation: the program of the X Jubilee International Conference, village. Slavske, February 25 - 28, 2020. Slavske. URL: [https://ula.org.ua/images/uba\\_document/news/2020/Slavske\\_Progr\\_2020.pdf](https://ula.org.ua/images/uba_document/news/2020/Slavske_Progr_2020.pdf) [in Ukrainian].
18. Ukrainian Library Association: publication. Kyiv. URL: <https://cutt.ly/zyYbztzf> [in Ukrainian].

#### The contribution of the Ukrainian Library Association in the formation of modern library education in Ukraine

A. Motko

**Abstract.** The article analyzes the contribution of the Ukrainian Library Association in the formation of modern library education in Ukraine and highlights its priority areas in the field of education. As a result, it was found that the Ukrainian Library Association, as from the beginning of its existence was closely associated with professional education, and today continues to make a significant contribution to the development of library education in Ukraine. It is emphasized that one of the priority activities of the association today is the development of continuing education and increasing the prestige of Ukrainian book collections.

**Keywords:** Association, ULA, Ukrainian Library Association, Continuing Education, Main Training Center (MTC).



## A notion and structure of the aim of women's magazines (on the example of "Vogue" and "Harper's Bazaar" (USA))

N. Mykhayliv

Lviv National University named after Ivan Franko  
Corresponding author. E-mail: ozerna.n9@gmail.com

Paper received 27.04.20; Accepted for publication 15.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-10>

**Анотація.** В статті проаналізовані наукові підходи до розуміння мети ЗМІ, напрацьовано авторську класифікацію мети ЗМІ та її критерії, побудовано структуру мети ЗМІ, встановлено взаємозв'язок її елементів та запропоновано класифікацію результатів ЗМІ. Теорію мети ЗМІ застосовано у дослідженні мети журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar» (США), висвітлено декларативну та імпліцитну мету часописів, з'ясовано, що, поряд з культурною, видання ставлять собі метою політичний та соціальний вплив, виявлено майбутні результати цих цілей.

**Ключові слова:** мета ЗМІ, декларативна мета, імпліцитна мета, доцільна дія, авторська інтенція, майбутній результат.

**Вступ.** Будь-яка діяльність втрачає сенс без розуміння кінцевого результату. Актуальність мети для ЗМІ обумовлена двома чинниками. По-перше, для ЗМІ як інституту з високою соціальною відповідальністю мета того жна векторові розвитку колективної свідомості та змін в суспільстві. Так, після постановлення мети і здійснення кроків з її реалізації відбувається миттєве поширення знань та емоцій з подальшими поведінковими змінами. По-друге, мета є функційною у рамках творчого колективу, адже надає щоденній праці ЗМІ конкретики та спрямування. Практичній вазі коректно поставленої мети ЗМІ належить визначальна роль в проектуванні діяльності згідно суспільних потреб, тоді як безцільова робота на догоду масовій кон'юктурі гальмує не лише індивідуальний прогрес читача та творчий розвиток редакції, але й державо- та соціотворчі процеси.

**Короткий огляд публікацій за темою.** Мету ЗМІ досліджували І. Аньєс, В. Ворошилов, Й. Лось, Н. Луман, А. Москаленко, А. Тертичний, Н. Шишкін. Концепції мети ЗМІ варіюються від біологічної авторства Н. Лумана [20, с.98-104], згідно якої їх призначення полягає в генеруванні подразника, і аж до вичерпного окреслення свідомих реакцій на публікації як частини результативності ЗМІ [7, с. 121]. Теоретичні начала поняття «мета» відшукано у філософській літературі. Дві засадничі ознаки мети ЗМІ, які лежать в основі запропонованого в цьому дослідженні її поділу на структурні елементи – результативність та ідеальний характер – відзначив Н. Шишкін [13]; як стан свідомості мету окреслює А. Москаленко [8, с. 160]. Акцепт теорії ідеального характеру мети ЗМІ, яка є доміантною у наукових міркуваннях авторів-журналістикознавців, спонукає конкретизувати мету ЗМІ словами Й. Лося: «модельовати кращий світ» [6, с. 175]. Наукові міркування І. Аньєса дозволяють долати «традиційний та політичний» погляд на значення журналістики у бік моделювання «кращого життя у різних його аспектах» [1, с. 16]. Основу теорії журналу США складає праця Т. Петерсона «Журнали у двадцятому столітті» [25], в якій сучасність американського журналу жваво перегукується з минувиною, окреслюючи підвалини нинішньої онтології жіночих часописів і значно полегшуючи дослідницьку роботу над «Vogue» і «Harper's Bazaar».

**Мета** статті в тому, щоб на основі гранично можливого застосування теоретичних положень, які стосуються мети ЗМІ, виявити закономірності існування

мети журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar». Зазначену мету актуалізують завдання: 1) окреслити теорію мети ЗМІ, сформулювати суттєві ознаки мети ЗМІ; 2) напрацювати критерії класифікації мети ЗМІ, здійснити її класифікацію; 3) на основі положень теорії з'ясувати елементи в структурі мети ЗМІ; 4) проаналізувати матеріали журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar» на фіксацію у них мети; 5) застосувати класифікацію, ознаки та структуру мети ЗМІ до мети журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar»; 6) на прикладі досліджуваних журналів описати, як виявляють себе елементи структури мети видань.

**Матеріали і методи.** Емпіричну основу дослідження складають матеріали інтернет-версій журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar» (США) та окремі примірники. У вивченні емпіричної бази застосовано метод спостереження, в зіставленні матеріалів часописів, а також їх історії з сучасністю – історичний метод та метод порівняння. Обрання окремих положень науки у якості засадничих вимагало використання аксіоматичного методу. Внутрішнє структурування поняття мети здійснене за допомогою аналізу; об'єднання однорідних закономірностей в структурі мети обох видань в діалектичну єдність потребувало синтезу. У моделюванні найкращого алгоритму результатів роботи ЗМІ використано ідеалізацію та моделювання. Встановлення структури мети потребувало системного підходу.

**І. Дискурс довкола мети ЗМІ.** В теорії ЗМІ традиційно сформувалося бінарне уявлення про їх мету: інформування (1) і зміна світогляду (2). Причому перше, як зазначає Н. Шишкін, – не самоціль, а «стан свідомості аудиторії, за якого кожен її суб'єкт володіє необхідною та достатньою інформацією, що дозволяє правильно орієнтуватися в дійсності» [13]. Тобто поінформованість учений розглядає як стан коректного розуміння суб'єктом реальності. Досягненню цього стану передують авторська інтенція – намір не просто повідомити певну інформацію, а досягнути цим певної мети [5, с. 286]. А. Москаленко вважає мету ЗМІ серцевиною діяльності засобів масової інформації, що в кожній конкретній ситуації визначає зміст, вибір засобів, форм і методів впливу на свідомість і поведінку людей [8, с.191]. В останньому визначенні мети ЗМІ передбачено два ключові наслідки їх діяльності: зміна світогляду, тобто візії, уподобань, почуттів, цінностей (1) та реальні дії, що випливали з цієї зміни (2).

В інтерпретації мети як філософської категорії превалює ідеальний контекст. Мета – це ідеальне уявлення про результат діяльності, яке формується у свідомості суб'єкта при взаємодії з навколишньою дійсністю [11, с. 203] й водночас ідеальний імпульс, що спонукає до діяльності [8, с. 388]. Вона відтворює ідеальний образ задоволеної потреби і як спонукальна сила є складним інтегральним об'єднанням знань, волі, емоцій, цінностей, а на відміну від цінності мета – технологічне утворення, елемент проєктивної свідомості, що завжди викликає доцільну дію [12, с. 389]. Відтак, мета ЗМІ, по-перше, передбачає (або принаймні повинна передбачати) певний еталон (ідеал) суспільних відносин, їх найкращий, чіткий взірць, в якому колективно благо гармонізоване з індивідуальним задля максимального задоволення всього різноманіття цінностей. Відповідно, журналістська творчість спрямовується на творення цього ідеалу, як і на виявлення перешкод в його досягненні та пошук способів його якнайшвидшої реалізації. По-друге, мета ЗМІ виконує роль спонуки до створення статті, сюжету тощо, в якій об'єднуються вольові та інтелектуальні потуги. Останні синтезують доцільну дію – журналістську творчість, втілену в конкретній статті, сюжеті тощо. Відтак, меті ЗМІ притаманний водночас аксіологічний (реалізація цінностей) і конструктивний (виклик доцільної дії) зміст. Третьою ознакою мети ЗМІ є те, що вона передбачає суспільні наслідки. Як зазначає Н. Шишкін, ціль ідеально містить у собі майбутній результат діяльності (виділ курсивом наш – *Н.М.*), таким чином спрямовуючи й організуючи весь діяльний процес [13]. Відомий дослідник преси В. Ворошилов замість мети веде мову про «генеральну функцію сучасної публіцистики, яку вбачає у формуванні і розвитку суспільної свідомості з метою утворення в людях соціально-психологічних якостей, поглядів та переконань, які відповідають вимогам громадянського суспільства... і перетворення переконань в практичні результати у сфері матеріального і духовного життя...» [3, с. 160]. Результативність діяльності ЗМІ учений структурує на дієвість (вжиття соціальними інститу-тами заходів під впливом ЗМІ) та ефективність (участь у формуванні переконань) [3, с. 156]. Результати інформаційної взаємодії в системі ЗМІ також класифікують на комунікаційні, пізнавальні, освітні, ціннісно-орієнтаційні та організаційно-управлінські [10, с. 13]. Проблему результативності ЗМІ поглиблено в реакціях на публікації, змодельованих в підручнику «Теорія і практика масової інформації» за редакцією А. Маркова. Перша – реакція залучення, тобто дії, в яких виявляється ставлення отримувача інформації до описаних реалій. Друга – реакція виконання – безпосереднє виконання рекомендацій. Третя – реакція соціальної гарантії, під якою розуміють дії, в котрих виявляється відповідальність певних соціальних сил за необхідні наслідки публікації [7, с. 121].

Водночас німецький соціолог Ніклас Луман, який обгрунтував існування соціальних систем з позиції аутопоезису, біологічного терміну, що означає самовідтворення живих організмів, «функцію мас-медій» вбачав у «постійному генеруванні і запуску подразнення – не в збільшенні знань і так само не в соціалізації чи освічуванні людей у відповідності з нормами» [20, с. 98]. Трансцендентально-інтелек-

туальному призначенню ЗМІ дослідник протиставляв медійний екзистенціалізм: «Мас-медії гарантують усім системам, які функціонують, теперішність, яка сприймається усім суспільством і є знайомою індивідам і яку вони можуть сприйняти як дану коли це є справою відбору системо-специфічного минулого і закладення рішень щодо майбутніх очікувань, важливих для системи» [20, с. 99]. Теорія Н. Лумана справдилася б у випадку, якщо б онтологічні можливості людської істоти обмежувались рефлексією на подразник. Однак унікальна здатність людини до саморефлексії, пошук духовних опор буття і знань, які їй сприяють, світлий погляд в майбутнє й ясне усвідомлення, що в його творенні в Бога немає інших рук, окрім людських, спонукають діяти проактивно, відповідально, шукати високих цілей, удосконалюючи на цьому шляху себе й довколишню дійсність.

Застосувавши аксіоматичний метод пізнання, аксіомою в рамках цього дослідження вважаємо твердження Й. Лося щодо призначення ЗМІ – *модельовати кращий світ* (виділ курсивом наш – *Н.М.*) [6, с. 175]. Цю ідеальну та універсальну для усіх ЗМІ мету вважаємо засадничою.

А. Тертичний цілі журналістської творчості класифікує на два види: першочергові – цілі публікації текстів, які, в свою чергу, можуть мати або ні ідеологічний вплив на аудиторію, та цілі «другої черги», творчі цілі, тобто створення наочної моделі досліджуваного явища (або опис предмету), встановлення причинно-наслідкових зв'язків подій, оцінка предмету відображення, прогноз розвитку предмета відображення, формулювання програми дій [9, с. 24-35]. З огляду на результативність мети ЗМІ, взірцевий процес створення статті (замітки, інтерв'ю, сюжету, есею) повинен містити деталізований прогноз її результатів. Їх можна згрупувати за чотирма критеріями: суб'єктивним, емоційним, розумовим та поведінковим. В залежності від суб'єкта реакція на публікацію може належати громадянам, державі в особі органів законодавчої, виконавчої та судової влади та їх посадових осіб, громадським організаціям, а також іншим ЗМІ. Емоційні результати можуть полягати у страхові, надії, паніці, натхненні, радості тощо. Розумові передбачають обізнаність, аналіз, прогнозування. Поведінкові результати впливають із попередніх та інтегрують віру і бажання до вирішення проблеми, необхідні для цього знання й на цій основі формують подальші конструктивні дії людини.

Таким чином, мета ЗМІ інтегрує ідеальний взірць суспільних відносин, доцільну дію та результат, що може бути суб'єктивним, емоційним, розумовим та поведінковим. В структурі мети також виявлено інформування, вплив на світогляд, авторську інтенцію та прогноз. Основоположна мета ЗМІ – моделювання кращого світу.

**II. Структурні елементи і класифікація мети ЗМІ.** Існує взаємозв'язок елементів, які утворюють поняття мети ЗМІ. Як зазначалося, догматичними елементами структури мети ЗМІ постають інформування і вплив на світогляд. Зміну світогляду утворюють емоційні та розумові результати, які переростають у результати поведінкові. За матеріалом стоїть авторська інтенція – намір або лише повідомити певну інформацію, або

висловити і обґрунтувати думку, викликавши певну реакцію, вплинувши в такий спосіб на переконання читача/глядача. Формальний вираз доцільної дії полягає у створенні журналістського матеріалу (інформаційного, опінієтворчого або такого, що має ознаки першого і другого). Доцільній дії також передують прогноз майбутнього результату (власне дій читачів/глядачів, уповноважених органів та посадових осіб держави, громадських організацій та інших ЗМІ за наслідками прочитання/перегляду творіння). Відмінність прогнозу від авторської інтенції в тому, що перший спирається на логічні засади мислення і відзначається конкретикою, а друга бере початок із внутрішніх переконань, є ідеальним імпульсом, який покоїться в духовній, інтуїтивній площині, менше охоплюється позитивізмом науки, зате відзначається глибиною, багатогранністю, закономірно переносячи їх на майбутній результат доцільної дії.

Структуру мети ЗМІ зображено у схемі 1.



Можемо запропонувати таку класифікацію мети ЗМІ. За сферою впливу мету ЗМІ можна поділити на політичну, соціальну, економічну, культурну. В залежності від суб'єкта мета може бути авторською або редакційною (редакція може не поділяти поглядів автора). Матеріал може мати на меті скоригувати бачення («Від друзів до коханців: історія успіху» [14]), тоді вона буде світоглядною, а може містити заклик до дій («Як оптимізувати харчування і розумове здоров'я у час стресу, пояснює експерт» [26]).

**Таблиця 1.** Класифікація мети ЗМІ

№ п/п	Критерій	Вид
1.	Сфера впливу	Політична Соціальна Економічна Культурна
2.	Суб'єктний склад	Авторська Редакційна
3.	Результат	Світоглядна (змінити бачення) Праксіологічна (спонукати до дій) Світоглядно-праксіологічна
4.	Спосіб вияву	Декларативна (означена безпосередньо ЗМІ) Імпліцитна (впливає з аналізу розміщених матеріалів)
5.	Кількість	Одинична Множинна

### III. Структура мети жіночих журналів «Vogue» і «Harpers' Bazaar» (США)

У цьому випадку мета має праксіологічний характер. Нерідко автор ставить метою і перше, і друге, таку мету назвемо світоглядно-праксіологічною.

Запропоновану класифікацію мети ЗМІ подано в Таблиці 1.

**1. Декларативна мета.** Власну мету «Vogue» проголошує триєдиною: «Перша – виробляти найсильніший редакційний матеріал з погляду наших визначених на міжнародному рівні редакторів, фотографів та письменників; друга – залучити читачів Vogue.com до найбільш ексклюзивної й освіченої в моді онлайн-спільноти й, нарешті, забезпечити просторий вихід і можливості для рекламодавців і споживачів» [28]. Як бачимо, мету «Vogue» характеризує множинність. Перша задекларована безпосередньо виданням мета означає дві доцільні дії редакції: «найсильніший редакційний матеріал» та добір колективу з потенціалом до досягнення цієї мети. Так, престижний часопис з тривалою минувиною продовжує історичну традицію елітарних видань залучати до генерування своїх сторінок авторитетних професіоналів. Друга декларативна мета «Vogue» полягає в підкресленні добірності «ексклюзивності» жінки, яку зацікавили його сторінки і в плеканні цієї ексклюзивності шляхом подальшого доєднання читачки до моди. Першим двом пунктам декларативної мети кореспондує і науково оформлений погляд на «Vogue» як «найвпливовіший у світі моди журнал з багатою історією та унікальним доступом до найкращих у світі журналістів, фотографів та стилістів, який іде у авангарді стилю» [10, с. 170]. Майбутній результат третьої декларативної мети «Vogue» – здійснюване читачкою реальне заволодіння дизайнерськими речами та надання брендам плацдарму для їх просування. Аналізуючи популярність журналу, Б. Брейтвейт відзначив, що «впливовий «Vogue» з його успішним і честолюбним читачем для будь-якого рекламодавця володітиме привабливістю, яку жодним чином не зведеш до цифр тиражу журналу» [2, с. 133]. Пропоновані журналом знання про моду характеризує немасовість, адресація жінкам зі статками, адже дизайнерська мода – естетично-статусне явище. Бачимо примат якісної ознаки аудиторії «Vogue» перед кількісною. Образи задоволеної потреби жінок виглядати дорого, чарівно й успішно втілює доцільна дія – матеріали рубрик «Мода» та «Доріжка». Серед підрубрик – «Стиль знаменитостей», «Стріт стайл», «Моделі», «Дизайнери», «Тренди», серед статей: «5 днів, 5 образів: як одна редакторка одягнулася на роботу на дому цього тижня», «13 редакторів «Vogue» діляться найкращими білими футболками», «Міланські чоловічі шоу відкладено. Так зараз відповідають дизайнери міста» та багато інших.

«Бути єдиною у світі найбільш цікавою модною точкою для жінок – чи вони читають, займаються серфінгом, шопінгом чи діляться – сьогодні і завжди», – окреслює власну місію «Harpers' Bazaar» [21]. Ідеальний результат в структурі місії видання утворено на ґрунті порівняння себе з іншими «модними точками» і виокремлення себе серед них як потенційно «найбільш цікавої». Серед журналістських матеріалів як доцільної дії задекларованої мети, як і у випадку «Vogue», значне місце відведене публікаціям, які стосуються моди, просуванню брендів, а також рекламі. Щодо другої, то досліджуючи жіночий журнал 1950-

1940 рр., професорка Університету Вандербільта Ненсі Вокер з'ясувала, що «в окремих виданнях модних журналів, зокрема у «Harper's Bazaar» читачці потрібно було перегорнути більше ста сторінок реклами до того, як навіть знайти таблицю зі змістом видання» [29, с. 1], отож, значна кількість рекламної площі в журналі має історичне підґрунтя. До рубрики «Мода» увійшли підрубрики: «Всі фешн шоу», «Стріт стайл», «Тренди і шопінг-гіди», «Фешн фотографія», «Фешн дизайнери» тощо. Матеріал із назвою «Гості, які одягнені найкраще: літня весільна стаття редакції» складається з огляду суконь для тих, хто збирається відвідати подію на березі океану, «походжуючи на Півдні Франції, засвідчувати обітницю у більш тропічному кліматі чи танцювати всю ніч на Маямі» [22]. Серед інших публікацій: «Найгарячіша мода літа 2020 року, «Літні сукні, які можна собі дозволити і треба придбати зараз», «Ваш головний гід найкращими білими кросівками і як їх носити» тощо. Публікація «Найкращі сумки з показів 2020 року» містить 203 світлини торбин з показів «Шанель», «Луї Віттон», «Валентіно», «Алтузарра», «Лоеве», «Клої», «Ланвін», «Драйз Ван Ноутен», «Фенді» тощо [18]. На виконання декларативної мети в матеріалах «Harper's Bazaar» знаходимо вичерпну інформацію про явища і тренди моди. Однак як визначити авторську інтенцію цієї доцільної дії? Дослідник американських журналів Т. Петерсон припустив, що одна з причин того, чому журнали змогли вирости, не зважаючи на конкуренцію з боку інших ЗМІ, могла полягати у тому, що журнали протягом багатьох років закликали до *розширення спектру смаків та інтересів* (виділ курсивом наш – Н.М.)» [24, с. 49]. Удосконалення смаків як одне з завдань жіночої преси виокремлюють і автори підручника «Типологія періодичних видань» [10, с. 160]. Інформування у рамках декларативної мети журналів «Vogue» і «Harper's Bazaar» спрямоване на зміну специфічної частини світогляду американської жінки: знань, почуттів, емоцій, які стосуються власне моди. Відтак, авторську інтенцію в цих матеріалах спрямовано однаково на оснащення розумінням тенденцій, прищеплення смаку, натхнення плекати зовнішню подобу, допомогу жінці в належній самопрезентації. Оцінюючи аксіологічну вагу таких завдань, виходимо з такого. На думку відомого французького журналістикознавця І. Аньєса, «поняття соціальної користі журналістів не зводиться до традиційного та політичного значення, що супроводжує професію. Інформативна функція, яку вони забезпечують, дозволяє кожному *прагнути до кращого життя у різних його аспектах* (виділ курсивом наш – М.Н.)» [1, с. 16]. Першооснова колективного блага – впевнений у собі і своєму добробуті, свободі й культурі індивід, який, з огляду на цю впевненість й завдячуючи їй, плекає як внутрішню, так і зовнішню подобу. Удосконалювати світ, в свою чергу, можна тільки почавши з себе, тверезого і максималістського погляду однаково на першу і другу. Допомогу в досягненні мети – моделювати кращу дійсність людини на крилах сучасності покликані здійснювати ЗМІ як частина культури. Ні віддавні духовні опори буття, ні реальність та динаміка світу не заперечують, а, навпаки – підтверджують цінність Краси. Вона ж, за Євгеном Сверстюком, «відновлює

рівновагу» і є «шляхом до істини». Використання отриманих з елітарних часописів сучасності знань відображається на реальності жінки: висока соціальна і самооцінка утрамбовують ґрунт успіху, моделюючи кращу її дійсність. Адже «позитивним є все, що сприяє розвитку людини, реалізації її мрії, утвердженню її родових сил – потреб і здатностей, а культура – усе, що сприяє розвитку а не деградації» [4, с.125]. Краса надихає, викликає позитивні емоції (емоційний результат), в отриманні знань, які стосуються її плекання, – ключ до її досягнення (розумовий результат), поведінкові зміни за цих результатів спрямовуватимуться на зовнішнє самовдосконалення. Відтак, Краса постає частиною кращого життя жінки. Таким чином, майбутній результат публікацій в журналах «Vogue» і «Harper's Bazaar», які стосуються моди, полягатиме в оволодінні читачкою знаковими трендами доби, формуванні її смаку, плеканні Краси, пробудженні натхнення, належній самопрезентації, й, нарешті, кристалізації жіночого образу поточної історичної доби як частини культури.

**2. Імплицитна мета.** Ми розглянули мету «Vogue» та «Harper's Bazaar», задекларовану безпосередньо в досліджуваних виданнях (*декларативну*). Однак емпіричний аналіз часописів свідчить: мета журналів сягає далі рамок визначених ними ж цілей. Мету, прямо не передбачену самим виданням, проте яка впливає з аналізу розміщених у ньому матеріалів називаємо *імплицитною*. Про існування імплицитної мети досліджуваних журналів свідчить таке.

Низці статей «Vogue» притаманний загальнополітичний зміст: «Ведення кампанії у час коронавірусу: як виглядатиме віртуальний президентський забіг?», «Королева Єлизавета обрала розраджуючий тон в заяві з приводу COVID-19», «Трампова заборона в'їзду для європейців необдумана, вже знов», «Від редактора китайського «Vogue»: життя в Пекіні починає повертатися до нормального» тощо. Причина «національної уваги», що її здобула демократка Вел Демінгс – імпічмент, процедуру якого чорношкіра політик організувала в Конгресі США. Менеджерці з усунення з поста глави держави «Vogue» приписує «відверту красномовність», «пряму, нищівну манеру» і «тиху наполегливість». «Вагомо те, аби запевнити кожного виборця, чи то покоївку чи двірника, медсестру, вчителя чи водія вантажівки, лікаря чи механіка, що їх голос важить і що американські вибори вирішує народ» [32]. Одна з підрубрик рубрики «Культура» у «Vogue» – підрубрика «Думка», назва котрої іманентно передбачає майбутній результат мети: формування думок. Доцільна дія на її досягнення – журналістські матеріали: «Чому так багато людей, які народилися під час Другої Світової війни, відмежовуються від коронавірусу?», «Твіттер має думки з приводу злетів і падінь роботи вдома», «Йди вперед і скасуй свої плани на найближче майбутнє» та інші.

Серед статей «Harper's Bazaar» рубрики «Політика»: «Як сьогодне рішення Верховного Суду у справі про аборти може вплинути на твої репродуктивні права», «Гарві Вайнстайна засудили до 23 років в'язниці», «В основі значка Ненсі Пелосі могутнє послання щодо голосування у справі про імпічмент», «Чому Камала Харріс більше не балотується у президенти». Гасло

рубрики – «Від глобальної політики до виборів у США. «Harper's Bazaar» подає вам останні новини, які мають найбільше значення» [19]. Доцільна дія полягає в інформуванні (1) («Незабаром дедлайн вашої реєстрації як виборця на виборах 2020 року», «Елізабет Воррен тимчасово зупиняє свою заяву про участь у президентських виборах 2020 року») та опінієтворчості (2) («Звернення Трампа з посланням було тренуванням терпіння Ненсі Пелосі», «Йдуть екофашисти», «Як розмовляти з родиною про расизм на День подяки»). Про «Перший жіночий марш» у Вашингтоні йшлося в інтерв'ю Опри Вінфрі із Джулією Робертс. Акторка зізналася, що взяла участь у заході, аби її донька «відчула, що їй все ж належить місце у світі, що вона таки може вірити у що вірила, навіть якщо хтось інший не є президентом» [25, с. 168].

Політичні статті у «Vogue» і «Harper's Bazaar» стосуються політичних рішень і постатей, порушують міжнародні та глобальні проблеми. Авторська інтенція в цих матеріалах спрямована на освіту читачки, формування/коригування політичної позиції. Як значиться в «Енциклопедії американського журналізму», з початком Першої світової війни зміст жіночих журналів отримав міжнародного характеру... Коли Сполучені Штати ввійшли у конфлікт в 1917 році статті й передові статті навчали жінок шляхів, якими вони можуть робити внесок у натугу війни, як наприклад консервації їжі та робота з підкріплення [27, с. 598]. Відтак, політизація перебуває в традиції американських жіночих часописів. Кінцевий результат в структурі імпліцитної (у даному випадку політичної) мети «Vogue» і «Harper's Bazaar» найімовірніше полягатиме у формуванні читачкою політичних подій шляхом волевиявлення на виборах.

Напрямами утвердження прав людини на сторінках «Harper's Bazaar» є фемінізм та висвітлення проблем темношкірих громадян США: «Культурні сили чорношкірих, які лишають слід в 2020 році», «Причина, з якої місяць історії темношкірих у лютому», інтерв'ю зі співзасновницею «Життя чорношкірих важать» П. Хан-Куллорс. Серед публікацій підрубрики «Статті» у рубриці «Культура» – «37 жінок, що надихають і які сформували фемінізм», «60 феміністських цитат, що уповноважують, від жінок, які надихають», «Десятиліття сталої тендітності чоловіків», «Ці жінки знають як врятувати світ – все, що потрібно зробити це слухати». В есеї «Вихваляючи відважних жінок» Кірстен Гіллібрэнд, сенаторка від штату Нью-Йорк описує власний досвід поєднання материнства зі служінням нації, сміливість учасниць руху #Я теж та феміністок. Головна думка – відважними є всі жінки, які насмілились бути іншими, різносторонніми, самоактуалізованими: «Коли хтось каже тобі «ні», «ти цього не зможеш зробити» це не означає що ти не можеш чи не повинна. Це означає, що ти мусиш бути сміливою [17, с. 207].» Статтю «Боротьба Айлін Різо за рівну заробітну платню» присвячено освітянці, яка домоглася вирішення справи на її користь в суді за позовом до роботодавця. Згодом її обрали до Асамблеї штату Каліфорнія [16, с. 146]. До серії збірок інтерв'ю під назвою «Жінки, які наважуються» ввійшли бесіди: Джейн Фонди із активісткою і співзасновницею «Життя чорношкірих важать» П. Хан-Куллорс, колишньої

членкині конгресу Габріел Гіффордс з Е. Чавс, лідеркою молодіжної спільноти, яка, постраждавши від зброї, тепер обстоює контроль за її носінням, співзасновниці «Вото Латіно» Розаріо Довсон із активісткою ЛГБТ Лаверн Кокс. Останні обговорили проблеми автономії трансгендерних жінок над власними тілами, біологічного детермінізму, належності цих жінок до феміністичного руху тощо [30, с. 210]. Феміністичний дискурс започаткувала Катрін Денюв, поставивши свій підпис під листом в газеті «Le Monde», який критикував жіночий рух «Я теж» за те, що «кампанія роблять жінок інфантильними і сприяють кліматові сексуального пуританства і тоталітарному мисленню». Стикнувшись із критикою, акторка конкретизувала свою позицію у інтерв'ю «Harper's Bazaar» [23, с. 119]. Феміністичному дискурсу на сторінках періодичних видань для жінок США притаманний історичний характер, однак якщо у 70-ті радикальні феміністки рішуче заперечували можливість включення трансжінок до феміністичного руху, то нинішній фемінізм «перетинає цю лінію» [30, с. 210].

В теорії серед завдань жіночої преси згадують морально-етичну і психологічну підтримку жінок, захист їх прав, попередження різноманітних стресів, позитивну емоційну розрядку, пошук виходу з ускладнених життєвих ситуацій» [10, с. 160]. З перелічених статей бачимо цілком конкретні приклади долання недоліків соціального порядку жіночою проактивністю, могутні мотиваційні меседжі до вжиття жінкою заходів з відстоювання своїх прав. Широке висвітлення питань прав людини у «Vogue» і «Harper's Bazaar» формує ставлення до політичної та соціальної дійсності (реакція залучення), перспективізує поведінку з подальшого обстоювання вразливою соціальною категорією своїх прав (реакція виконання), зумовлює необхідні дії органів та осіб, у тій чи іншій мірі відповідальних за втілення прав людини (реакція соціальної гарантії). Так, А. Різо, не побоявшись судового спору з роботодавцем, подала могутній приклад і послання іншим жінкам, їх роботодавцям, громадським організаціям, судам, законодавцям (суб'єктний результат), посяла зерно надії в серцях жінок, які стикаються з тим чи іншим видом дискримінації (емоційний результат), розкрила алгоритм боротьби за свої права (розумовий результат). Так, на сторінках «Harper's Bazaar» учителька А. Різо створила плацдарм для подальшого відстоювання жінкою себе у суспільстві (поведінковий результат), формування нового образу жінки доби – озброєної знаннями й відвагою. Потужне послання здійснили трансгендерні жінки, що домоглися включення їх до феміністичного руху попри тривалі історичні заперечення «справжніх». Журнал транслює емоцію безстрашності й Джулії Робертс, яка разом з донькою вирушила на політико-феміністичний марш-протест. «В «Bazaar» ми найбільше любимо славити сильну жінку» [15, с. 20], – імпліцитну мету видання посутньо виголошує в своєму листі його головна редакторка Г. Бейлі.

«Harper's Bazaar» культивує внутрішній стержень, відвагу, інакшість, уміння жінки дієво протистояти недосконалому соціально-економічному порядку, оспівує жіночу сміливість, нескореність і проактивність, оснащує знаннями, відтак, напрацьовує способи створення жінкою кращого світу. Прогноз майбутнього результату доцільної дії у вигляді цих інформаційно-

опіністичних матеріалів – зростання феміністичної активності серед жінок. Авторська інтенція в структурі імпліцитної мети спрямована на пробудження самосвідомості читачки, самовизнання і спонукання її до відстоювання своїх інтересів. Зміна дійсності полягатиме в активізації соціально-правових процесів, утвердженні прав людини, зміцненні соціальної ролі жінки.

**Висновки.** Мета ЗМІ постає інтегрованим явищем, ознаками якого є ідеальний характер, виклик доцільної дії та результативність. Структуру мети ЗМІ складають доцільна дія, майбутній результат, його прогноз та авторська інтенція до зміни світогляду та/або дійсності. Результат в структурі мети ЗМІ формують емоційні, розумові, суб'єктні та поведінкові реакції. Для конструктивних індивідуальних й суспільних трансформацій доцільна дія повинна викликати позитивні емоції, надавати необхідні знання, формуючи основу подальшої проактивної поведінки. Мету ЗМІ можна класифікувати за сферою впливу, суб'єктивним складом, результатом, способом вияву та кількістю.

Журналам «Vogue» і «Harpers' Bazaar» (США) притаманна декларативна та імпліцитна мета. Декларативна та імпліцитна мета «Vogue» є множинною. «Harpers' Bazaar» декларує єдину мету, тоді як імпліцитна його мета відзначається множинністю. Декларативну мету обидва часописи пов'язують з модою. Майбутній результат декларативної мети видань – обізнаність читачки у моді, допомога їй в належній самопрезентації, плеканні Краси, моделюванні кращої дійсності жінки, карбування жіночого ідеалу доби.

Імпліцитна мета журналів «Vogue» і «Harpers' Bazaar» є політичною та соціальною. Авторська інтенція в рамках першої спрямована на формування політичної позиції, майбутній результат полягатиме у впливі жінки на політичний процес. Авторська інтенція другої – плекати відвагу, і самовизнання. Майбутній результат імпліцитної мети видань – посилення соціотворчих і правових процесів, утвердження прав людини й удосконалення соціально-економічного порядку, формування історичного образу відважної жінки часу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Аньєс І. Підручник із журналістики. Пишемо для газет: пер. з франц. / І. Аньєс. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 544 с.
2. Брейтвейт Б. Журнали: переполненные киоски/ Медиа. Введение: учебник для студентов вузов, обучающихся по гуманитар.-соц. спец. и спец. «Связи с общественностью» и «Реклама»: пер. с англ./ Б. Брейтвейт; под. ред. А. Бриггза, П. Кобли; – 2-е изд. – М.: Юнити-Дана, 2012. С. 128-146.
3. Ворошилов В. Журналистика: учебник/В. Ворошилов. – 3-е изд. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2001. 447 с.
4. Зеленов Л.А. Системно-типологический анализ культуры: монография / Л.А. Зеленов, А.С. Балакшин, А.А. Владимиров. Н. Новгород: Изд-во ФГОУ ВПО «ВГАВТ», 2009. 220 с.
5. Журналистики сферы досуга: учеб. пособие / под общ. ред. Л. Р. Дускаевой, Н. С. Цветовой. СПб.: Высш. школа журн. и мас. коммуникаций, 2012. 304 с.
6. Лось Й. Перспективи світоглядної публіцистики: навчальний посібник/ Й. Лось. Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 294 с.
7. Марков А.А., Молчанова О.И., Полякова Н.В. Теория и практика массовой информации: учебник/ под общ. ред. А.А. Маркова. М.: Инфра-М, 2014. 252 с.
8. Москаленко А. Теория журналистики: підручник/А. Москаленко. К.: Экспрес-об'ява, 1998. 334 с.
9. Тертичний А. Жанры периодической печати: учеб. пособие/ А. Тертичный. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: ЗАО Издательство «Аспект Пресс», 2014. 350 с.
10. Типология периодической печати: учеб. пособие для студентов вузов / М. Е. Аникина, В. В. Баранов, О. А. Воронова и др.; под ред. М. В. Шкондина, Л. Л. Реснянской. М.: Аспект Пресс, 2009. 236 с.
11. Тлумачний словник термінів з освіти, наукознавства, стилістики та красномовства (для студентів і аспірантів)/ укладачі: Намакштанська І.Є., Романова О.В., Левченко В.М., Югов А.М., Атанова Г.Ю. та ін./ за заг. ред. І.Є. Намакштанської, В.М.Левченка. Донецьк: Донбас, 2014. 507 с.
12. Філософія: навч. посібник. – 3-тє вид., стереотип. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. К.: Вікар, 2003. 457 с.
13. Шишкін Н. Введение в теорию журналистики [ Е. ресурс]/Н. Шишкін. – Режим доступу: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/shishkin.htm>
14. Bailey A.L. From Friends to Lovers: A Success Story// Harper's Bazaar [ Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vogue.com/article/designers-making-fabric-masks-for-civilians-coronavirus-response>
15. Bailey G. Editor's letter/ G. Bailey // Harper's Bazaar, New York: Hearst Communications, Inc., August, 2018, issue no.3665. P. 20.
16. DePaulo Lisa Aileen Rizo's fight for equal pay/ Lisa DePaulo// Harper's Bazaar, New York: Hearst Communications, Inc., August, 2018, issue no. 3665. P. 146.
17. Gillibrend K., Synnott A. In praise of daring women. As told to Amy Synnott/ K. Gillibrend, A. Synnott//Harper's Bazaar, New York: Hearst Communications, Inc., November, 2018, issue no. 3668. P. 194, 206-207.
18. Harper's Bazaar [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.harpersbazaar.com/>
19. Harper's Bazaar. Politics. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.harpersbazaar.com/culture/politics/>
20. Luhman N. The reality of the Mass Media/ Translated by Kathleen Cross /N. Luhman. California: Stanford University Press, 2000. 155 p.
21. Mission statement// Harper's Bazaar [Е. ресурс]. – Режим доступу: [http://www.harpersbazaarmediakit.com/hotdata/publishers/harper\\_sba2643014/advertiser/8350708/296492/BAZAAR%20Media%20Kit\\_2018\\_Mission%20Statement.pdf](http://www.harpersbazaarmediakit.com/hotdata/publishers/harper_sba2643014/advertiser/8350708/296492/BAZAAR%20Media%20Kit_2018_Mission%20Statement.pdf).
22. Hall H. The Best-Dressed Guest: The Summer Wedding Edit. From Costa Rica to the French Riviera, here's what to wear during summer wedding season/ H. Hall// Harper's Bazaar. – 2020. – 10 March. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.harpersbazaar.com/wedding/bridal-fashion/g2049/dresses-to-wear-to-summer-wedding-guest/>
23. Marchand E. Catherine Deneuve on #Metoo. By Eleonore Marchand//Harper's Bazaar, New York: Hearst Communications, Inc., August, 2018, issue no. 3665. P. 119.
24. Peterson T. Magazines in the Twentieth Century/T.Peterson. Urbana: The University of Illinois Press, 1956. 480 p.
25. Roberts J.Winfrey O. Julia rocks. The Oprah interview/ O. Winfrey, J. Roberts// Harper's Bazaar. New York: Hearst Communications, Inc., November, 2018, issue no. 3668. P. 162-169, 206.
26. Singh J. How To Optimize Your Nutrition and Mental Health in Times of Stress, According to An Expert/J. Singh // Harper's Bazaar. – 2020. – 23 March. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.harpersbazaar.com/beauty/health/a31898880/nutrition-and-mental-health-during-covid-19/>
27. Vaughn Stephen I. Encyclopedia of American journalism/Stephen I.Vaughn. New York: Taylor & Francis Group, 2008. 664 p.

28. Vogue. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vogue.com/press>
29. Walker A. N. Women's magazines, 1940-1960. Gender roles and the popular press/ Nancy A. Walker. New York, Boston: Bedford/St. Martin's, 1998. 274 p.
30. Women who dare. Chapter 6 // Harper's Bazaar, New York: Hearst Communications, Inc., November, 2018, issue no. 3668. P. 209-212.
31. Yaeger L. 5 Things to watch out for as the impeachment trial continues/ L. Yaeger// Vogue. – 2020. – 24 January. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vogue.com/article/impeachment-trial-questions-to-answer-week-1>.
32. Yaeger L. Why we should watch Val Demings closely during the impeachment trial/ L. Yaeger. – 2020. – 24 January. – [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vogue.com/article/who-is-rep-val-demings-impeachment-manager>.

#### REFERENCES

1. Anye I. Textbook on journalism. Writing for the newspapers: transl. from French/ I. Anye. Kyiv: Publishing house "Kyiv-Mohyla academy", 2013. 544 p.
2. Braintwain B. Magazines: crowded kiosks/ The media: an introduction: textbook for students of higher education institutions, who are studying humanitarian-sociological specialties and specialties "Connection with publics" and "Advertising": translation from English/ B. Braintwain; edited by A. Briggs, P. Cobley; – Second Edition – Moscow: "Unity-Dana", 2012. P. 128-146.
3. Voroshylov V. Journalism: textbook. – Third edition. – Sankt Petersburg: Publishing house of Mykhaylov V., 2001. 447 p.
4. Zelenov L.A. System-typological analysis of culture: monography/ L. Zelenov, A. Balashyn, A. Vladimirov. N. Novhorod: publishing house of FSEI HPE "VGAVT", 2009. 220 p.
5. Journalism of the sphere of leisure: manual/ edited by L. Duskaeva, N. Tsvetova. Sankt Petersburg: Higher School of Education & Mass Communication, 2012. 304 p.
6. Los J. The perspectives of worldview publicistics: manual/ J. Los. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 2014. 294 p.
7. Markov A., Molchanova O., Polyakova N. The theory and practice of mass information: textbook/ edited by A. Markov. Moscow: "Infra-M", 2014. 252 p.
8. Moskalenko A. The theory of journalism: textbook/ A. Moskalenko. Kyiv: "Ekspress-Objava", 1998. 334 p.
9. Tertychny A. The genres of periodicals: textbook/ A. Tertychny. – Fifth edition, corrected and accomplished. – Moscow: Closed Joint-Stock Company "Publishing Aspect Press", 2014. 350 p.
10. The typology of periodicals: textbook for students of higher education institutions / M. Anikina, V. Baranow, O. Voronova, ect.; edited by M. Shkodin, L. Resnyanskaya. Moscow: "Aspect Press", 2009. 236 p.
11. Explanatory dictionary of the terms of education, scientific knowledges, stylistics and eloquence (for students and post-graduate students)/ compilers: Namakshantska I., Romanov O., Levchenko V., Yugov A., Atanova H., ect./ edited by I. Namakshantska, V. Levchenko. Donetsk: "Donbas", 2014. 507 p.
12. Philosophy: manual. – Third edition, stereotype / L. Hubernsky, I. Nadolny, V. Andrushchenko ect.; edited by I. Nadolny. Kyiv: "Vikar", 2003. 457 p.
13. Shyshkin N. Introduction to the theory of journalism [Е. source]/ N. Shyshkin. – Available from: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/shishkin.htm>

#### A notion and structure of the aim of women's magazines (on the example of "Vogue" and "Harper's Bazaar" (USA)

N. Mykhayliv

**Abstract.** In the article scientific approaches to understanding of the notion of the aim of the mass media has been analyzed, the author's classification of the aim of mass media has been worked out, the structure of the aim of the mass media has been built up, the correlation of its elements has been determined and the author's classification of the results of the mass media has been proposed. The theory of the aim of the mass media has been applied to the research of the aim of women's papers "Vogue" and "Harper's Bazaar", the declarative and the implicit aim of the papers has been elucidated; it has been founded out that along with the cultural aim the magazines also put for themselves the aim of political and social influence, the future results of these aims has been ascertained.

**Keywords:** aim of mass media, declarative aim, implicit aim, expedient action, author's intension, future result.

## Проблематика тероризму в журналістській освіті: від постановки проблеми до інтеграції у навчальний процес

I. V. Myslovskiy

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна  
Corresponding author. E-mail: ihormyslovskiy@gmail.com

Paper received 10.05.20; Accepted for publication 28.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШ39-11>

**Анотація.** У статті досліджуються необхідність та доцільність вивчення проблематики тероризму студентами спеціальності “журналістика”. Попри інтерес до тероризму та його широку медійну присутність, журналісти досі часто непрофесійно висвітлюють тематику, мають стереотипне бачення явища та самі ж стають жертвами медіафреймування. Автор аналізує журналістськознавчі навчальні програми та пропонує варіант інтеграції проблематики тероризму до журналістської освіти, зокрема формує принципи та мету дисципліни, дає рекомендації щодо її впровадження й акцентує на кількісно-якісних показниках курсу відповідно до журналістських спеціалізацій та інтересів студентів.

**Ключові слова:** *медіа, тероризм, освіта, журналістика, медіаграмотність.*

**Вступ.** Технічна революція, яка уможливила миттєвий доступ до будь-якої інформації та дозволила розробити нові технології у сфері комунікацій, стала рушієм швидкої та безповоротної трансформації журналістики. Проте далеко не всі зміни можна однозначно назвати позитивними: наприклад, комерціалізація медіа призвела до скорочення штату працівників, переваги швидкості над якістю матеріалів та зокрема втрати спеціалізованих журналістів. Йдеться про так званий універсальний журналізм, коли від медіапрацівника вимагають не лише різних технологічних навичок (виготовлення матеріалів для різних видів ЗМК), а й всебічної тематичної обізнаності, тобто висвітлювати все і по-всякому.

Такий підхід став викликом і для системи журналістської освіти: втиснути усі потенційні теми й технології в одну програму навіть теоретично видається неможливим, а надання пріоритету тій чи іншій проблематиці (її включення до навчальних планів) резонно підіймає питання об'єктивності та практичності критеріїв і принципів відбору. Тут варто звертати увагу на динаміку проблематики, соціальну значущість та потенційні загрози для суспільства в разі її непрофесійного медійного висвітлення.

Нині тематика тероризму широко висвітлюється у ЗМІ та вже як два десятиліття (після трагедії 9/11) стабільно входить до медійного порядку денного. Проте досі вивчення цієї проблематики лишається часто проігнорованим в університетах, що, як наслідок, призводить до непрофесійного висвітлення феномену та всіма його можливими деструктивними впливами на суспільство (від залякування аудиторії до опосередкованої пропаганди терористичних доктрин). Отже, соціальна значущість тематики та її медіапотенціал роблять вивчення цього питання актуальним.

Тому **мета** дослідження – проаналізувати необхідність і окреслити варіанти інтеграції проблематики тероризму до журналістської освіти в Україні. Відповідно **завданнями** будуть: (1) встановити необхідність та доцільність вивчення проблематики тероризму під час навчання за журналістськими програмами; (2) проаналізувати наявність та межі вивчення проблематики в розкладах спеціальності “журналістика”; (3) запропонувати варіанти інтеграції проблематики

тероризму в журналістську освіту в Україні. Перше завдання досягається **методами** експертного інтерв'ю та аналізу теоретичних напрацювань; друге – завдяки моніторингу й аналізу навчальних дисциплін, а також експертного опитування; виконання третього завдання забезпечується методом полісуб'єктного інтерв'ювання, а інтерпретація емпіричних даних відбувається шляхом застосування базових логічних методів, як аналіз, синтез та узагальнення.

**Попередні тематичні напрацювання.** Необхідність вивчення проблематики тероризму, перш за все, обумовлена сучасним станом української журналістики. Проведене нами соціологічне опитування (респонденти – 99 медіапрацівників) засвідчило наявність хибного сприйняття феномену тероризму через призму мігрантів, мусульман та антизахідної риторики [1]. У своїх новинах журналісти часто навішують подіям ярлик тероризму, використовують семантичні та асоціативні образи феномену, аби надати інформаційним повідомленням сенсаційності та забезпечити комерційний успіх продукту. Ці та інші дії медійників можуть мати сильний деструктивний вплив на суспільство – залякувати, радикалізувати, стереотипізувати, дезінформувати тощо [2].

Анкетування студентів, що навчаються за журналістською програмою, також вказало на хибні причинно-наслідкові зв'язки тероризму, наприклад, з релігією (майже половина студентів визнала релігію як головну причину терористичної діяльності) [3]. Крім того, аналізуючи перші асоціації студентів, які виникають зі словом “тероризм” (найчастіше згадувані слова: зброя, кров, смерть, страх, вбивство, жертви, іслам), ми дійшли висновку, що феномен ними сприймається емоційно, а не критично, а тому збільшується ймовірність передачі такого образу в ЗМІ під час їхньої професійної діяльності, якщо цей образ не буде розвінчаний під час навчання.

При цьому, аби сформулювати чи запустити критичне мислення щодо певного об'єкта дійсності, не потрібне довготривале глибинне (але не поверхневе) вивчення предмета. Старший викладач Державного університету штату Нью-Йорк Дж. Мічман запевняє, що для подолання дезінформації і стереотипів, а також закладання міцного підґрунтя для подальшого критичного мислення достатньо невеликої кількості занять [8]. Він



радить застосовувати помірний та обережний підхід у педагогічній практиці: формуючи критичне мислення щодо ісламу, Дж. Мічман давав завдання студентам самостійно читати й аналізувати Коран замість того, аби самому переконувати їх у хибності певних думок.

Дієвість такого підходу, на наш погляд, можна пояснити особливостями індивідуального пізнання людини: самостійна побудова епістемологічної системи з її взаємозв'язками щодо певного явища буде ефективнішою, ніж ймовірність потрапити у стан когнітивного дисонансу, коли постулати викладача не збігаються з переконаннями і поглядами студента через брак знань і досвіду (інформаційної компетенції). За таких умов комунікація викладача-студента може стати насильною та винятково суб'єктно-об'єктною, що негативно вплине на засвоєння матеріалу. А от розуміння студентом своєї суб'єктності у навчальному процесі навпаки може мати позитивний вплив на динаміку пізнання об'єкта.

**Обговорення і результати.** Реалії української (і не лише) журналістської освіти такі, що проблематика тероризму не розглядається або ж вивчається побіжно і занадто поверхнево, тому на медіаринку немає спеціалізованих медійників-терорологів. Міжнародний редактор новин О. Мишкіна, яка працювала на трьох українських загальнонаціональних телеканалах ("NewsOne", "Прямий" та "1+1"), розповіла, що саме їй доручали тему тероризму, якщо напади ставалися за кордоном. Джерелами інформації зазвичай ставали інші зарубіжні видання та світові агентства, а про терористичні угруповання та їхню діяльність вона дізнавалася самостійно та за потреби вже у польових (робочих) умовах. Важливо зазначити, що під час навчання в університеті О. Мишкіна не мала дисциплін про тероризм або ж наближених до проблематики предметів, а певні резонансні теракти під час навчального процесу розглядала в контексті журналістського виробництва, а не заглиблювалася в суть самого явища. Схожі відповіді надходили і від інших опитаних нами міжнародних редакторів, які навчалися за журналістськими програмами.

Останній детальний аналіз журналістської освіти в Україні, опублікований у листопаді 2019 р. та проведений громадською організацією "Детектор медіа", засвідчив появу інноваційних курсів, до яких фахівці зокрема зарахували навчальні дисципліни "Інформаційний тероризм" і "Сенсація та тероризм у ЗМІ" [4]. Проте жодний із цих курсів не входив до переліку обов'язкових предметів, а викладали їх всього у двох закладах вищої освіти (зазначимо, що в Україні журналістів готують у понад 30 університетах).

Проаналізувавши розклади занять студентів журналістських програм десятих найрейтинговіших університетів України (за другий семестр 2019-2020 навчального року), ми не знайшли жодної дисципліни, яка б безпосередньо за об'єкт свого вивчення брала феномен тероризму. Проте ми не виключаємо, що цю проблематику могли побіжно розглядати в межах таких курсів, як Конфліктологія, Інформаційна та Медіабезпека, Кризові комунікації, Кримінальна, Екстремальна чи Правова журналістики, Проблематику у ЗМІ тощо.

Однак, на наш погляд, цих знань недостатньо для

професійного висвітлення проблематики. Перш за все, це обумовлюється тим фактором, що вивчення тероризму винятково в його міждисциплінарному прояві (медійному дискурсі) цілісно не розкриває природу феномену (його політичну вмотивованість, історичні, культурні, соціально-економічні та ідеологічні особливості). Журналістів у такому разі навчають суто технологічній майстерності, як висвітлювати певний тип інформації, а не розумітися на ньому. Професор журналістики Ф. Сейб, коментуючи роботу медіа у висвітленні війни з тероризмом в Іраку, у 2004 р. заявив, що журналісти знають, як висвітлювати кризу, але вони геть нічого не знають про самі події [3]. Водночас, на думку фахівців з ЮНЕСКО, які підготували журналістський довідник з рекомендаціями для професійного висвітлення проблематики тероризму, саме знання є "гарантією уникнення ярликів, помилок та екстраполяцій" [2, 31]. Тому, беручи до уваги ще й потенційні ризики від неправильної подачі інформації про тероризм, ми наполягаємо, що майбутні журналісти мають більш цілеспрямовано вивчати цей феномен в університеті.

Проте варто зауважити, що схожа практика вивчення проблематики тероризму склалася і з освітніми журналістськими програмами за кордоном. Іспанський професор Х. Хордан, з яким нам вдалося поспілкуватися під час стажування у Гранадському університеті, розповів, що тероризм найбільш детально розглядається в межах наук про безпеку (security studies), а частково (є певні модулі в межах предмету) – під час вивчення геополітичної картини світу (political science). За його словами, обов'язкові тематичні спеціалізації або ж вивчення досить вузької проблематики – не поширена практика для освітніх журналістських програм, оскільки студенти формують свою спеціалізацію самостійно завдяки вибірковим курсам, кількість яких та розмаїття досить великі в межах університету.

Професорка Амстердамського університету Л. Саломе, відповівши на нашу анкету, визнала, що профільних дисциплін про тероризм у Коледжі з комунікацій, де вона працює, немає. Але якщо студент цікавиться цією тематикою, то є можливість стати слухачем лекцій інших факультетів чи інститутів в межах університету. Водночас відразу хочемо звернути увагу, що кількісна репрезентація студентів-журналістів, ймовірно, буде невеликою, оскільки предмет не обов'язковий. Тобто такий підхід в освітній системі справді може сформувати коло спеціалізованих журналістів-терорологів (студентів, які оберуть відповідні курси, пов'язані з тероризмом), однак обізнаність журналістів щодо феномену не стане масовим явищем.

Провівши моніторинг навчальних дисциплін Коледжу з комунікацій Амстердамського університету (для бакалаврів і магістрів), ми не знайшли жодного курсу, який би бодай опосередковано міг розглядати феномен тероризму. Присутні досить вузькоспеціалізовані дисципліни про корпоративну відповідальність, охорону здоров'я, урядові та неурядові організації, технології, навіть роль емоцій у політичній комунікації вивчається як окремий предмет, проте безпосередніх дисциплін про тероризм немає, хоча ця

тематика стало входити до медійного порядку денного.

Про необхідність інтеграції проблематики тероризму до журналістської освіти свідчить не лише аналіз медіасфери, а й говорять самі журналісти. Досліджуючи детермінанти стереотипізації феномену тероризму в журналістському середовищі, ми з'ясували, що українські міжнародні редактори вважають недостатню освіченість одним з двох головних факторів, що обумовлюють викривлене бачення та сприйняття явища тероризму медійниками (інша детермінанта – недостовірні першоджерела інформації про тероризм) [9]. Кожний другий журналіст (51,6% респондентів) вважає, що стереотипи про тероризм формуються через недостатню обізнаність з цієї тематики (значна частина опитаних у своїх анкетах також наголошувала на відсутності проблематики в навчальних університетських програмах).

Зважаючи на викладені вище факти, актуальність та доцільність вивчення проблематики тероризму майбутніми журналістами видаються обґрунтованими, однак лишаються відкритими питання практичної реалізації: як саме інтегрувати проблематику, в якій кількості та за рахунок чого. Для дослідження цього питання ми обрали **метод полісуб'єктного інтерв'ювання**, який розроблювали зокрема як спосіб вивчення проблем журналістської освіти [1]. Цей інтегральний метод дозволяє вивчити об'єкт шляхом інклюзії думок усіх сторін, що мають безпосереднє чи опосередковане відношення до навчального процесу і досліджуваного питання, а тому враховуються інтереси всіх суб'єктів. Метод належить до якісних, а тому кількісна репрезентація становить меншу важливість, ніж відбір суб'єктів, їхні відповіді та інтерпретація отриманої інформації.

Для нашого полісуб'єктного інтерв'ювання ми обрали шість видів суб'єктів: студенти, які навчаються на четвертому курсі бакалаврату спеціальності “журналістика”; викладачі з журналістикознавчих кафедр; представники вищого керівництва інститутів та факультетів журналістики; медіапрацівники; медіаексперти; фахівці з терорології. Інтерв'ю проводилися з трьома представниками кожної суб'єктної сторони, а тому загальна кількість респондентів становить 18 осіб. Специфіка обраного методу передбачає усунення впливу авторитетності та іміджу опитуваних, а тому відбувається на засадах анонімності. Список респондентів формувався з огляду на репутаційні відгуки і рекомендації, а також рейтингові показники університетів. Загалом інтерв'ю одиничне, формалізоване (має чітку структуру для кожного суб'єкта), фокусоване (збираються відомості щодо конкретної ситуації), коротке (тривало близько 10 хвилин).

Інтерв'ю для кожного респондента розпочиналося трьома однаковими альтернативними питаннями, тобто серед відповідей були лише ствердні “так” і “ні”. 16 з 18 опитаних (88,9%) погодилися із твердженням, що у журналістському середовищі побутують стереотипи про тероризм (негативна відповідь отримана від одного медіапрацівника та одного медіаексперта). Стільки ж респондентів (88,9%) вважають, що неосвіченість є одним з головних факторів появи стереотипів про тероризм у журналістів (таку

думку не поділяють дві особи – студент і медіапрацівник). На питання “Чи вважаєте Ви доцільним, щоб вивчення тероризму як феномену увійшло до університетських навчальних програм для журналістів?” ствердну відповідь дали 15 опитаних (83,3%), а негативну – один студент та два представники вищого керівництва закладів вищої освіти, де готують журналістів.

Цікаво, що вище керівництво у повному складі (як одна суб'єктна сторона інтерв'ювання) визнає наявність стереотипів про тероризм у журналістів та неосвіченість як детермінанту цієї проблеми, однак своєю експертною більшістю (двоє проти одного) сумніваються у доцільності вивчення проблематики всіма студентами. Один з респондентів переконував, що журналістів потрібно навчати інструментарію та підходам, ніж розглядати окремі проблематики: “Варто вивчати технології роботи з джерелами, тоді тематична спеціалізація, в тому числі й тероризму, не складе проблеми, і, насамперед, зникне проблема стереотипів і фейків. Журналіста треба вчити моніторити стереотипи і міфологічні складники власного світобачення загалом, а не в конкретній темі, наприклад, тероризму чи екології”.

Інший респондент цієї групи швидше виступає проти вивчення проблематики тероризму як обов'язкового курсу: “Подібна дисципліна може бути включена до блоку вибіркової дисциплін. Це покаже зацікавлення здобувачів у вивченні запропонованої проблематики”. Також опитаний зазначив, що для запуску нового курсу в наступному навчальному році, він має бути оформлений і поданий не пізніше листопада, тобто планування має відбутися заздалегідь. Останній респондент бачить інтеграцію проблематики тероризму в журналістську освіту також у вигляді вибіркової дисципліни для журналістів усіх спеціалізацій, крім міжнародної (на його думку, міжнародні журналісти обов'язково мають вивчати тероризм, який нині став геополітичним інструментом та впливає на міжнародні відносини). Щодо того, хто має викладати проблематику тероризму для студентів-журналістів, то респонденти зійшлися на думці, що це можуть бути співробітники інституту, факультету чи кафедри журналістики, які б залучали до навчального процесу фахівців з терорології та медіаекспертів.

Не такими однозначними щодо останнього питання були інтерв'ювані викладачі журналістикознавства. На їхню думку, таку дисципліну мають викладати дослідники тероризму, соціальні психологи, конфліктологи чи політологи. Проте, як зауважив один з респондентів, “профільні фахівці є бажаними, але реалії такі, що курс можуть вести неспеціалізовані викладачі з журналістики, однак які розуміються на процесові”. Викладачі загалом підтримали інтеграцію проблематики тероризму до журналістської освіти, переважно бачать її як вибіркочку дисципліну чи спеціальний курс, хоча один з інтерв'юваних зокрема вважає, що предмет повинен бути обов'язковим для журналістів політичної спеціалізації.

Експертний пул полісуб'єктного інтерв'ювання складався з двох груп – медіаекспертів і терорологів. Цих респондентів ми зокрема попросили оцінити професійність українських журналістів у висвітленні

тероризму від 1 (геть не професійно) до 5 (взірцево професійно). Медіаексперти дали середню оцінку 3,3 (відповіді – 3, 3, 4), а фахівці з терорології – 2,3 (відповіді – 2, 3, 2), що свідчить про наявні претензії з боку експертів до медійного висвітлення тематики тероризму. Відповідно терорологи у своїх відповідях наголошували на важливості обов'язкового вивчення феномену майбутніми журналістами. Вони наполягають, що вивчення проблематики не повинно обмежуватися лише медійним дискурсом, а варто розглядати “теорію, історію і соціальні витоки” тероризму, а також “пояснювати політичну суть явища та зацікавленість різних політичних сторін”. На думку одного з респондентів, це “має бути обширний курс, побудований не лише на практичному аспекті висвітлення тероризму, а на теорії, що розповідає про природу тероризму, геополітичне значення, різні угруповання тощо”.

А от бачення медіаекспертів щодо вивчення проблематики тероризму студентами-журналістами повністю розділилося. Перший респондент вважає, що це може бути окрема дисципліна “з акцентами на західних практиках”, а впровадити її до навчального плану можна шляхом скорочення годин, присвячених вивченню історії журналістики. Інший медіаексперт виступив проти окремого курсу для проблематики тероризму та запропонував “викладати її як частину курсу з безпеки журналістської діяльності або ж у вигляді майстер-класів чи тренінгів від спеціалістів з цих питань”. Повністю протилежної думки дотримується третій медіаексперт, який наполягає на вивченні проблематики тероризму в межах окремої обов'язкової дисципліни для журналістів усіх спеціальностей, оскільки, на його думку, нині тероризм – “це явище глобального порядку і від нефахових дій журналістів можуть постраждати невинуваті люди”.

Одну зі сторін полісуб'єктного інтерв'ювання представили медіапрацівники, які однаково відповіли на три поставлені альтернативні питання: жодний з них не вивчав тероризм як феномен під час навчання в університеті; кожний стикався з тематикою тероризму в своїй медійній діяльності; усі вважають свої знання достатніми для висвітлення тероризму. Відповідь на останнє питання щодо компетенції заслуговує особливої уваги з огляду на те, що весь експертний пул досить низько оцінив професійність журналістів у висвітленні тероризму. Відтак, можемо висунути гіпотезу, що оцінювання власної компетенції журналістом щодо проблематики тероризму та й загалом може бути необ'єктивним. Проте, зважаючи на низьку кількісну репрезентативність нашого методу, про підтвердження чи спростування даної гіпотези нині не йдеться, а її вивчення може стати предметом подальших досліджень.

На питання про інтеграцію проблематики тероризму до журналістської освіти два медіапрацівники відповіли, що бачать цей курс в межах спеціалізації “міжнародна журналістика”, а один – “як вибіркового предмету або як кількагодинну тему в одному із курсів медійної грамотності”. Один з інтерв'ююваних зауважив, що курс має розроблятися на медійній основі з багатьма реальними антиприкладомі зі ЗМІ, а не ґрунтуватися переважно на теорії з терорології. Один

працівник медіа також запропонував ввести курс у навчальну програму за рахунок зменшення кількості годин на теорію й історію журналістики.

Думка студентства в інтерв'юванні була одноставною – майбутнім журналістам потрібно вивчати проблематику тероризму. Двоє респондентів бачать це як окремих обов'язковий курс для усіх спеціалізацій, а третій відповів, що “за напрямом тероризму потрібно готувати окремих кореспондентів, які могли би працювати в режимі военкорів”, тобто пропонує зробити проблематику тероризму окремою спеціалізацією. Один зі студентів свою думку аргументував тим, що тероризм – “занадто чутлива тема для суспільства, і журналісти мають випереджати упереджену реакцію соціуму”, а тому вони мають знати “базові терміни, вислови, які не спричинять різкої реакції у різних соціальних колах”. На питання, чи розглядали студенти тероризм як феномен протягом свого навчання на бакалавраті, лише один інтерв'ююваний відповів, що побіжно знайомився з діяльністю певних терористичних угруповань в межах курсів спеціалізації “міжнародна журналістика”.

Доповнити погляд студентів на проблематику тероризму можуть наші попередні дослідження: результати проведеного соціологічного опитування студентів-другокурсників бакалаврату спеціальності “журналістика” засвідчили, що 94% опитаних вважають тематику тероризму важливою для висвітлення у засобах масової інформації, а 89% респондентів зацікавлені у її вивченні [3].

Аналізуючи та співставляючи дані полісуб'єктного інтерв'ювання, ми можемо зробити наступні висновки:

1. Інтеграція проблематики тероризму до журналістської освіти повинна відбуватися;
2. Вивчення проблематики (як кількісне – кредити ECTS, так і якісне – наповнення програми) повинно корелюватися з інтересами та спеціалізаціями студентів (обов'язкова дисципліна чи курс на вибір);
3. Викладачами можуть бути журналістикознавці, чий науковий інтерес пов'язаний з тероризмом (окремо наголошується на необхідності залучення експертів-терорологів до навчального процесу);
4. Основою курсу має стати медійний дискурс тероризму та практикум із професійного висвітлення феномену.

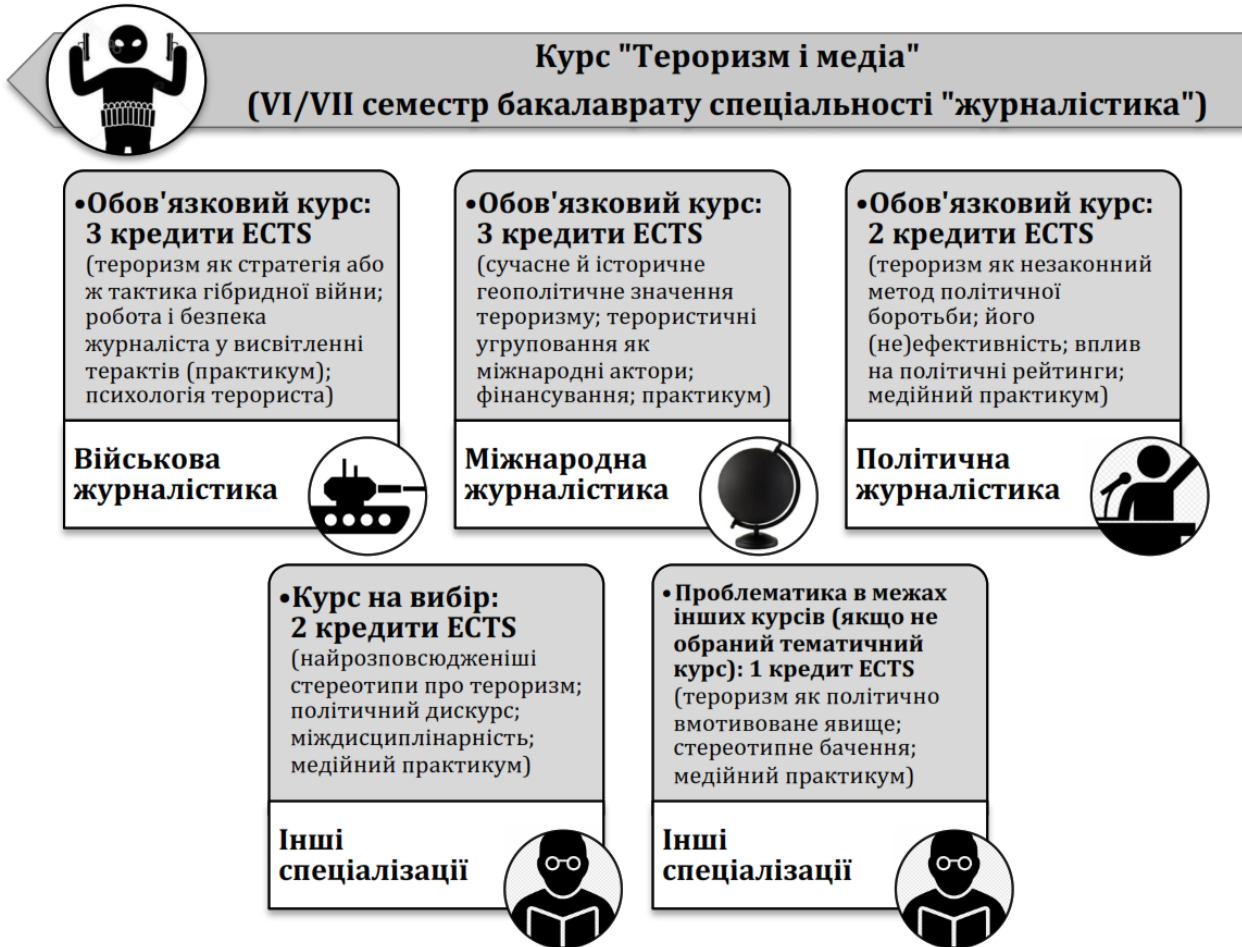
Мета пропонованої дисципліни – сформувати критичне уявлення про феномен тероризму та компетентність у його медійному висвітленні. Назва курсу може варіюватися: рекомендуємо “Тероризм і медіа”, оскільки це цілісно охоплює сутнісну площину обох понять, а не обмежує їх, як-от назви дисциплін “Інформаційний тероризм” чи “Медіатероризм”. Викладання пропонуємо під час третього або четвертого навчального року бакалаврату (наприклад, VI або VII семестр), оскільки в студентів вже має бути сформоване уявлення про роботу медіа, види впливів (особливо маніпулювання та пропаганду), комунікаційні технології, медіаправо тощо, а також набуті навички у створенні медіапродуктів. Це забезпечить більшу ефективність практикуму, що передбачений в межах пропонованого курсу.

До журналістської освіти має увійти обов'язкове

вивчення проблематики тероризму, однак його кількісні та якісні показники можуть змінюватися відповідно до спеціалізацій (див. рис. 1). Міжнародні та військові журналісти, на наш погляд, мають вивчати феномен тероризму детальніше (3 кредити ECTS), проте з різними акцентами відповідно до своїх спеціалізацій: наприклад, "міжнародники" глибше вивчають тероризм як геополітичне явище та його висвітлення з огляду на сучасну систему міжнародних відносин, а "військові" – як гібридний тактичний метод у веденні війни, підходи терористів у своїй діяльності та широ-

кий практикум із висвітлення терористичних актів. Тероризм як незаконний метод політичної боротьби та його наслідки для політичних систем в окремих епізодах світової історії може стати основою курсу для спеціалізації "політична журналістика" (2 кредити ECTS). Такий же курс пропонуємо зарахувати до дисциплін на вибір усім іншим спеціалізаціям. Якщо ж студент іншої спеціалізації не обирає цей курс, то вивчення проблематики тероризму в меншому обсязі має відбуватися в межах інших навчальних дисциплін.

Рис. 1. Рекомендований план впровадження проблематики тероризму до журналістської освіти відповідно до студентських спеціалізацій



**Висновки.** Сучасна українська журналістська освіта не передбачає належного вивчення проблематики тероризму попри те, що вона стало входить до медійного порядку денного, в журналістському середовищі побутують стереотипи про тероризм, а непрофесійне висвітлення тематики може деструктивно вплинути на все суспільство. Самі медіапрацівники наголошують, що неосвіченість є однією з головних причин викривленого сприйняття феномену тероризму. Проте інтеграція проблематики тероризму, як і будь-якої іншої, до журналістської освіти повинна виходити не лише з теоретичних засад, а й з огляду на можливості

її практичної реалізації. Результати полісуб'єктного інтерв'ювання, під час якого були опитані експерти, керівництво ЗВО, викладачі, студенти та медіапрацівники, підтвердили медіаринковий попит на вивчення проблематики тероризму, а також допомогли оформити варіант впровадження цієї проблематики в журналістську освіту. Пропонований курс має відрізнятися за своїми кількісними (кредити ECTS) та якісними (контент і структура навчальної програми) показниками відповідно до журналістських спеціалізацій та із врахуванням інтересів самих студентів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Мисловський І. В. Міжкультурна комунікація у висвітленні тероризму: стереотипне бачення феномену українськими журналістами // Соціальні комунікації: фундаментальні парадигми розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4-5 жовтня 2019 р., м. Київ). – К.: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2019. – С. 83-87.
2. Мисловський І. В. Ризики та наслідки непрофесійної

- діяльності журналістів у висвітленні теми тероризму. Страхогенерувальний потенціал теленовин // Медіаконтент: види, форми подачі та особливості сприйняття: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (Київ, 4 квітня 2017 р.). – К.: Інститут журналістики, 2017. – С. 243-247.
3. Мисловський, І. В. Бачення теми тероризму студентами-журналістами: сприйняття, розуміння та причини феномену // Сучасні перспективи розвитку науки: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 вересня 2019., м. Київ). – К.: МЦНД, 2019. – С. 48-50.
  4. Meacham J. Effective Teaching to Counter Misinformation and Negative Stereotypes: The Example of Islam // Peer Review: Practice, 2009. Vol. 11, No. 2. P. 13-16.
  5. Журналістська освіта в Україні: чи працює система? [Електронний ресурс] / ГО "Детектор медіа" // Інтернет-видання "Детектор медіа": Спільнота. – [Режим доступу]: <https://detector.media/community/article/142347/2018-11-06-zhurnalistska-osvita-v-ukraini-chi-pratsyue-sistema> (дата звернення: 24.03.2017). – Назва з екрану.
  6. Seib Ph. Beyond the Front Lines: How the News Media Cover a World Shaped by War. – New York: Palgrave Macmillan, 2004. – 185 p.
  7. Marthoz Je-P. Terrorism and the media: a handbook for journalists. – Paris: UNESCO, 2017. – 110 p.
  8. Мисловський І. В. Детермінанти стереотипізації феномену тероризму в журналістському середовищі // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2020. – Svazek 7. – 2. vydání. – S. 280-291.
  9. Мисловський І. В. Полісуб'єктне інтерв'ювання як інтегральний метод дослідження проблем журналістської освіти // Актуальні проблеми медіапростору: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 квітня 2020 р., м. Київ). – К.: Інститут журналістики, 2020. – С. 14-20.

#### REFERENCES

1. Myslovskiy I. V. Intercultural communication in the coverage of terrorism: stereotypical view of the phenomenon by Ukrainian journalists // Social communications: fundamental development paradigms: materials of the International Scientific and Practical Conference (October 4-5, 2019, Kyiv). K.: Vernadskyi Taurian National University, 2019. – P. 83-87.
2. Myslovskiy I. V. Risks and consequences of unprofessional activities of journalists in covering the topic of terrorism. News fear generating potential // Media content: types, forms of submission and perceptual features: materials of the Ukrainian Scientific and Practical Conference (April 4, 2017, Kyiv). K.: Institute of Journalism, 2017. – P. 243-247.
3. Myslovskiy I. V. Vision of the topic of terrorism by journalistic students: perception, understanding and causes of the phenomenon // Contemporary prospects for the development of science: materials of the Third International Scientific and Practical Conference (September 10-11, 2019, Kyiv). K.: MTSND, 2019. – P. 48-50.
4. Meacham J. Effective Teaching to Counter Misinformation and Negative Stereotypes: The Example of Islam // Peer Review: Practice, 2009. Vol. 11, No. 2. P. 13-16.
5. Journalist education in Ukraine: Does the system work? [Electronic resource] / NGO "Media detector" // Online media "Media detector": Community. – [Access]: <https://detector.media/community/article/142347/2018-11-06-zhurnalistska-osvita-v-ukraini-chi-pratsyue-sistema> (Retrieved March 19, 2020). – The title from the screen.
6. Seib Ph. Beyond the Front Lines: How the News Media Cover a World Shaped by War. – New York: Palgrave Macmillan, 2004. – 185 p.
7. Marthoz Je-P. Terrorism and the media: a handbook for journalists. – Paris: UNESCO, 2017. – 110 p.
8. Myslovskiy I. V. Determinants of stereotyping of the terrorism phenomenon among journalists // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2020. – Vol. 7. – Iss. 2. – P. 280-291.
9. Myslovskiy I. V. Polysubjective interviewing as an integral method for investigating problems of journalist education // Current issues of media space: materials of the II Ukrainian Scientific and Practical Conference (April 9, 2020, Kyiv). K.: Institute of Journalism, 2020. – P. 14-20.

#### Addressing terrorism perspectives in journalist education. From acknowledging the gaps in education to successfully plugging them

I. V. Myslovskiy

**Abstract.** The article stresses on the necessity of integrating terrorism subject into journalist education in Ukraine. Having been a part of media agenda setting for years, terrorism is still often covered unprofessionally by journalists whose understanding and perception of the phenomenon are full of stereotypes and media frames. Journalists call education the main determinant of their distorted vision of terrorism, but there is still no relevant courses at Ukrainian universities to improve the situation. Applying the method of polysubjective interview, the author outlines the principles of media discipline about terrorism and gives recommendations to how implement the course according to student specialisations and interests.

**Keywords:** media, terrorism, education, journalist, media literacy, media studies.

## Боротьба з поширенням фейк-ньюз: цифрові інструменти верифікації контенту

К. О. Назаренко

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна  
Corresponding author. E-mail: nazarenkokristina@gmail.com

Paper received 30.05.20; Accepted for publication 16.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-12>

**Анотація.** У статті розглянуто методи та інструменти верифікації контенту. Акцентовано увагу на нові сервіси та системи, які здатні надати правдиві дані або визначити фрагменти спотвореної інформації у медіаконтенті, описані інструменти з залученням штучного інтелекту. Визначено 3 групи інструментів з верифікації контенту, що доступні не тільки журналістам, а й звичайному читачеві.

**Ключові слова:** фейкові новини, верифікація контенту, фактчекінг, цифрові ресурси, штучний інтелект, дів-фейки.

**Вступ.** Проблема продукування й поширення фейкових новин сьогодні постала як ніколи гостро. Її порушують політики, вчені, представники медіакорпорацій, журналісти, а держави розробляють політичні та правові механізми задля контролю над її розповсюдженням. Хибна інформація у різних формах стала неодмінною частиною сьогоднішнього медіапростору та чинить вплив на всіх його акторів, змінює контексти та сенси. Надзвичайно важливим інструментом протидії розповсюдженню фейків став процес верифікації та фактчекінгу. Створені інструменти перевірки фактів, новин, контенту надають надважливу опцію перевірки інформації будь-кому в незалежності від місця знаходження.

**Короткий огляд публікацій за темою.** Chokshisept N. «How to Fight ‘Fake News’ (Warning: It Isn’t Easy)», Boudreau M.&Straub D.&Gefen D. «Validation in Information Systems Research: A State-of-the-Art Assessment», Гороховський О. «Фактчек як тренд розслідувань: можливості та перспективи», Шевченко В. «Фактчекінг і верифікація у журналістській роботі», Рябічев В. Л. «Верифікація контенту в соціальних медіа» та ін.

**Мета дослідження:** визначити технологічні можливості та інструменти верифікації контенту, які є доступними як для журналістів, так і для читача.

**Матеріали та методи.** Основними методами, застосованими у статті, є контент-аналіз та синтез, а також наукове моделювання. Для досягнення визначеної мети було проаналізовано ресурси, які дозволяють перевіряти інформацію, структуровано знайдені інструменти і зроблені узагальнення щодо специфіки перевірки даних та фактів.

### Результати та їх обговорення.

Сьогодні, для потреб авторів, журналістів та редакторів створено кілька сотень сервісів й інформаційних ресурсів різних типів, які надають можливість верифікувати інформацію та отримати необхідні свідчення незалежно від місця знаходження журналіста чи користувача.

Верифікація – процес перевірки контенту на вірогідність або істинність. Близьке до цього поняття «фактчекінг» використовуються в сенсі перевірки фактичних тверджень з метою виявлення недовомок, маніпуляцій, розповсюдження неправдивої інформації [5]. В контексті цього дослідження обидва поняття вважаються комутативними, оскільки мають одну й ту

саму остаточну мету – перевірити матеріал на правдивість.

ІТ-індустрія сьогодні розробила низку діджитал інструментів, що дозволяють перевіряти інформацію. Останні можна поділити на такі категорії:

- цифрові механізми та ресурси із перевірки контенту або його частини;
- цифрові джерела відкритих даних;
- цифрові продукти із залученням штучного інтелекту.

І. Отже, серед цифрових механізмів перевірки інформації можна виокремити такі категорії:

#### Інструменти перевірки особи:

**Facebook Graph Search** – розумний пошуковик, який існує в межах соціальної мережі Facebook з 2013 року та надає можливість швидко знайти людей, відео чи фото-контент. Пошук можливо здійснювати за будь-якими параметрами, до прикладу, виокремивши людей за вподобаннями певних сторінок, за комунікаційними зв’язками з іншими користувачами мережі чи за місцем знаходження людини у той чи інший період часу або зараз. Окрім того, пошук можна здійснювати навіть якщо ім’я людини не відомо, наприклад, за посадою чи віком [18].

**GeoSocial Footprint** – ресурс, який об’єднує фрагменти інформації про місцеперебування «цифровими слідами» або публікаціями, які користувач залишає в мережі. Платформа дозволяє відстежити зміну геолокації користувача. Проте, обов’язковою умовою є активована функція GPS [23].

**LinkedIn** – соціальна мережа, яка містить інформацію про місце роботи та ділові інтереси понад 675 млн осіб з різних куточків світу. Платформа дозволяє отримати додаткову інформацію щодо місця роботи, професійних або наукових здобутків людини [29].

Сервіси, які допомагають верифікувати місця на світликах:

**GoogleMaps** – популярна, доступна карта в режимі онлайн, яка надає супутникові зображення та можливість переглянути ландшафт, інформацію про погоду і панорамний вид на 360 градусів на рівні вулиць. Кейси про те, як через супутникові знімки були винайдені факти, що сприяли розслідуванням, можна часто зустріти у медіа [7]. Проте, у червні 2019 року видання The Wall Street Journal опублікувало матеріал, у якому викрило понад 11 млн неіснуючих компаній та адрес, які містилися у GoogleMaps [13]. Тож інформацію з будь-якого

джерела варто перевірити декілька разів.

**NASA Earth Observatory** – онлайн видання НАСА, засноване у 1999 році, яке дозволяє отримати доступ до супутникових зображень з обсерваторії Землі. Портал діє як світовий архів зображень, з безкоштовними картами, зображеннями і наборами даних [14].

**Wikimapia** – міжнародний безкоштовний вебсайт, графічна онлайн-енциклопедія, мета якої відзначити всі географічні об'єкти Землі. Проєкт поєднує в собі інтерактивну карту з принципом вільного редагування. Зараз у Wikimapia зареєстровано понад 2,4 млн користувачів, а на карту додано понад 27 млн об'єктів. Всі дані доступні для загального користування [39].

#### Інструменти перевірки правдивості зображень:

**Assembler** – інструмент для перевірки автентичності зображень, який допомагає виявляти сфальсифіковані фотографії, навіть ті, що створені за допомогою штучного інтелекту. Assembler аналізує зображення і відзначає передбачувані сліди редагування. Кожен з вбудованих в програму «детекторів» створений для виявлення певного типу маніпуляцій зі знімком (колірних аномалій, областей зображення, які були скопійовані і вставлені кілька разів, використання більше однієї моделі камери для зйомки) [8].

**Jeffrey's Exif Viewer** – онлайн інструмент, який дозволяє екстрагувати метадані з цифрової фотографії, навіть якщо такі дані відсутні на опублікованому зображенні. Завдяки інструментам сервісу можна визначити дату і час знімання, параметри налаштування камери і, в деяких випадках, GPS координати місця зйомки [27].

**Foto Forensics** – сервіс, який використовує аналіз рівня помилок (ELA), щоб віднайти частини зображення, які було змінено. ELA шукає відмінності в рівнях якості зображення, висуваючи на перший план ті, де, можливо, були зроблені зміни. Сервіс активно використовується редакціями, журналістами, фактчекерами для встановлення факту маніпуляцій із зображеннями [21].

**Google Search by Image** – сервіс, який дозволяє прослідкувати історію зображення в мережі Інтернет. Завантаживши зображення або зазначивши його пряму веб адресу, користувач може знайти пов'язані або подібні зображення, вебсайти та інші сторінки, де було використане це зображення [25].

**TinEye** – пошукова система, сайт, яка надає можливість ретроспективно перевірити зображення та визначити його джерело й випадки його використання. Також, можливо встановити чи існують будь-які інші копії зображення [38].

Це не вичерпний перелік наявних технологічних можливостей перевірки контенту, проте достатній задля ідентифікації «правдивості» чи «фейковості» певних даних чи новин.

Крім того, кожного року по всьому світу створюється дедалі більше профільних ресурсів для перевірки інформації. Наприклад, нещодавно Колумбійський університет запустив ресурс **Emergent**. Цей сайт дозволяє простежити «оригінальність користувацького контенту». Алгоритм здатний аналізувати скільки разів контент згадували в мережі та як саме. Таким чином, цей портал може визначити звідки походить «вірусне поширення» інформації або матеріалу [17].

Для англомовних користувачів доступний спеціальний сервіс перевірки достовірності відео – **Citizen Evidence Lab**, де можна визначити точний час завантаження відео, геолокацію тощо [12].

II. Наступною категорією ресурсів, які дозволяють отримати доступ до різного роду інформації є цифрові джерела відкритих даних.

#### Серед міжнародних баз та реєстрів відкритих даних можна визначити:

**The Grafiti** – система, яка шукає графіки, діаграми й статистичні дані в різноманітних джерелах по всьому світу [37].

**GapMinder** – інформаційний центр, що збирає дані за різними темами: економіка, освіта, охорона навколишнього середовища та ін. [22].

**Бази даних OCCRP** – глобальний архів дослідних матеріалів для журналістських розслідувань. Понад 250 наборів даних з 230 країн. Реєстри компаній, витоків документів, архіви судових документів, ліцензії і концесійні угоди, закупівлі, секретні документи, санкційні списки, розпорядчі документи та ін. [31].

Серед міжнародних баз даних можна визначити: реєстри юридичних актів, компаній, нерухомості, кадастрові мапи тощо. Серед них можна згадати: **BAIIII** [9], **Infogreffe** [26], **земельний кадастр Іспанії** [16], **НуроДок** [24] та ін.

Серед цифрових джерел відкритих даних в Україні можна визначити такі ресурси:

**Портал відкритих даних** – урядовий ресурс відкритих даних, який передбачає доступ до інформації органів влади з можливістю її наступного використання. Для журналіста цей сайт – базова платформа для ознайомлення з поняттям відкритих даних, принципами їх функціонування, додаткової перевірки інформації [3].

**Пошуково-аналітична система. 007** – ресурс, що містить інформацію про використання організаціями та інституціями коштів державного бюджету. На сайті працює пошук за кодом організації ЄДРПОУ, який дозволяє проаналізувати всі транзакції та візуалізувати фінансові зв'язки між державою і компаніями [4].

**E-data** – сайт, що надає доступ до сервісів open budget і spending. Open budget показує детальні схеми доходів та витрат державного бюджету України за кожен місяць. Spending показує транзакції казначейства, звітність та договори розпорядників, державних цільових фондів, державних та комунальних підприємств [15].

**ProZorro** – розміщує дані про публічні закупівлі та тендери в Україні [35].

**Opendata** – ресурс, що дозволяє моніторити реєстраційні дані українських компаній та інформацію з судового реєстру. Сервіс також працює у різних месенджерах [33].

**SaveEcoBot** – бот, який функціонує в месенджера, дозволяє проаналізувати дозволи компаній на потенційно небезпечну для навколишнього середовища діяльність (наприклад, викиди певних речовин тощо) [36].

III. Сьогодні сприяти розв'язанню проблеми поширення фейкової інформації активно почали й цифрові продукти із залученням штучного. Адже виникнення та поширення «Deep fake», мабуть, одного з найбільш ефективних та високотехнологічних способів

спотворення інформації, кинуло виклик концепції об'єктивної та всебічної журналістики. «Deep fake» – технологія на основі штучного інтелекту, яка використовується для створення або змінення відеовмісту.

Штучний інтелект, на думку Антоненко В. М., Рогушина Ю.В. – це наукова дисципліна, мета якої автоматизувати інтелектуальну діяльність людини [1].

**Sape** – продукт британського стартапа Bloomsbury AI, який у 2018 році придбав Facebook. Sape – механізм, який має навички машинного читання та може відповідати на прочитані питання. Тобто, він здатний вивчати джерела новин і визначати хибні повідомлення. Нейромережа вивчає текст новини та перевіряє посилання автора на джерела, використовуючи при цьому технології розробки текстів з використанням обробки природної мови (NLP) [32].

Як визначають Ю.І. Лехан, О.А. Пастух, обробка природної мови (Natural Language Processing) – це міждисциплінарна галузь, яка стоїть на перетині комп'ютерних наук, штучного інтелекту та обчислювальної лінгвістики. Основним проблемним полем є забезпечення взаємодії між комп'ютерами та людськими (природними) мовами [2].

Інтелектуальний аналіз тексту (Text mining) – напрям інтелектуального аналізу даних та штучного інтелекту, метою якого є отримання високоякісної інформації з колекцій текстових документів за допомогою застосування методів машинного навчання та обробки природної мови. Основна задача Text mining полягає в тому, щоб виявити інформацію, яка, можливо, невідома і прихована в контексті іншої інформації. Це досягається за допомогою різних методологій аналізу. Обробка природної мови – одна з них, вона виконує лінгвістичний аналіз, що допомагає машині «читати» текст.

**Factmata** – стартап, який займається протидією дезінформації в Мережі за допомогою штучного інтелекту. Компанія визначає свою місію у тому, аби «допомогти світові зрозуміти якість, надійність та безпеку онлайн інформації – створення кращого Інтернету для всіх».

Компанія розробляє ряд інструментів, як для звичайних користувачів інтернету, так і для компаній, і ЗМІ (Forbes, Bloomberg, The Guardian, The New York Times, The Times). Ядром проєкту є відкрита новинна платформа, яка міститься у відкритому доступі. Роль штучного інтелекту в проєкті полягає в тому, щоб перевіряти надійність і якість опублікованих повідомлень. Кожний фрагмент тексту з будь-якого посилання

проходить семантичну перевірку на пропаганду насильства, політичну ангажованість, сексизм, расизм, екстремізм, мову ненависті, агресивну риторіку. Штучний інтелект визначає вебсайти або статті, які поширюють неправдиву інформацію з наміром комерційної вигоди. Окрім штучного інтелекту Factmata працює зі спільнотами та експертами. Завдяки роботі з експертними журналістами та дослідниками соціальних наук, Factmata розробили евристику, яка дозволяє швидко виділити проблематичний зміст у посланні або статті [20].

**AdVerif.ai** – стартап, який був створений для комерційної мети аби маркетологи мали можливість верифікувати рекламні оголошення та захищати власний бренд. Згодом, із розширенням інтерфейсу, були запропоновані можливості перевірки інформації для видавців та медіа. Інструмент доповнює роботу редакції з можливостями глибокого навчання та обробки природних мов для виявлення шаблонів, які вказують на спам, шкідливе програмне забезпечення або невідповідний зміст. Алгоритми штучного інтелекту використовують онлайн-сховища знань для підтвердження фактів або виділення потенційно підроблених [30]. AdVerif.ai використовує найсучасніші технології обробки природних мов (НЛП) разом з машинним навчанням (Deep Learning) аби виявити закономірності, пов'язані зі спамом і невідповідним вмістом.

Машинне навчання – галузь комп'ютерних наук, яка вивчає методи навчання комп'ютеризованих систем на підставі даних без програмування їх поведінки [11].

Використовуючи технологію Machine Vision, AdVerif.ai також працює із фото та відео матеріалами, аналізуючи чи містить він елементи насильства або вікового контенту.

**Висновки.** Отже, сьогодні існує ціла низка діджитал інструментів, що дозволяють перевіряти інформацію різного роду журналістам та читачам, а також визначати спотворені елементи у медіаконтенті. Відкриті джерела даних, реєстри та цифрові ресурси здатні надати доступ майже до невичерпного переліку відомостей. У симбіозі з традиційними механізмами перевірки інформації, такі інструменти верифікації можуть зіграти важливу роль у протидії поширенню фейк-ньюз, а подальша розробка інструментів з залученням штучного інтелекту, механізмів глибокого навчання та обробки природних мов, у майбутньому можуть забезпечити високий рівень перевірки інформації, що генерується та поширюється.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко В. М., Рогушина Ю.В. Сучасні інформаційні системи і технології. Навчальний посібник. – К.: КСУ МГІ, 2005. – 131 с.
2. Лехан Ю.І., Пастух О.А. Обробка та аналіз текстової інформації методами машинного навчання. – Матеріали VII Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів. Актуальні задачі сучасних технологій. – Тернопіль 28-29 листопада 2018. – С. 145.
3. Портал відкритих даних [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://data.gov.ua/>
4. Пошуково-аналітична система.007 [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.007.org.ua>
5. Семчин Я. Фейк vs Факт. Як перевіряти інформацію від публічних осіб [Електронний ресурс]// MadiaLab Online – Режим доступу: <http://medialab.online/news/fejk-vs-fakt-yak-pereviraty-informatsiyu-vid-publichny-h-osib/>
6. Ушакова І. О. Інформаційні системи та технології на підприємстві: конспект лекцій / І. О. Ушакова, Г. О. Плеханова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 128 с.
7. Чумаков Н. Google Maps помогли найти тело жителя Флориды — он пропал более 20 лет назад [Е. ресурс] / Николай Чумаков // Bird in flight. – 2019. – Режим доступу: <https://birdinflight.com/ru/novosti/20190913-google-maps-22-years.html>
8. Assembler [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://jigsaw.google.com/assembler/>



9. BAILII [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.bailii.org>
10. Better Language Models and Their Implications [Е. ресурс] / [A.Radford, J. Wu, D. Amodei та ін.]. – 2019. – Режим доступу: <https://openai.com/blog/better-language-models/#sample5>
11. Bishop C.M. Pattern Recognition and Machine Learning / C.M. Bishop. — NY: Springer. — 2006. – Режим доступу: <https://adverifai.com/technology/>
12. Citizen Evidence Lab [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://citizenevidence.org>
13. Copeland R. Millions of Business Listings on Google Maps Are Fake—and Google Profits [Е. ресурс] / R. Copeland, K. Bindley // The Wall street Journal. – 2019. – Режим доступу: <https://www.wsj.com/articles/google-maps-littered-with-fake-business-listings-harming-consumers-and-competitors-11561042283?shareTo-ken=stf36c9ebf181345f6bbaf7084e214a6dc>
14. Earth Observatory [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://earthobservatory.nasa.gov>
15. E-data [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://e-data.gov.ua/>
16. El RMC [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://www.rmc.es/InfoIndicesTitularidad.aspx>
17. Emergent. A real-time rumor tracker [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://www.emergent.info>
18. Facebook Graph Search [Е. ресурс] // Facebook — Режим доступу: <https://www.facebook.com/graphsearcher/>
19. FactCheck.org [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.factcheck.org>
20. Factmata [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://factmata.com>
21. Fotoforensics [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://fotoforensics.com>
22. GapMinder [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.gapminder.org>
23. GeoSocial Footprint [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://geosocialfootprint.com>
24. HypoDoc [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://www.hypodoc.fr>
25. Images.Google [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://images.google.ru>
26. Infogreffe [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.infogreffe.fr>
27. Jeffrey's Image Metadata Viewer [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://exif.regex.info/exif.cgi>
28. Lee D. Researchers create 'malicious' writing AI [Е. ресурс] / Dave Lee. – 2019. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/technology-47249163>
29. LinkedIn [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.linkedin.com>
30. Marr B. Fake News And How Artificial Intelligence Tools Can Help [Е. ресурс] / B. Marr // Forbes. – 2018. – Режим доступу: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2018/05/16/fake-news-and-how-artificial-intelligence-tools-can-help/#7d4a859f271d>
31. OCCRP [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://aleph.occrp.org>
32. O'Hear S. Facebook is buying UK's Bloomsbury AI to ramp up natural language tech in London [Е. ресурс] / Steve O'Hear // Techcrunch. – 2018. – Режим доступу: <https://techcrunch.com/2018/07/02/thebloomsbury/>
33. Opendatabot [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://opendatabot.ua/>
34. Politi Fact [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://www.politifact.com>
35. ProZorro [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/>
36. SaveEcoBot [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.saveecobot.com/>
37. The Graffiti [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://beta.grafiti.io>
38. TinEye. Reverse Image Search [Е. ресурс] — Режим доступу: <https://www.tineye.com>
39. Wikimapia [Е. ресурс] — Режим доступу: <http://wikimapia.org>

#### REFERENCES

1. Antonenko V.M, Rogushina Y.V. Modern information systems and technologies. Tutorial. - K., 2005.– 131 p.
2. Lekhan Y.I, Shepherd O.A. Processing and analysis of textual information by machine learning methods. – Proceedings of the VII International Scientific and Technical Conference of Young Scientists and Students. Actual problems of modern technologies. – Ternopil, November 28-29, 2018.– P. 145.
3. Open data portal, available at: <https://data.gov.ua/>
4. Search and analytical system.007, available at: <https://www.007.org.ua>
5. Semchishin J. Fake vs Fact. How to check information from public figures, available at: <http://medialab.online/news/fejks-vs-fakt-yak-pereviraty-informatsiyu-vid-publichny-h-osib/>
6. Ushakova I.O Information systems and technologies in the enterprise: lecture notes / I.O Ushakova, G.O. Plekhanova. – Kharkiv: Ed. KhNEU, 2009. – 128 p.
7. Chumakov N. Google Maps helped to find the body of a resident of Florida - he disappeared more than 20 years ago/ N. Chumakov // Bird in flight. – 2019. – available at: <https://bird-inflight.com/ru/novosti/20190913-google-maps-22-years.html>

#### Fake news proliferation struggle: content verification digital tools

**K. O. Nazarenko**

**Abstract.** The article discusses the methods and tools of content verification. Emphasis is placed on new services and systems that are able to provide true data or identify fragments of distorted information in media content, described tools involving artificial intelligence. There are 3 groups of content verification tools that are available not only to journalists but also to the ordinary reader.

**Keywords:** fake news, verification of information, factchecking, digital resources, artificial intelligence, deep fakes.

## Маніпулятивні технології у висвітленні пандемії коронавірусу на всеукраїнських телеканалах

І. С. Пуцята

Національний університет «Львівська політехніка»  
Corresponding author. E-mail: Iryna.S.Putsiata@lpnu.ua

Paper received 14.05.20; Accepted for publication 29.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-13>

**Анотація.** У статті проаналізовано всеукраїнські телеканали в контексті використання в них базових технологій лінгвістичної маніпуляції. Основна увага приділена маніпулятивним технікам та прийомам у ЗМІ під час висвітлення пандемії коронавірусу. Звернено увагу на те, що в даний час широкого поширення набули психологічні технології на телебаченні. Автор приходить до висновку, що телевізійна пропаганда маніпулятивно інтерпретує події про коронавірус, упереджено їх коментує, використовуючи при цьому певні «ярлики» емоційно негативного забарвлення для позначення людей, подій, явищ; приховує чи перекручує невідгдану інформацію, зокрема оздоблюючи її великою кількістю різних коментарів, гіпотез, конспірологічних версій.

**Ключові слова:** маніпуляція, лінгвістична маніпуляція, пандемія коронавірусу, технології.

Період інформаційної еволюції дозволив говорити про перехід на новий етап суспільного розвитку, який в даний час має назву «інформаційне суспільство». Нові тенденції принесли багато користі, визначили майбутнє суспільства, проте, нарівні з позитивною стороною в руках зловмисників – це стало серйозною зброєю. Питання про можливість управління масами за допомогою «прихованих» технологій залишається не тільки відкритим, але і набирає все більшої актуальності. Здавалося б, сучасна людина живе в світі, де існує величезна кількість інформації представленої з різних сторін, однак, практика показує, що об'єктивний відбір правдивого контенту відсутній. Суспільство, так і залишається підвладним ЗМІ. Пов'язано це з удосконаленням інформаційно-комунікативних технологій. Небезпека полягає і в тому, що з їх розвитком масова свідомість людей все більше стає схильною до впливу, що в свою чергу негативно позначається на психічному і моральному здоров'ї. Таким чином, інформаційне перенасичення стає потужним інструментом впливу на формування інтересів, ціннісних установок, потреб. По суті, на сьогоднішній день саме через ЗМІ суспільство кожну секунду отримує інформацію про події, що відбуваються в усьому світі, це формує і впливає на свідомість.

В даний час широкого поширення набули маніпулятивні технології на телебаченні. Саме воно є зараз найбільш ефективним в цьому плані, преса і радіо значно йому поступаються. Пов'язано це з незрозумілою можливістю телеекрану висвітлювати відмінність між правдою і брехнею. Навіть явний фейк, не формує у глядача автоматичного сигналу тривоги, оскільки його психологічний захист відключений.

На сьогоднішній день, телебачення є свого роду залежністю для певної частини населення. Вони вже не в змозі позбавити себе можливості перегляду передач, тому що в разі відмови від них, люди можуть увійти в стан неврозу. За допомогою телесигналу канали кодують психіку індивіда. Відповідно стає можливим моделювання поведінки людини. Сучасне суспільство залежне від телеконтенту, глядач проводить біля екрану практично весь свій вільний час, а іноді навіть, коли зайнятий, в даному випадку будь-яка програма або фільм може бути в якості фону. Телебачення це товар, який можна порівняти з наркотиком. Адже, як і у випадку з реальним наркотиком, індивід, сприймаючи передачу, не в змозі раціонально оцінити характер її дії на психіку. Навіть за умови, що людина віддає собі звіт в негативному впливі контенту, вона не може зупинитися і продовжує споживати інформаційний продукт.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом, маніпуляція (фр. manipulation) – складний прийом впливу, операція, витівка. Існує багато визначень цього поняття в різних галузях. У психології, маніпуляція – вид впливу, який використовується для прихованого впровадження в психіку жертви цілей, бажань, намірів, відносин або установок маніпулятора, які не збігаються з існуючими потребами жертви. Це приховане управління людьми та їх поведінкою [2].

До проблеми маніпуляції зверталися як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Серед них: науковець Р. Гудін, вчені О. Йокояма, Л. Прото, У. Рікер, Дж. Рудінов, П. Робінсон, Е. Берн, Д. Карнегі, Р. Чалдіні, Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, Е. Шостром, Р. Шиллер, Є. Доценко, О. Сидоренко, В. Шейнов, В. Знаков, О. Гумєнюк.

Розкриття цієї теми було б неможливим без використання вже набутих знань суспільством з проблематики мовної маніпуляції, зокрема, таких авторів, як Г. Андрєєва, М. Бабюк, Д. Волконогов, И. Горелов, Г. Грачев, С. Кара-Мурза та ін.

Метою роботи є дослідження маніпулятивних технологій у висвітленні пандемії коронавірусу на всеукраїнських телеканалах.

Використання таких технологій на телебаченні обумовлено запеклою боротьбою за зони економічного і політичного впливу. Суспільство XXI століття живе в умовах постійного гніту, що чиниться на нього іншими людьми. Багатьом добре знайоме відчуття того, що ними керують, нав'язують думку, яка вигідна певним структурам [1, с. 45].

Проаналізувавши безліч визначень психологічного тиску, С. Смирнов вивів, що, як правило, в них вказуються наступні ознаки цього поняття:

– ставлення маніпулятора до іншого, як до засобу досягнення власних цілей;

- родова ознака – психологічний вплив;
- прагнення отримати односторонній вииграш;
- прихований характер впливу (як факту, так і його спрямованості);

- майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних дій;
- спонукання, мотиваційне привнесення;
- використання психологічної сили, гри на слабостях [5, с.52].

В даний час під маніпулюванням, в більшості випадків, слід розуміти психічний вплив, який проводиться таємно, а отже, на шкоду тим особам, на яких воно спрямоване [6, с.53].

В результаті створюється ситуація, в межах якої особистість стає «іграшкою» в руках досвідчених майстрів своєї справи. Все вищесказане призводить до невтішних результатів, серед яких небезпека для психологічного здоров'я людини, тобто стану захищеності особистості, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта і можливостей розвитку в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем [4].

Для того, що б вміти боротися з маніпуляторами, потрібно володіти особливими знаннями, завдяки яким їх зусилля зводиться до мінімуму або зовсім зникають.

Кінець 2019 року сколихнув весь світ звісткою про страшну пандемію, яка шириться мегатемпами усім світом. Телеканали один поперед одного почали розповсюджувати інформацію про хворобу, її динаміку, стан хворих та лікування, не залишилися осторонь і Україна.

Для визначення основної вибірки, в межах даного дослідження, був проведений інформаційний та лінгвістичний моніторинг щодо висвітлення питань про коронавірус на всеукраїнських телеканалах.

Відтак, основу вибірки склали три телеканали: «Інтер», «1+1», ТРК «Україна».

Застосування прийомів лінгвістичної маніпуляції приблизно здійснюється за одною і тією ж схемою:

1. Створення інформаційного приводу – подання якоїсь конкретної або вигаданої новини, яка використовується для трансляції її у телеконтенті всеукраїнських ЗМІ. **Всі канали в один голос говорять про те, що в Італії медики не справляються з великою кількістю жертв коронавірусу. Крематорії переповнені.**

2. «Розкрутка» повідомлення – поступає зростання напруженості. **Так, канал «1+1» поширював новину про смерть 83-річної жительки Монастирського району від коронавірусу. Ця інформація є неправдивою, оскільки жінка померла від природної смерті, а діагноз встановили коронавірус(ТСН. 1+1. 21.02.2020).**

3. Загострення ситуації є основною частиною маніпуляції. Напруженість була великою під час висвітлення питань повернення заробітчанин із-за кордону. **Канали постійно транслювали збіговисько людей на кордоні, наголошували на розповсюдженні інфекції.**

На телеканалі «Інтер» питання коронавірусу і його поширення порушуються переважно тільки у програмі «Ранок з «Інтером»». Була створена рубрика «Україна проти COVID-19: життя в умовах карантину». Зокрема, у телепередачі висвітлюються наступні теми: **«Україна проти COVID-19: місяць в умовах карантину» (13.04.2020), «Вірус із короною: ситуація в Україні» (31.03.2020), «Вимушені канікули: як звикнути до життя в ізоляції?» (31.03.2020).**

ТРК «Україна» використовує такі маніпулятивні прийоми.

1. Поширення фейкових новин: **«ТОП-5 засобів знезараження продуктів від корона вірусу» (10.04.2020). «Коронавірус: важливо знати. Скільки часу в середньому триває захворювання» (09.04.2020). «Стало відомо, коли настане пік спалаху коронавірусу в Україні» (06.04.2020).**

2. Використання конспірологічних версій: **«Цунамій фальсифікацій коронавірусу накрис Україну...» (28.03.2020).**

3. Використання прийому висміювання: **«Зеленський тепер український президент, пропонуємо веселитися вдома!» (02.04.2020).**

Проаналізувавши джерела і літературу з даної теми, ми виділили два основних компоненти, завдяки, яким можна уникнути маніпулювання – це критичне сприйняття інформації та вибір часу доби, відведений для перегляду телевізора.

**Критичне сприйняття включає в себе наступні складові:**

1. **Відмова від телебачення.** Політична спрямованість каналу залежить від спонсорів. Відбувається це з метою формування ще більшої залежності від телебачення і підвищення свого капіталу. Також здійснюється підміна ідеології і цінностей на закордонні, які суперечать українській ментальності і ведуть до різного роду психічних розладів. А це вже впливає на соціалізацію індивіда. Виключення перегляду такого контенту є крайнім заходом, що застосовується у виняткових випадках, коли необхідно домогтися повного зняття наркотичної залежності від телевізора.

2. **Зниження перегляду телебачення.** По суті немає різниці між матеріалами, що подаються на каналах, а відповідно нема чого і перемикати телевізор з однієї програми на іншу в прагненні побачити, почути новий контент. Інформація, яка є дійсно важливою, в кінцевому підсумку все одно до вас дійде.

3. **Вчасно відсторонитися від суб'єкта маніпулювання.** При психологічному тиску важливим є темп. Саме через це більшість телеканалів так прагнуть до оперативності в подачі новинного повідомлення. Однак, цьому можна чинити опір. Якщо ви починаєте відчувати, що інформація, яку подають через екран, негативно впливають на психіку, вірним рішенням буде на певний час відмовитися від перегляду телеконтенту, впорядкувати і осмислити побачене і почуте, а потім знову продовжити аналіз джерел.

4. **Відсіювання шуму.** Досить часто у випусках новин, глядачеві показують потік малозначущих повідомлень, а в середині загубившись серед них, знаходиться інформація, яка дійсно є важливою, на основі якої людина повинна побудувати свою думку. На практиці все відбувається інакше, утворюється ситуація при якій реципієнт приймає запропоноване ЗМІ готове трактування. Що б протидіяти такому роду маніпулюванню треба відфільтрувати шуми, які служать перешкодами при обмірковуванні саме цього повідомлення.

5. **Відмова від емоцій.** На телебаченні працюють люди які є професіоналами в психології і знають, на які почуття людини можна натиснути. В даному випадку повідомлення слід сприйняти безпристрасно, а потім вже спокійно, без відсутності емоцій обміркувати їх наодинці з собою.

6. **Діалогічність мислення.** Маніпулятори, всіма

можливими засобами, намагаються перетворити глядача в несвідомого споживача. Аудиторію позбавляють можливості обміну інформацією, але людина сама може вести уявний діалог, ставлячи кожне твердження під сумнів.

**7. Створення альтернатив.** Маніпулятор, уникаючи діалогу, виставляє тільки одне бачення на ситуацію або вирішення тієї чи іншої проблеми. Це призведе до сумніву серед аудиторії. Відсторонитися від даного виду впливу можна шляхом уявлення собі інших альтернатив.

**8. Перевага здорового глузду над емоціями.** Коли ми чуємо якусь новину, краще пропускати красиві фрази, які лунають з вуст журналістів і намагатися виокремити з потоку інформації тільки головне. І в кінці проаналізувати сказане оповідачем задати собі питання «А як би вчинив я?».

**9. Включення пам'яті, проекція в майбутнє.** Пам'ять є однією з найважливіших психологічних захистів проти маніпуляції, саме через це на неї і спрямована увага ЗМІ. Вони застосовують величезну кількість способів, що б виключити з нашої голови почуття історичного часу, переносять нас в «вічне сьогодні». Реципієнт повинен кожен раз відновлювати пам'ять про ту ситуацію, факт або твердження, про яке говорять ЗМІ [6, с.75].

Щодо вибору часу доби, відведеного для глядача, то тут важливою умовою є відмова від перегляду телебачення зранку. Прокинувшись, людина не відразу починає орієнтуватися в дійсності. В такому стані мозок

пасивний і просто як губка вбирає абсолютно будь-яку інформацію, що надходить з екрану. Свідома частина ще не запрацювала, тому все одразу потрапляє в підсвідомість. Виходячи з цього, реципієнт повинен критично підходити до питання вибору новин після пробудження [3, с. 64].

Таким чином, в сонливому стані у маніпуляторів з'являється можливість програмувати глядача на звернення необхідних установок, телевізор кодує мозок і формує подальші моделі поведінки. Сильний вплив на психіку є і від перегляду передач перед сном.

Відбір медіаконтенту. Якщо є бажання включити телевізор для фону, варто дивитися мультфільми. Відзначимо, що їх так само слід фільтрувати на позитивні і негативні.

Телевізійні повідомлення маніпулятивно інтерпретують події про коронавірус, упереджено їх коментують, використовуючи при цьому певні «ярлики» емоційно негативного забарвлення для позначення людей, подій, явищ, приховує чи перекручує невігідну інформацію, зокрема оздоблюючи її великою кількістю різних коментарів, гіпотез, конспірологічних версій, виробляє такий обсяг контенту, що дозволяє заповнити години ефірного часу пропагандою з ранку й до вечора.

Варто пам'ятати про важливість формування знань у сфері маніпулювання. Саме вони в симбіозі з життєвим досвідом, умінням контролювати перегляд телевізора і фільтром у відборі повідомлення, можуть зменшити вплив на психічний стан людини і не дати маніпуляторам впливати з метою навіювання вигідних установок.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия в обл. обществ. сознания [Текст] / Д. А. Волкогонов. – М. : Воениздат, 1983. – 288 с.
2. Грачев Г. В. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия [Текст] / Г.В. Грачев, И.К. Мельник. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Алгоритм, 2002. – 288 с.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2010. – 864 с.
4. Лінгвістичні засоби мовленнєвого маніпулювання [Е. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/zmist>

zhurnalu/vipusk-11/leksichni-zasobi-movlennyevogo-manipulyuvannya/.

5. Смирнов С. Манипуляция сознанием-2. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2009. – 528 с.
6. Телебачення спецоперацій. Маніпулятивні технології в інформаційно-аналітичних програмах українського телебачення: моніторинг, методи визначення та засоби протидії. Рекомендації щодо принципів відкритої редакційної політики телеканалів / Лігачова Н. Л., Черненко С. М., Іванов В. Ф. – К.: Телекритика, 2003. – 266 с.

#### REFERENCES

1. Volkohonov D. A. Psykholohycheskaia voina: podryvnye deistvyia v obl. obshchestv. soznanyia [Tekst] / D. A. Volkohonov. – М. : Voenydzdat, 1983. – 288 s.
2. Hrachev H. V. Manipulyrovanye lychnosti:u: orhanyzatsyia, sposoby y tekhnolohyyu informatsyonno-psykholohycheskoho vozdeistvyia [Tekst] / H.V. Hrachev, Y.K. Melnyk. – Yzd. 2-e, yspr. y dop. – М. : Alhorytm, 2002. – 288 s.
3. Kara-Murza S. Manipulyatsyia soznanyem. – М.: Эksmo, 2010. – 864 s.
4. Linhvistychni zasoby movlennievoho manipuliuvannia [E. resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://ukrmova.com.ua/zmist>

zhurnalu/vipusk-11/leksichni-zasobi-movlennyevogo-manipulyuvannya/.

5. Smyrnov S. Manipulyatsyia soznanyem-2. – М.: Эksmo: Alhorytm, 2009. – 528 s.
6. Telebachennia spetsoperatsii. Manipulyativni tekhnolohii v informatsiino-analitychnykh prohramakh ukrainskoho telebachennia: monitorynh, metody vyznachennia ta zasoby protydii. Rekomendatsii shchodo pryntsyypiv vidkrytoi redaktsiinoi polityky telekanaliv / Lihachova N. L., Chernenko S. M., Ivanov V. F. – К.: Telekrytyka, 2003. – 266 s.

#### Manipulative technologies in the lighting of the coronavirus pandemic on all-ukrainian tv channels

I. S. Putsiata

**Abstract.** The article analyzes all-Ukrainian TV channels in the context of their use of basic technologies of the linguistic manipulation. The main attention is paid to manipulative techniques and receptions in the media during the coverage of the coronavirus pandemic. Attention is drawn to the fact that psychological technologies on television are now widespread. The author concludes that television propaganda manipulatively interprets events about the coronavirus, biased comments on them, using certain "labels" of emotionally negative color to denote people, events, phenomena; hides or distorts unfavorable information, in particular, decorating it with a large number of different comments, hypotheses, conspiracy theories.

**Keywords:** manipulation, linguistic manipulation, coronavirus pandemic, technologies.

## Особливості комунікації українських літераторів у соціальній мережі «Фейсбук»

Т. І. Сашук

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна  
Corresponding author. E-mail: tas\_ya@ukr.net

Paper received 30.05.20; Accepted for publication 18.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-14>

**Анотація.** У статті виділено особливості комунікації українських літераторів з читачами на особистих сторінках у найпопулярнішій в Україні соціальній мережі «Фейсбук». За об'єкт дослідження обрано фб-сторінки двох авторів, які водночас є і літераторами, і науковцями, і викладачами вишів. Під час аналізу допису як основного жанру соціальних мереж на прикладі фб-сторінок літераторів уточнена й розширена його класифікація. Також виділено стилістичні особливості авторського письма обох літераторів, якими позначені їхні дописи й коментарі.

**Ключові слова:** комунікація в «Фейсбук», особиста сторінка в «Фейсбук», жанри соціальних мереж, автор-літератор, допис, коментар.

**Вступ.** На сьогодні комунікація в соціальних мережах є частиною життя пересічного дорослого громадянина, який користується Інтернетом. Особливої ваги й актуальності набуло онлайн-спілкування з уведенням карантинних заходів у зв'язку з пандемією Covid-19. Карантин, уведений в Європі, зокрема і в Україні, у березні 2020 року став об'єктивною причиною для постійного користування Всесвітньою мережею. Адже різке обмеження не лише можливостей зустрічатися, а й навіть вільно пересуватися привело до актуалізації спілкування за допомогою новітніх технологій, а також в уже звичних соціальних мережах. Тож поширена в Україні соціальна мережа «Фейсбук» для багатьох стала щоденним «місцем зустрічі», а для багатьох користувачів – можливістю висловити свої думки, бажання, емоції.

З огляду на ці обставини актуальність обраної теми статті визначається такими чинниками: по-перше, «Фейсбук» – найбільш поширена в Україні соціальна мережа, у якій мають свої сторінки публічні українці, зокрема й літератори; по-друге, в нинішніх умовах засилля копірайтерства постає питання щодо того, яким чином – безпосередньо чи опосередковано – відбувається комунікація авторів-літераторів зі своїми читачами на фб-сторінках; по-третє, в умовах карантину комунікація літераторів на сторінках найпопулярнішого в Україні «Фейсбуку» повинна маркуватися певними особливостями.

**Короткий огляд публікацій з теми.** Соціальні мережі в світі та в Україні сьогодні вивчають багато науковців, зокрема: Д. Бойд, О. Горошко, О. Дзюбіна, Н. Еллісон, О. Жигаліна, С. Нерян, М. Ульянова, С. Форманова та ін. При цьому найчастіше в соціальних мережах досліджують політичну комунікацію, зокрема такі вчені: О. Боднарчук, Л. Івашук, Т. Неприцька, І. Парфенюк та ін. Роль автора в соціальних мережах висвітлюють такі дослідники: С. Водозазька, К. Горська, А.-Р. Лозинський, Т. Максимова та ін.

**Мета статті** – з'ясувати особливості комунікації українських літераторів з читачами на особистих сторінках у соціальній мережі «Фейсбук».

Об'єкт дослідження – особисті сторінки українських літераторів у соціальній мережі «Фейсбук».

Предмет дослідження – особливості комунікації

українських літераторів на особистих сторінках у соціальній мережі «Фейсбук».

**Матеріали й методи.** У нашому дослідженні використані такі загальнонаукові методи, як спостереження, опис, синтез, аналіз, а також спеціальний метод кількісного контент-аналізу з елементами якісного, що спрямований для встановлення особливостей комунікації українських літераторів з читачами на особистих сторінках у соціальній мережі «Фейсбук».

**Результати та їх обговорення.** Перш ніж перейти до практичної частини дослідження, зупинимося на деяких теоретичних аспектах. З огляду на те, що сьогодні в соціальних мережах часто заявлений власник сторінки не завжди є автором більшості матеріалів, визначальним для нас є поняття автора, якому в довідковій літературі дають такі визначення: «митець, котрий реалізувався у літературному чи будь-якому іншому художньому творі» [4, с. 12] або «творець художнього, мистецького або публіцистичного твору, наукового дослідження, проекту, винаходу тощо [1]. Остання дефініція досить широка й розлога, тому в нашій розвідці ми будемо вживати термін «літератор» у значенні «автор-літератор».

Також зупинимося на визначенні поняття «копірайтинг», яке тлумачиться як «написання текстів рекламного характеру для цілей маркетингу, з їх подальшим поширенням на друківаних матеріалах, інтернет-сторінках, рекламній атрибутиці та за умови усного цитування» [3]. При цьому варто акцентувати увагу на тому, що основна мета копірайтингу – популяризувати когось чи щось та стимулювати до певних дій. У соціальних мережах значну кількість сторінок ведуть професійні «райтери», які, звісна річ, не оприлюднюють своїх імен. Їхні матеріали вирізняються чіткою композицією, стрункою структурою, вдало підібраними стилістичними засобами, інакше кажучи, правильністю й своєрідною інформаційною «сухістю». Адже за цими «рівенькими» рядками не проглядається особистості автора, його індивідуальності. З огляду на обраний нами об'єкт дослідження – фб-сторінки авторів-літераторів – такі «причесані» й «прилизані» матеріали, якщо не назвати їх душевно вихолощеними й стилістично порожніми, на нашу думку, не повинні мати місця в царині митців слова.

В Україні поважним джерелом інформації є соціа-

льна мережа «Фейсбук», на офіційних сторінках якої «публічні особи повідомляють оперативну інформацію, роблять заяви, реагують на актуальні події тощо» [6, с. 68]. Варто зазначити, що роль «Фейсбуку» в спілкуванні народних депутатів України зі своїми виборцями ми проаналізували в попередній розвідці та встановили «пряму залежність між професійною комунікативною компетентністю, сформованою на основі професійної діяльності, а не здобутого ступеня вищої освіти, та рівнем їх спілкування з виборцями» [9, с. 11]. Найближче до об'єкту нашого теперішнього дослідження – фб-сторінок літераторів – є стаття А.-Л. Р.Лозинського, який показує діяльність А. Куркова в «Фейсбук», та С. Нерян, яка наводить приклади дописів С. Жадана, В. Яворівського, О. Забужко [6], а також І. Карпи, Люко Дашвара, А. Любки, братів Капранових [7].

За словами Ю. Данька, «поява нового особливого середовища проживання людини вже призводить до змін сформованих в соціумі архетипів і форм соціальних взаємодій» [2, с. 184]. Варто уточнити, що під «особливим середовищем проживання» автор має на увазі соціальні мережі. І таким досить звичним середовищем сьогодні стала соціальна мережа «Фейсбук». Особливо почастішало й поглибилося спілкування за допомогою соціальних мереж у часи карантину, що зумовлено об'єктивною причиною – різким обмеженням у живому офіційному й неофіційному спілкуванні чи взагалі його відсутністю.

Основний жанр, що лежить в основі соціальних мереж, у сучасній науковій літературі має кілька назв – «пост» та «авторська замітка» [11, с. 107], а також допис [6, с. 68]. Ми зупинимось на останньому терміні – допис. При цьому одеська дослідниця С. Нерян пропонує класифікувати дописи таким чином: дописи-повідомлення, дописи-пояснення, дописи-звіти, дописи-прохання, дописи-емоції, дописи-вітання [6, с. 68]. Ця класифікація ляже в основу нашого дослідження фб-сторінок українських літераторів.

Для аналізу комунікації на фб-сторінках літераторів нами обраний такий відтинок часу: від 1 березня до 1 травня 2020 року, що охоплює як «докарантинний час» в Україні, так і карантин у межах Європи. Так, в Україні карантин без послаблень тривав два місяці – від 12 березня до 12 травня 2020 року.

За перший об'єкт нашого дослідження взята фб-сторінка львівського літератора, члена Асоціації європейських письменників, лауреата Народної Шевченківської премії та премії англійського ПЕН-клубу, Всеукраїнських літературних премій імені Василя Симоненка, імені Бориса Нечерди, імені Маркіяна Шашкевича, імені Григорія Сковороди, міжнародної літературної премії імені Миколи Гоголя «Тріумф», доктора наук із соціальних комунікацій Ігоря Павлюка. Станом на 25 травня 2020 року на його сторінці зафіксовано 4927 фб-друзів [8]. З огляду на обмеження щодо особистих акаунтів у 5000 друзів, то в пана Ігоря їх майже максимальна кількість. При цьому варто зазначити, число «фейсбучних друзів» в І. Павлюка зростає практично щодня. Перейдемо до аналізу особистої фб-сторінки Ігоря Павлюка для виявлення особливостей його комунікації з читачами впродовж зазначеного вище періоду.

1. **Дописи-повідомлення** на фб-сторінці літератора І. Павлюка пропонуємо класифікувати на:

а) повідомлення-новину, як наприклад: про нове число майже рідного часопису: «Вийшло друком свіже число рідного мені журналу «Всесвіт» (<https://www.facebook.com/Vsesvit.Ukraine>), до кількох матеріалів якого причетний і аз грішний, зокрема перекладів файної прози китаянки Їцзін Ван та Бориса Фінкельштейна, від співтворчості з якими одержав катарсис Всесвітнього масштабу. Будьмо і тримаймося! Бережімо всесвіти наших душ. Щиронаш П.» (27.03.2020); про пісні на вірші автора-літератора: «Побільшало приємних творчих сюрпризів мені. Чи то весна причина цього, чи карантин, чи просто народна любов до моєї творчості (кх-кх...): то рецензії пишуть, то пісні на мої слова... Оце зранку одержав цілий кліп від **Олексій Тичко**: пісня на мій вірш "Метелик", яку створив і виконав Остап Печарський. Дякую всім за співтворчість. Будьмо і тримаймося!» (14.04.2020); про друк перекладів поезії І. Павлюка за кордоном: «Святкова новина надійшла мені із зарубіжжя, зокрема від **Jeton Kelmendi**. Будьмо і тримаймося! Вдячний щиронаш Ігор Павлюк (16.04.2020); про нову книгу з передмовою пана Павлюка, якій він щиро радіє та вітає автора: «Бувають часи в літературі (загалом у мистецтві), коли андеграунд стає авангардом. Щойно одержав книгу **Олександр Сопронюк** (Сопронюк О. Туман: Поезії: Вінниця: ТСВ «ТВОРИ», 2020. – 144 с.), до якої написав передмову. Це саме те: андеграунд-авангард. Післямова – **Євген Пашковський**, ілюстрації – **Володимир Гарбуз (Владимир Васильевич Гарбуз)**. Вітаю Сашка, учасник Книги і увесь сучасний літ з знаковою подією! Будьмо і тримаймося!» (25.04.2020);

б) повідомлення-поезію з так званним «переднім словом», тобто з кількома фразами, які виконують роль вступу до вірша. Така «передмова» в пана Павлюка досить часто позначена гумором, як-от: «Чує моя душа, що для повного щастя Вам, дорогі мої, хороші, ще мого вірша бракує, який мені сьогодні приснився... "Чим багаті... з тим і в гості", – як казала моя бабуся...» А далі сама поезія: «Давно живу на дивній цій землі, | Де сніг скрипучий... три сосни під хатою... | І яблуко червоне по столі | Качаю – наче сни дитячі згадую...» (12.03.2018). Варто зазначити, що ця поезія написана 2 роки тому, а шановному автору допоміг її знати «Фейсбук» – запропонував як спогад. Можна навести й інший приклад вступу до вірша, запропонованого «Фейсбуком» як спогад, зокрема: «Хотів сьогодні поставити свіжий мій вірш, але ФБ пропонує минулорічний. Прочитав. Не постарів, бачу...» І далі така поезія: «Ще квіти не пахнуть. | Ще пахнуть останні сніжинки. | Дорога вже є. | Але Шляху немає іще. | Розбиті дзеркала озер. | Наче хліба шкуринки – вже птиці... | І тягне до щему дощем» (31.03.2020). Також І. Павлюк пропонує читачам «Фейсбуку» уривок з роману у віршах як цілющий засіб: «Уривок із мого роману "Паломник" (Ігор Павлюк. Паломник: Роман-медитація у віршах. – Київ: Видавництво «ФОРМ Ретіров Тетяна», 2018. – 224 с.) пропоную безкоштовно – як мікстуру... тим, у кого душа болить...» (18.04.2020);

в) повідомлення-поезію без вступу, як наприклад,

написана й оприлюднена в цей же день: «Маю досвід душі: | Все во благо на Божій дорозі. | Світ пішов не по ній. | Світ пішов не туди. | Заблудив... | Тому в січні ми маєм | Травневі задимлені грози, | А у квітні – | Земля без святої води...» (20.04.2020). Це лише початок поезії. Варто відзначити, що вірш відповідає і порі року, і насущній проблемі – відсутності дощів, тобто поезія на злобу дня з філософським осмисленням сенсу буття. Так митець слова спілкується зі своєю читацькою аудиторією, надихаючи її на глибокі роздуми в цей «затишний» карантинний час.

Варто відзначити, що в часи карантину в І. Павлюка з'явився новий цикл – «Фейсбучні вірші», або «Із моїх фейсбучних віршів-антидепресантів», започаткований, як нам вдалося встановити, 22.04.2020. Це зазвичай чотиривірш з відповідно підібраними зоровими образами у вигляді 1-2 світлин чи картинок. Наведемо кілька прикладів таких антидепресивних віршів: «Мов жертвоне ягнятко, | щасливий поет молодий. | Бо не знає, хто він, і куди, і навіщо, для кого. | Як над полум'ям крові волосся засвітиться дим, – | Уже пізно мовчати. То й мека до біса чи Бога» (24.04.2020); «Я поринув у глибини духу, | Головою відштовхнувся від дна. | Виринаю без пера і пуху, | Але із плящиною вина...» (27.05.2020); «Люди можуть себе привітати: | Хоч без крил – досягли висоти. | Ну а той, хто не вмів літати, | Мусить вшир чи углиб – та рости» (29.05.2020). І це лише кілька прикладів з циклу віршів-антидепресантів І. Павлюка;

г) повідомлення-прозу, точніше уривок прозового твору, який автор зазвичай подає зі вступом, частогусто більш розлогим, аніж до віршів. Це пояснюється тим, що читач не звик до прози з-під пера поета Павлюка. З іншого боку, і сам митець слова досить несміливо, хоч і з усмішкою, пропонує своїм читачам прозові уривки: «Вірші мої люблять добрі люде. Це я відчуваю. Спробую гніздити на ФБ уривки моєї прози. Будете бити, чи ще ніжніше любити?.. Люблю милосердну любов. Хоча готовий уже до всього у цьому світі. Дай Бог здоров'я те щастя пережити! Отож. Уривок із – Павлюк І. Вирощування алмазів. Філософський роман / Ігор Павлюк. – Львів: Априорі, 2016. – 216 с.» (28.03.2020). Іншого разу вступне слово до уривку досить коротке, зокрема: «Трохи душевної прози у передпасхальні дні... Уривок із повісті: “Біографія дерева племені поетів: Проезія: [Повість]. – Львів: Сполом, 2003. – 160 с.»» (11.04.2020). Третій уривок починається як виконання даної обіцянки: «Обіцяв фейсбучному товариству, що уривки з моєї прози поститиму у піст. То тримайте уривок ще одного мого роману – “Мезозой” (Ігор Павлюк. Мезозой: Роман. – Чортків: Золота Пектораль, 2018. – 288 с.) (01.04.2020).

2. Дописи-вітання на фб-сторінці І. Павлюка також можна поділити на кілька видів:

а) з нагоди певного свята, як наприклад, Дня письменника: «Із Всесвітнім Днем письменника, письменні Ви наші!..» + вірш (03.03.2020); 8 березня, яке для частини жінок досі залишається приводом для привітання: «Вітаю усіх Жінок з весною думок і почуттів! Бажаю стільки здоров'я – щоби пережити те Щастя, яке Ви, дорогі “красиві наші половинки”, собі придумали! І знову не вірте Змію!.. Будьмо і тримаймося!

Ваш Ігор» (08.03.2020); Дня поезії: «Усіх Поетів, Муз, Пегасів та Читачів зі Святом Поезії! Тим, хто у цей день пішов Додому, як Микола Пшеничний, Земля нехай буде Небом» (21.03.2020);

б) як ранкове привітання, як-от: «Доброго ранку і веселого дня, людство» (04.03.2020), до якого додана світлина з посиланням на статтю про наближення до Землі небезпечного астероїду. Тобто в такому привітанні вбачаємо легкий гумор та іронію, якими пан Павлюк намагається розвеселити своїх читачів.

3. Дописи-подяки в І. Павлюка мають конкретних адресантів, серед яких є й особистості, й організації: «Щиро дякую Ігореві Фарині та рідній Золотій Пекторалі за рецензію на мій роман “Мезозой”. Будьмо і тримаймося!» (18.03.2020), Наступна подяка також за рецензію, але вже на книгу лірики, як зазначено в назві: «Христос воскрес! Щиро дякую **Антоніна Царук** та Українська літературна газета за Увагу до моєї душевно-духовної дитини». Йшлося про рецензію А. Царук «Зоря над чорними льонами крізь шиби давньої корчми» на збірку І. Павлюка «Чорний льон» (21.04.2020). Варто зазначити, що назви адресантів вжиті в називному відмінку, оскільки це гіперпосилання, за якими можна перейти на відповідні сторінки соціальних мереж чи сайти.

4. Дописи-відповіді на прохання «фейсбучних друзів» (вслів пана Павлюка) мають досить різний характер, як наприклад: «Оновив обкладинку, бо запитують, де моя найсвіжіша книга лірики “Чорний льон”. Отут вона. Шоста зліва. Правда, не помістилися інші, як “Магма”, наприклад... Нехай зачекають. Ще ж не вечір...» (21.03.2020)». Варто пояснити, що І. Павлюк показав книгу досить оригінально – зробив світлину своєї книжкової полицки, на якій виставлений довгий ряд книжок власного авторства. Тож знову в літератора підхід не без гумору: запитали, де книга, то я вам і показав її... на світлинці. Інша відповідь митця слова на прохання читачів: «Запитують спрагли читачі, де можна почитати мої вірші, не відходячи від Гугла... А хоч би тут спочатку...» (23.03.2020). І далі подане посилання на Письменницький портал, зокрема на сторінку І. Павлюка, яка знайомить читача зі зразками поетової творчості.

5. Дописи-посилання на мас-медійні матеріали з власною особою чи творчістю, зокрема: на друк цього ж дня в електронному виданні «Волинь» Павлюкової поезії «Жінка», присвяченої коханій дружині Людмилі Павлюк (29.03.2020); на запис програми «Профілі з Ігорем Куликом» за власної участі, що літератор подає не без гумору: «Корисно послухати інколи бувалих людей» (04.04.2020); на власну сторінку з поезією, що міститься на сайті Національної спілки письменників України (09.04.2020).

6. Допис-художній образок є поодиноким явищем і з'явився під впливом «фейсбучної моди», як зізнається сам автор: «Пішла нині мода писати і виставляти у ФБ художні образки про своїх бабусь, тіток... Так-от згадав я щойно і про свою бабуся, коли, йдучи купити хліба, зустрів блудного, нещасного на вигляд, ката біля нашого будинку. Кинув котові шматок насущного. Він понюхав. Вдячно-вдячно подивився мені в очі. Але не їв. Спокійно пішов собі. “О, коте! – казала моя бабуся у таких випадках, - то ти не голодний, якщо

хліба їсти не хочеш!» Мені (за Тарасом Шевченком) «так любо, любо стало», що й аз грішний доброту душевну ще не втратив у цьому світі... і що кіт не голодний, хоча й нещасний... і бабуся згадана онуком тихим словом... Думаю про всіх них зараз... Відчуваю, що й вони за мене моляться. Особливо кіт... який ще ніколи стільки сумних людей у масках не бачив...» (10.04.2020).

7. Дописи-емоції, які, на наш погляд, є короткими й влучними дописами з гумористично-іронічним забарвленням, наданими до певних світлин чи картинок для створення доброго настрою, як-от: «Золота молодь» до фото з маленькими яскраво-жовтими качатами (02.03.2020), «Земляки нічоенько співали, коли мені 6 рочків було... Великом на їх концерти їздив оце...» до власного фото в дитинстві (11.04.2020).

Отже, на особистій фб-сторінці І. Павлюка міститься 105 власних дописів (46 у березні, 59 у квітні), з яких 58 дописи (24 в березні, 34 – у квітні) містять вірші або посилання на вірші. Тобто більше половини дописів літератора містять його визначальну рису – поезії. При цьому в пасхальні дні І. Павлюк пропонував читачам по 4-5 дописів з відповідними поезіями – як свіжими, так і зі спогадів «Фейсбука».

Класифікація дописів у соціальних мережах, запропонована С. Нерян, уточнена й розширена на основі аналізу особистої фб-сторінки І. Павлюка. Також з'ясовано, що ці класифікації не збігаються і не повинні збігатися, оскільки С. Нерян аналізувала комунікацію саме «відомих публічних осіб» [6, с. 67], а ми – літератора, науковця, перекладача з численними преміями, тобто також досить відомого й шанованого.

Продовжуючи аналіз комунікації на фб-сторінках, варто зазначити, що більшість дописів супроводжуються так званими «лайками», або уподобаннями, які можна поставити натиском однієї кнопки, а головне – коментарями. Добрий коментар – це своєрідний витвір словесного мистецтва. Тож детальніше зупинимося на визначенні терміна «коментар». Як підсумовує на основі лексикографічних джерел С. Форманова, коментар – це «пояснення, тлумачення якого-небудь тексту, що дає можливість зрозуміти історичні, географічні, соціальні і т. ін. події у текстовому просторі, що уможливорює висвітлення і з'ясування певних особливостей епохи, актуалізованих у художньому дискурсі, й роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу яких-небудь подій, явищ, що дає підстави кожному членові соціуму висловити свою думку й своє ставлення то реальних сучасних подій» [12, с. 84]. Зрозуміло, що у цьому досить розлогому визначенні йдеться про коментарі загалом. Проте його можна застосувати також і до коментарів у соціальних мережах. За словами С. Форманової, коментар є мовленнєвим жанром, зокрема «надзвичайно поширеною формою комунікації й органічно вписується в сучасну мовну культуру, посідаючи певне місце в ієрархії мовних жанрів віртуального дискурсу» [12, с. 87]. Тож звернемося до коментарів у соціальних мережах, які містяться на сторінках літераторів.

На фб-сторінці пана Павлюка знаходимо цікавий спосіб коментування. Автор виставляє спочатку посилання на матеріал, що привернув його увагу, а далі

пише коментар, як наприклад, до статті про барана Шрека, який став свого часу досить відомий у Новій Зеландії, бо вижив серед вовків і навіть був вигнаний ними завдяки своїй товстій вовні, яка відросла упродовж 6 років вільного життя та яку хижакі не могли прокусити. Тож цей коментар пана Павлюка звучить як мораль у байці: «Коли Ти траводійний, то іди в гори, будь вільним, але нарошуй шерсть – щоби не з'їли тебе...» (14.03.2020).

Відзначимо ще одну характерну ознаку фб-комунікації І. Павлюка – це стилістичні засоби, зокрема часто вживаний неологізм, яким автор підписує більшість дописів, як-от: «Щиронаш Ігор Павлюк» чи «Щиронаш ІП.», майже традиційне побажання наприкінці багатьох дописів: «Будьмо і тримаймося».

З метою розширення об'єкту дослідження й порівняння з комунікацією іншого літератора, звернемося до аналізу фб-сторінки запорізького поета, члена Національної спілки письменників України, члена правління Товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, автора історичного роману у віршах «Україна козацька», доктора політичних наук, кандидата історичних наук, професора Валентина Северинюка [10].

Попри те, що сторінка пана Северинюка не містить ні стільки дописів, як у пана Павлюка, ні «фейсбучних друзів» (лише 297 чол. станом на 25.05.2020), проте авторський стиль літератора відчутний з перших рядків спілкування. Тож на особистій фб-сторінці В. Северинюка знаходимо такі види дописів:

1) дописи-повідомлення про появу власного вірша у відповідь на актуальну потребу: «Підтримую ініціативу запорізького письменника Пилипа Юрика “ударити гумором по коронавірусу і карантину!” Зі свого боку, пропоную: «ПРО КОРОНАВІРУС, І ЯК ДЕХТО З НИМ БОРЕТЬСЯ»: «Робімо так, як лікар каже, | і влада, хоч яка вже є; | і гумор вузлика зав'яже – | всяк в ньому найде щось своє...» (26.03.2020);

2) дописи-вітання, зокрема з Днем письменника: «Вітаю Товариство причетних до ПИСЬМЕННИЦЬКОЇ ПРАЦІ! До речі, у XIX ст. в українській мові вживали слово “ПИСАЛЬНИКИ”. Та важлива не назва, а суть. Аби потім не отримати “по заслугі”, як ті “ПИСАРЧУКИ” у пеклі, котрих І. Котляревський згадав в “Енеїді”...» (03.03.2020). Шрифтове оформлення залишаємо авторським;

3) дописи-нагадування з нагоди певної дати, зокрема досить близької літератору: «Сьогоднішній ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ПОЕЗІЇ як нагадування про ВИСОКУ ДУХОВНУ МІСЦЮ ПОЕТА! Про це – Іван Франко: що не слово – то правда! Іван ФРАНКО. «Поете, тям, на шляху життєвому...»: «Поете, тям, на шляху життєвому | Тобі перлини-щастя не знайти, | Ні захисту від бурі, злив і грому...» (21.03.2020);

4) дописи-нагадування про історичні події (тут літератор В. Северинюк проявив себе як історик за першим фахом та справжній українець): «ЗГАДАЙМО, УКРАЇНЦІ! 5 квітня 1710 р. у м. Бендери (сучасна Молдова) гетьман Пилип Орлик разом з іншою козацькою старшиною уклав видатний політико-правовий акт конституційного змісту «Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis» («Угоди та установлення законів і волюностей Війська Запорізького») (05.04.2020).



Отже, на фб-сторінці В. Северинюка додався ще один вид дописів, якого не було ні в класифікації С. Нерян, ні на фб-сторінці І. Павлюка, – це допис-нагадування про певні дати, події, свята. У пана Северинюка як професійного історика й літератора за покликом душі це якраз події близьких тематик.

Впадає в око мистецтво коментування В. Северинюка, що передбачає не лише написання коментарів, а й надання відповідей на них, тобто своєрідне ведення діалогу в коментарях. Так до допису-вітання з Днем поезії пан Северинюк на коментарі читачок: «Дуже дякую, пані Наталіє, за такі романтично-чуттєві образи! “Парнаська панночка”, як про неї писав І. Котляревський – таки неперевершена спокусниця! А ще в “Енеїді” про неї сказано: “Гей, музо, панночко цнотлива, | Ходи до мене погостить! | Будь ласкава, будь не спесива, | Дай поміч мні стишок зложить!” Неповторна класика!» Далі митець слова відповідає цій же читачці з досить скромною оцінкою своїх талантів, зокрема: «Ні, я не доріс до “ліворуких”, бо, кажуть, що вони – дуже талановиті люди. Але для творчості головне – дух, серце, клепка в голові та ще ласка Божа, а у них рук немає – є крила. Аби лиш пара, бо одне не потягне, так само, як одна бджола меду не носить». Цікаво, що в третьому коментарі-відповіді В. Северинюк для ілюстрації своєї думки звертається до фольклору: «То нічого: справжній талант завжди себе виявить. “Орлиний клекіт з-під хмари чути” (укр. прислів'я)». На коментар до цього допису іншої читачки літератор відповідає досить коротко, але влучно: «Творчість – це велика вітха!» Цей вислів можна вважати крилатим (21.03.2020).

Крім того, серед власних коментарів на фб-сторінці В. Северинюка виділяємо такі їх види:

1) коментар-подяка до допису професійної журналістки О. Гладій про запис авторської програми «Палітра», присвяченої в шевченківські дні «актуальності поетичної спадщини Тараса Шевченка в сучасних історичних і політичних умовах України», у якій шановним гостем і компетентним експертом був професор В. Северинюк: «Дякую, пані Оксано, за високопрофесійну допомогу в підготовці цієї передачі. ЗАПРОШУЮ УСЕ МЕРЕЖЕВЕ ТОВАРИСТВО разом поміркувати над вельми актуальною темою: “СЛОВО ПОЕТА ПРОТИ ДЕСПОТИЗМУ САМОВЛАДДЯ”. Переконаймося, що Тарас Шевченко на 100% – наш сучасник! Відкривайте звуковий файл за наведеним посиланням» (10.03.2020);

2) коментар-пояснення пана Северинюка до участі у великодньому випуску програми «Палітра»: «Дорогі друзі і всі, хто матиме бажання послухати у радіопередачі “Палітра” мій вірш “Горстка”. Цей образ і поетичний рядок (як цитату) я запозичив у великого Подвижника Духу Василя Стуса з його вірша, присвяченого Аллі Горській: “Бо – горстка нас. Малесенька щопта. | Лише для молитов і сподівання. | Застерігає доля нас зарання, | Що калинова кров – така густа, | Така крута, як кров у наших жилах”. Більш точно про Таких Людей не скажеш. Нехай пам'ять про них не згасає!» (19.04.2020); також знаходимо приклад коментаря-пояснення в поетичній формі, доданого навіть до оновленої обкладинки на фб-сторінці В. Северинюка: «Дзвоник конвалії, умиті росами, – |

світ не витворив чистішої краси! | Як надихатись, скажи, твоїми косами?! | Як напитися з тих дзвоників роси?!» (04.04.2020);

3) коментар-діалог двох українських літераторів, спровокований віршем-антидепресантом з циклу «Фейсбучні поезії» І. Павлюка, що починається таким рядком: «Я поринув у глибини духу...»

Северинюк В.: «Горю, з твого дозволу, відповідаю гумором – на гумор: “Я поринув у глибини духу...”»: «Виринаю – всюди океан! | Озирнувся – пляшка! (Бл...-муха!) | А при ній – закуска і стакан. | Дивна качка дупою до неба | і ведмедик, схожий на Covid...». Павлюк І.: «Файно, Валентине! Пародія на пародію – це завжди класно!» Северинюк В.: «Дай Боже нам радіти з простих речей!» Павлюк І.: «Зі складних також. Хоча Всевишній все потрібне створив простим. Плувають біси». Северинюк В.: «Дарма стараються: Біс пхає пику у будь-що, | блоха, а рядиться в кожуха. | Та не годиться ні на що, | як поставляє супроти Духа, | лякається, мов віл обуха, – | дрібнота, порох, аніщо! | Будьмо!» (27.04.2020);

4) коментар-емоція – це короткий і влучний коментар В. Северинюка до малюнку з українською хаткою, драбинкою з'єднаною з місяцем: «Як просто! Як глибоко! Як щемливо!» (16.03.2020);

5) коментар-відповідь до обкладинки з конваліями: «Творчість допомагає жити. Твори!» (04.04.2020).

**Висновки.** Отже, на основі аналізу особистих фб-сторінок двох літераторів І. Павлюка та В. Северинюка нами з'ясовано: по-перше, що найпопулярніша в Україні мережа «Фейсбук» є значною частиною життя не кожного літератора (для І. Павлюка – так, для В. Северинюка – ні, про що свідчать кількість дописів на їхніх фб-сторінках); по-друге, що комунікація повністю ведеться самими авторами й, відповідно, не має будь-яких «слідів копірайтингу» (ні чужого, ні власне авторського); по-третє, суто карантинними особливостями комунікації в соціальній мережі названих літераторів є такі: започаткований під час карантину цикл поезії «фейсбучні вірші», призначення яких – бути антидепресантами; частіше спілкування з «фейсбучним товариством» та презентація нових поетичних творів, а також уривків прозових; відсутність дописів-повідомлень про офлайн-події. Загалом, як дописи, так і коментарі обох літераторів відзначаються витонченим розмовно-художнім стилем з гумористично-іронічним відтінком й авторськими неологізмами в І. Павлюка та історичним багажем і добірним мовленням, щедро пересипаним зразками усної народної творчості, у В. Северинюка.

Крім того, у результаті опрацювання фб-сторінок літераторів нами уточнена й доповнена класифікація дописів у соціальних мережах, зокрема виділені такі їх види: дописи-повідомлення, що поділяються на повідомлення-новини, повідомлення-поезія та повідомлення-проза із вступом чи без них; дописи-вітання з нагоди певного свята чи як побажання доброго дня; дописи-подяки; дописи-відповіді на прохання «фейсбучної аудиторії»; дописи-посилання на мас-медійні матеріали про себе чи про власну творчість; дописи-художні образки; дописи-нагадування про певні дати чи історичні події; дописи-емоції, які призначені за

допомогою добірного гумору чи легкої іронії підняти настрої читачькій аудиторії. Також коментарі на фб-сторінці В. Северинюка ми класифікувати таким чи-

ном: коментар-подяка, коментар-пояснення, коментар-діалог, коментар-емоція та коментар-відповідь.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Автор. Велика українська енциклопедія. <https://vue.gov.ua/автор>.
2. Данько Ю. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси. Сучасне суспільство. 2012. Вип. 2. С. 179–184.
3. Копирайтинг. URL: <http://ocopywriting.com/kopirajting-osnovy/chto-takoe-kopirajting-i-rerajting/>
4. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів. Київ: Академія, 1997. 752 с.
5. Лозинський А.-Л. Р. Реалізація автора в мережі: новітні можливості сьогодення. Наукові записки. 2017. № 1. С. 228–237.
6. Нерян С. Допис у соцмережі як мовленнєвий жанр інтернет-комунікації. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Т. 1. Вип. 34. С. 66–70.
7. Нерян С. Полілогізм комунікації в соцмережах: форми і жанри. Діалог: Медіастудії. 2018. № 24. С. 129–141.
8. Павлюк Ігор. URL: <https://www.facebook.com/ihor.pavlyuk>
9. Сашук Т.І. Комунікативна компетентність у політичному дискурсі (на прикладі офіційних сторінок народних депутатів у соціальній мережі «Фейсбук»). Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2020. № 2 (42). С. 4–13.
10. Северинюк Валентин. URL: <https://www.facebook.com/severyniuk>
11. Ульянова М.А. Класифікація жанров Інтернет дискурса. Lingua mobilis. 2014. № 3 (49). С. 102–110.
12. Форманова С. Коментар у соціальних мережах як мовленнєвий жанр. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 78–90.

#### REFERENS

1. Author. Great Ukrainian Encyclopedia. Available at: <https://vue.gov.ua/автор>.
2. Danko Yu. Social networks as a form of modern communication: pros and cons. Modern society. 2012. Is. 2. P. 179–184.
3. Copywriting. Available at: <http://ocopywriting.com/kopirajting-osnovy/chto-takoe-kopirajting-i-rerajting/>
4. Literary dictionary-reference book. For order. R. Gromyak, Y. Kovalev. Kyiv: Academy, 1997. 752 p.
5. Lozynskyy A.-L. R. Realization of an author in the network: modern innovation possibilities. Scientific papers. 2017. № 1. P. 228–237.
6. Nerian S. Polylogism of communication in social networks: forms and genres. Dialogue: Media studios. 2018. № 24. P. 129–141.
7. Nerian S. Dokument in the social network as a speech genre of Internet communication. Scientific Bulletin of Kherson State University. 2018. 1. Is. 34. P. 66–70.
8. Pavlyuk Ihor. Available at: <https://www.facebook.com/ihor.pavlyuk>.
9. Sashchuk T.I. Communicative competence in political discourse (on the example of the official pages of people's deputies on the social network «Facebook»). State and regions. Series: Social Communications. 2020. № 2 (42). P. 4–13.
10. Severyniuk Valentyn. Available at: <https://www.facebook.com/severyniuk>.
11. Ulyanova MA Classification of genres of Internet discourse. Lingua mobilis. 2014. № 3 (49). P. 102–110.
12. Formanova S. Commentary on social networks as a language's genre. Visnyk of the Lviv University. Series Philology. 2019. Is. 70. P. 78–90.

#### Features of communication of Ukrainian writers in the social network «Facebook»

##### T. I. Sashchuk

**Summary:** The article highlights the peculiarities of communication between Ukrainian writers and readers on the personal pages of the former in «Facebook» – the most popular social network in Ukraine. The object of the research is the «Facebook» pages of two authors, who are at the same time writers, scientists and university professors. While analysing a social media post as a main genre of social networks (using the example of FB-pages of writers) its classification is specified and expanded. The article also highlights the stylistic features of both author's writings, which be echoed in their posts and comments.

**Keywords:** communication in «Facebook», personal page in «Facebook», genres of social networks, author-writer, post, comment.

## SOCIOLOGY

### Geographical distribution of events in the Ukrainian media discourse on Muslims: othering mechanisms

O. Dziuba

V. N. Karazin Kharkiv National University  
Corresponding author. E-mail: lickea83@gmail.com

Paper received 06.04.20; Accepted for publication 22.04.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-15>

**Abstract.** Geographical distribution of media coverage on Muslims-related events is connected to their symbolic position. The main aim of the paper is to discuss a procedure for the discourse analysis quantitative stage, as well as to present the geographical analysis results of a study of the Ukrainian press discourse on Muslims. The empirical basis of the paper is a corpus of over 4 000 articles published in the *Uriadovy Kurier*, *Dzerkalo Tyzhnia*, *Radio Svoboda Ukraina*, *Segodnia* and *Vesti* from 2010 to 2018.

**Keywords:** *Muslims, quantitative stage of discourse analysis, othering mechanisms, geographical distribution, Ukrainian press.*

**Introduction.** Muslims represent about 1% of Ukrainian population [1]. There are both Ukrainian citizens and immigrants among them. The majority of Ukrainian Muslims are Crimean Tatars. There are other Muslim communities (Turks, Chechens, etc.) in Kherson and Donetsk regions, and in Kyiv too. Immigrants from the former Soviet republics, such as Uzbekistan, Kazakhstan, Azerbaijan, tend to embrace the ancestral religion, and some ethnic Ukrainians convert to Islam as well. Finally, there is a number of Muslim students in several Ukrainian cities. Due to a relatively small percentage of Muslims in Ukraine, the media are an important source of information about them. As mentioned in my previous publication [2]) the media portray Muslims as a distinct group with certain characteristics, and influence their social perception, social inclusion or exclusion.

It is important to describe the Ukrainian media discourse on Muslims according to their place on the symbolic scale between 'Alien, clearly non-Ukrainian' and 'Ordinary Ukrainian'. Such symbolic positioning is closely connected to the geographical distribution of media coverage. V. Kulyk, citing P. Golding and P. Elliott, points out that the proximity of an event to the reader's place of residence has special importance, since the audience '...wants to know how they are doing, then how the neighbors are doing, and only after that about the rest...' [3, p. 158]. 'Theirs' is perceived as important and interesting, while 'the rest' has less to do with 'them', is less familiar. Thus, I consider the media focusing mainly on Islam-related events abroad as an encouragement to treat Muslims as 'strangers'. Since publications in question may describe events both in Ukraine and elsewhere, it is important to calculate their ratio analyzing different editions over a period of time. Localization of an event will serve as the touchstone.

Another research focus is detection of othering mechanisms. According to I. Soroka, othering is the practice of distancing from the Other [4, p. 126]. An important mechanism consists in marking the behavior of the Other as incomprehensible and abnormal. In addition, V. Kulyk lists such mechanisms of othering as: representation of Others as a homogeneous group, describing them with vocabulary commonly used for inanimate objects ('migra-

tion flow', for example), and rejection of their agency [5, p. 399]. Detection of othering mechanisms helps answer the question: do they take part in the construction of the 'Muslim' sign in the Ukrainian media?

There are few discourse-oriented studies by Ukrainian sociologists; those concerned with discourse on Muslims are even fewer; therefore, the results of our analysis will contribute to discourse analysis driven studies in Ukrainian sociology and to Islamic studies internationally.

**The relevant literature overview.** There are many papers devoted to the discourse analysis on Muslims abroad. Truly outstanding among them are those of the British linguists T. McEnery and P. Baker [6], and the Brazilian scholar R. S. Moraes [7]. They make a thorough analysis of the media discourse on Muslims.

In Ukraine the work by V. Kulik has gained much attention. The Ukrainian media discourse is analyzed there in detail, including the press discourse. Another researcher, A. Bezverkha has studied the media discourse on the Crimean Tatars [8]. Her main focus is on the TV discourse.

It should be noted that there are very few papers on discourse analysis that present the results of processing a large amount of text data without computer processing techniques. Here we offer a possible approach to the quantitative phase of discourse analysis with the transition to the qualitative phase.

**The objective** is to present a procedure for the discourse analysis quantitative stage and to show the geographical analysis results of the discourse on Muslims in the Ukrainian press.

**Materials and methods.** My previous publication [9] describes in detail the data collection procedure and the subsequent analysis. Text data come from articles from the online versions of five Ukrainian periodicals: *Uriadovy Kurier* (a government newspaper, hereinafter 'UK'), *Radio Svoboda Ukraina* (American-funded, hereinafter 'RSU'), *Vesti* (Russia-funded), *Segodnia* (belongs to an oligarch), *Dzerkalo Tyzhnia* (independent, hereinafter 'DT'). The articles were collected via the internal search engines from all the publications citing Muslims. There are 4068 of them in the selected period (from January 1,

2010, to December 31, 2018). The study design plan includes quantitative and qualitative stages of analysis.

**The results.** A possible method of processing the body of publications is to divide it into parts. Every part will be analyzed separately, since it describes a discourse concerning a different side of the research object.

In our case there are texts both centered on Muslims and with a passing mention of them. The latter will be treated separately, since we regard them as the object of a forthcoming study. The former can also be divided into four geographical parts. The first part with the working title ‘Ukraine’ corresponds to Muslim-related events occurring in Ukraine, the second part entitled ‘Abroad’

refers to foreign events of that kind, the third part entitled ‘World and Ukraine’ has to do with relations between Ukraine and Islamic countries, and the fourth part, ‘General’, contains publications on Muslims as followers of Islam, regardless of where they live. This part includes articles about the rivalry between the Sunni and the Shia, for example, or the Islamic culture (holidays, customs, traditions etc).

The distribution of publications on Muslims according to this four-part framework is presented in Table 1, with parenthesized percentages (by row). The column ‘Ukraine’ also shows the number of publications exclusively on Crimea and the DPR / LPR.

**Table 1.** Number and proportion of Muslim-related publications in the Ukrainian press by location

Edition	Ukraine			Total Ukraine	World and Ukraine	Abroad	General	World (excluding those with no reference to Muslims)	No reference to Muslims	Total
	Ukraine without Crimea	Crimea	DPR/ LPR							
UK	5 (5%)	6 (6%)	0	11 (11%)	<b>6 (6%)</b>	57 (55%)	<b>9 (9%)</b>	83 (80%)	21 (20%)	104
RSU	69 (3%)	<b>541 (25%)</b>	10 (0,5%)	<b>620 (29%)</b>	30 (1%)	1159 (54%)	40 (2%)	1849 (76%)	296 (14%)	2145
Vesti	24 (4%)	58 (10%)	0	82 (13%)	26 (4%)	349 (57%)	18 (3%)	475 (78%)	<b>136 (22%)</b>	611
DT	16 (2%)	48 (6%)	0	64 (8%)	7 (1%)	<b>554 (73%)</b>	18 (2%)	643 (84%)	119 (16%)	762
Segodnia	<b>35 (8%)</b>	44 (10%)	0	79 (18%)	8 (2%)	318 (71%)	31 (7%)	<b>436 (98%)</b>	10 (2%)	446
Total	149 (4%)	697 (17%)	10 (0,3%)	856 (21%)	77 (2%)	2437 (60%)	116 (3%)	3486 (86%)	582 (14%)	4068

The highest percentages in each column are shown in bold. Obviously, by the percentage of publications with a passing mention of Muslims *Vesti* takes the lead (22% of all publications with the word ‘Muslims’), and *Segodnia* brings up the rear, with only 2% of such articles. There are relatively few ‘General’ articles on Muslims in all the analyzed media. The highest percentage (9%) of such articles is in *UK*, and the smallest (2%) in *RSU* and *DT*. The publications describing Ukrainian foreign relations show a similar distribution. Muslim-related events constitute the subject of 6% of publications in *UK*, while their rate in *RSU* and *DT* is only 1%. *RSU* has published the most articles about Ukrainian Muslims (a large part of those concerns Muslims in Crimea), with a rate of 29%. The least enthusiastic over Muslim-related events in Ukraine is *DT* (only 8%).

Muslim-related events abroad take the spotlight in more than half of such publications in all the analyzed

media. The highest percentage of them is in *DT* (73%), the lowest in *RSU* (54%). This fact indicates that the Islamic world is presented in the media discourse as something external to Ukraine.

The ‘World’ presented as ‘other foreign countries’ is discursively heterogeneous and hierarchical. The Ukrainian media discourse is clearly focused on the ‘Western world’, which is understood primarily as Europe and the USA. The ‘Western world’ is opposed to the ‘East’, which has its own way of life, rejects the ‘Western’ values, and is often hostile to the ‘West’. The ‘East’ is mainly associated with the Islamic world. As for the African countries, such expressions as ‘a third world country’ (totally legitimate) or the persistent trope ‘we are ranked somewhere near Zimbabwe and the like’ show the place of Africa in Ukrainian discursive space.

**Table 2.** Number and proportion of Muslim-related publications by coverage of different parts of the world.

Edition	World	Australia	Asia	Africa	Europe	North America	Other		
							Russia	Islamic world	Organizations
UK	57	0	21 (37%)	<b>18 (32%)</b>	6 (11%)	8 (14%)	3 (5%)	1 (2%)	0
RSU	1159	1 (0,1%)	<b>468 (40%)</b>	101 (9%)	<b>383 (33%)</b>	128 (11%)	50 (4%)	9 (1%)	19 (2%)
Vesti	349	1 (0,3%)	103 (30%)	44 (13%)	83 (24%)	<b>64 (18%)</b>	<b>34 (10%)</b>	0	20 (6%)
DT	554	0	136 (25%)	144 (26%)	120 (22%)	70 (13%)	39 (7%)	3 (1%)	<b>42 (8%)</b>
Segodnia	314	2 (0,6%)	116 (37%)	35 (11%)	70 (22%)	40 (13%)	<b>32 (10%)</b>	<b>8 (3%)</b>	15 (5%)
Total	2437	4 (0,2%)	844 (35%)	342 (14%)	662 (27%)	310 (13%)	158 (7%)	21 (1%)	96 (4%)

Table 2 presents the number and percentage (by row) of Muslim-related publications of media coverage by geographical distribution. The column 'Other' includes publications about events in Russia (Russia lies on two continents, and, as the largest and most important Ukrainian neighbor, is always an essential part of Ukrainian media discourse to be explored separately), or in the 'Islamic world' (journalists use this term, though few of them could tell how many countries it encompasses) without naming the country, or publications concerned with the activities of certain organizations (al-Qaeda, ISIL, Boko Haram, UN and others).

According to the data above, South American Muslims are perceived as having no importance, because there are no publications about them. Few Muslim-related events take place in Australia (less than 1%). Such events usually occur in Asia (from 25% of all *DT*'s publications on Muslims abroad up to 40% in *RSU*) and Europe (from 11% in *UK* up to 33% in *RSU*). Articles about African and North American Muslim-related events show approximately the same percentage (14 and 13%). The events in Russia are primarily described by *Vesti* and *Segodnia* (10% of all publications about Muslims abroad). The actions of such organizations as ISIL or al-Qaeda are connected to Muslims mostly in the publications of *DT* (8%) and *Vesti* (6%), compared to lower percentages of such publications in *RSU* (2%) and *UK* (0%).

Thus, from the geographical distribution of events in the media discourse on Muslims one can deduce a focus on coverage of events in Asia or with the participation of Asian countries. If a Ukrainian journalist writes about Muslims, the text will most likely describe events abroad, especially in Asia.

To identify mechanisms of othering, we have analyzed the headlines concerning events in Asia. Titles were chosen randomly: the first publication, the last one and one in the middle of the array for each edition (ranged by date). One of such mechanisms, according to I. Soroka [4, p. 126], lies in qualifying the Other's behavior as abnormal.

*UK* headlines refer to events in Asia linked to violence or natural anomalies. Such a headline as 'No war against Syria planned' (August 3, 2011) normalizes armed conflict in Syria, assuming that a war can be planned or unplanned, and therefore is made possible by someone whose significance is far higher than that of Syrian citizens. Such coverage also conceals the diversity of Syrians, portraying the country as a single entity and an object of someone's actions.

'Terrorist attack against the Shia in Pakistan: dozens of casualties' (February 18, 2013) is another *UK* headline and an example of transforming a violent act into a natural phenomenon, a disaster which happened by itself. Neither the actors nor the causes are mentioned, only the result is emphasized. The generalized 'dozens' makes the death toll even more abstract. It doesn't seem to matter how many people died. The word 'casualties' is another way of distancing from tragedy and showing no compassion for the victims. The word 'people' instead would have been able to elicit sympathy.

'Pakistan's heat wave killed more than a thousand people' (June 25, 2015). In this headline, a natural phenomenon is presented as the subject of action. That leads us away from questioning the actions of the authorities,

which hadn't taken sufficient measures to mitigate adverse impact of the heat wave. At the same time, it strengthens the association of Pakistan with something mortally dangerous.

*RSU* headings also employ mechanisms of othering: presentation of Muslims as a homogeneous group and describing their 'abnormal' behavior. Thus, the headline 'Explosions in the Southern Thailand killed 2 people' (January 7, 2010) transforms someone's action into an event. Explosions do not occur without human intervention, but there is no mention of it in the headline. There is also the second mechanism of othering, that of 'abnormalizing' an event.

'Iran will support Iraq in its struggle against Islamists: Rouhani' (October 21, 2014). There we see another generalized reference to countries as subjects of action. No mention of the decision-makers means that intentions and wishes of citizens and authorities are the same. The words 'struggle' and 'Islamists' discursively link Iran and Iraq and underscore the abnormality of events in these countries, connecting Muslims to the phenomenon of Islamism.

'Iranian President urges Muslims to unite against the USA' (November 24, 2018). In this headline, the president of Iran addresses his speech to all Muslims, uniting them into a homogeneous group through their religious affiliation. The word 'against' implies confrontation, and together with the acronym 'USA' reinforces the widespread notion of the conflict between the West, whose embodiment are the United States, and the East, the 'Islamic world'.

The headlines of *Vesti* have a tendency towards provocation and infotainment. For example, the headline 'In Kazakhstan, it is proposed to execute presidents when they grow old' (May 7, 2013) refers to a non-standard situation, 'a scoop'. At the same time, it shows the abnormality of usual behavior in a Muslim country. Such a headline supports the image of the East as uncivilized and violent.

'Malaysian Muslims banned from playing *Pokémon Go*' (August 8, 2016), a rather peculiar headline. Malaysia is a predominantly Muslim country, which is not widely known. Is that the reason why the author thought it is necessary to emphasize this fact in order to connect the event with Muslims? Does the ban apply only to Muslims, with non-Muslims and atheists still being allowed to play? In this title Muslims are bound by prohibitions and restrictions. *Pokémon Go* is an ultramodern augmented reality game, a state-of-the-art technology. Therefore Muslims look out of touch and retrograde.

'*Time* names the Saudi journalist Khashoggi the person of the year' (December 11, 2018). From this headline, the reader finds out that there is journalism in Saudi Arabia and, at the same time, that the Saudi journalist died a violent death. The combined implications support the notion of the uncivilized and prone to violence East.

*DT*, in unison with other Ukrainian editions, describes events in Asia as related to violence. 'A hot Turkish Summer 2010: The Army on the defensive' (September 3, 2010) and 'The media report that Russian cruise missiles fell in Iran' (October 8, 2015) are examples of headlines linking Islamic countries to war. The words 'army', 'de-

fensive' and 'cruise missiles' imply hostilities, indicating abnormal conditions in those countries.

'The US Congress accuses Myanmar of genocide against Rohingya Muslims' (December 14, 2018) is another *DT* headline. The US Congress is accusing another country of serious crime and these accusations are relevant to *DT*. The word 'genocide' has a strong negative sense, meaning death of a large number of people, an abnormal and dangerous situation. Muslims in this title do not appear collectively, as Muslims in general, but as a part, namely 'Rohingya Muslims'. A headline without this clarification would have taken a different meaning. Compare: 'The US Congress accuses Myanmar of genocide against Muslims'. With it, however, the victims of Myanmar are not just Muslims, but a special kind of them. Other Muslims are not victims. The headline 'Terrorist attack against the Shia in Pakistan' was cited above. The Shia are also Muslims, but there is no 'terrorist attack on Muslims' in the headline. Therefore, the Ukrainian media do not always generalize Muslims when violent acts are directed against them.

Instead, a similar headline of *Segodnia* 'The UN accuses Myanmar of genocide against Muslims' (August 27, 2018), portrays Muslims as a homogeneous group. The same word 'genocide' is used, but there is neither 'Rohingya' nor another ethnonym. However, we can detect there such a mechanism of othering as the refusal of agency.

Two other randomly selected titles of *Segodnia* also refer to violence and accidents. The headline 'A bus with Azerbaijani pilgrims has capsized in Turkey' (November 24, 2010) tells us about an accident that happened to, most likely, Muslims from Azerbaijan. The author deems it necessary to emphasize that the passengers were pilgrims, which marks them as believers who traveled specifically to worship. The bus seems to be the subject of

action, as if it crashed by itself. The headline does not ascribe importance to the reason of the accident, but to persons affected by it. Therefore it distracts readers from finding out the culprits, and focuses their attention on the reasons of the trip.

'New clashes in Jerusalem: 56 people injured' (July 27, 2017). The headline doesn't mention Muslims, though the word 'new' implies that similar bouts of violence have already occurred. Since readers are aware of the conflict between Israeli Jews and Arabs, they can easily construe the intended meaning. The exact number of victims and the word 'people' show some degree of sympathy. It is not clear from the title who exactly suffered and with whom we ought to sympathize.

Thus, the analysis strongly suggests that in the Ukrainian press Muslims are mentioned mainly in connection with conflicts, accidents, confrontation, violence and death. Muslims can act as subjects or objects of violence or confrontation. However, due to discursive mechanisms, such coverage always leads to exclusion. The authors of the headlines employ such mechanisms of othering as emphasis on behavioral abnormalities, portrayal of Muslims as a homogeneous group, denial of their agency.

**Conclusions.** One way of processing an array of texts is to divide it into meaningful parts, with every part highlighting a different side of the discourse object. The next stage is to investigate randomly selected articles. For a study of discourse on Muslims in the Ukrainian press, the array has been divided by geographical distribution of the coverage.

The Ukrainian media discourse tends to present Muslims as foreigners. The percentage of Muslim-related articles on Asia is the highest. The analysis of headlines shows that Muslims are associated with violence, conflict and confrontation. Mechanisms of othering constitute a visible part of the Ukrainian media discourse on Muslims.

#### REFERENCES

1. Pew Research Center. Washington, 2017. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/11/29/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>
2. O. Dziuba. The thematic structure of the Discourse & Society: how did the 'Muslims issue' appear // *Ukrainian Sociological Journal*
3. V. Kulyk. Media and Identity. ResPublica, 2010. Retrieved from: [http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um\\_15/15\\_pdf/12\\_UM\\_15\\_MediiIdent\\_Kulyk.pdf](http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um_15/15_pdf/12_UM_15_MediiIdent_Kulyk.pdf)
4. I. Soroka. The native, the strange, the different: a sociocultural perspective on the perception of the Other. V.N. Karazin Kharkiv national university, 2012. 332 p.
5. Kulyk V. The Ukrainian Media Discourse: Identities, Ideologies, Power Relations. Kyiv Krytyka, 2010.
6. P. Baker. Discourse analysis and media attitudes: Gabrielatos, T. McEnery. — Cambridge University Press, 2013. — 281 p.
7. R. S. de Moraes. O discurso sobre o muçulmano na imprensa brasileira: o caso da revista Veja / R. S. de Moraes. — Dis. Universidade de São Paulo, 2011. — 202 p.
8. A. Bezverkha. Reinstating Social Borders between Slavic Majority and the Tatar Population of Crimea: Media Representation of Contested Memory of the Crimean Tatars' Deportation // *Journal of Borderlands Studies*. — 2017. — № 2. — P. 127–139
9. O. Dziuba. Features of the development of a research plan for Muslims discourse analysis of the Ukrainian press // *Grani*, 2019. P. 55

## Տղամարդկանց և կանանց դերի մասին պատկերացումները հասարակական կյանքում

Ա. Տ.Կնյազյան

Երևանի պետական համալսարան  
Corresponding authors. E-mail: annaknyazyan@ysu

Paper received 17.02.20; Accepted for publication 18.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VIII39-16>

**Ամփոփագիր:** Մեռի սոցիալ և մշակութային պայմանավորվածության ընդունումը թույլ է տալիս առնականությանը և կանացիությանը վերաբերվել ոչ որպես անփոփոխ բնության երևույթի, այլ որպես մարդկային հասարակության դինամիկ փոփոխական արդյունքի, որը ենթարկվում է մշակութային և հասարակության մոդելավորման: Առկա տեսագործական նյութի քննական վերլուծությունը թույլ է տալիս նկատել, որ գենդերային հայեցակարգի դիտարկման շրջանակներում հիմնական շեշտը դրվում է տղամարդու և կնոջ ոչ թե բնական, կենսաբանական տարբերությունների վրա, որոնք ի սկզբան է կանխատեսված են նրանց ֆիզիոլոգիական յուրահատկություններով, այլ նրանց սոցիալական հետաքրքրությունների, պահանջումների և վարքագծի վրա՝ չանտեսելով նաև գենդերային հատկանիշների սերտ կապը հանրամշակութային յուրահատկությունների հետ: Ենթադրվում է, որ գենդերային կարծրատիպերը առաջանում են կանանց և տղամարդկանց զբաղեցրած տարբեր դերերից:

**Բանալի բառեր.** *գենդեր; գենդերային դեր; կին; տղամարդ; կարծրատիպ; արականություն; իգականություն:*

Հանրային բաժանումը երկու խմբի՝ տղամարդկանց և կանանց, մշտապես գոյություն է ունեցել մարդկային հասարակության մեջ, յուրաքանչյուր անհատի համար ամրագրվել է տղամարդու կամ կնոջ գենդերային դեր: Հետագայում դրա հիման վրա ձևավորվել են տղամարդկանց և կանանց վարքագծային առանձնահատկությունների, նրանցից ակնկալվող արձագանքների և գործողությունների՝ միայն տղամարդկանց կամ միայն կանանց համար ընդունելի գործունեության տեսակների վերաբերյալ որոշ ընդհանրական պատկերացումներ, որոնք հասարակական գիտակցության մեջ ամրակայվել են որպես գենդերային կարծրատիպեր և կարևոր դեր են խաղում հանրային և դրանում մարդու գործունեության ընթացքում: Գենդերային հետազոտությունների ուշադրության կենտրոնում են սոցիալական և մշակութային գործոնները, որոնք պայմանավորում են հասարակության

վերաբերումները տղամարդկանց և կանանց նկատմամբ, անհատների վարքը՝ այս կամ այն սեռի պատկանելու առումով, կանանց և տղամարդկանց հատկությունների վերաբերյալ կարծրատիպային պատկերացումները, այսինքն՝ այն ամենը, ինչը սեռի հիմնախնդիրը փոխադրում է կենսաբանության ոլորտից կյանքի սոցիալական և մշակութային ոլորտներ: Կանանց և տղամարդկանց բնորոշ գենդերային դերերը տարբերվում են բոլոր մշակույթներում: Գենդերային տարբերություններին վերաբերող որոշ կարծրատիպային պատկերացումներ համընդհանուր են բոլոր մշակույթների համար. դրանցից են ագրեսիվության, ուժի վերաբերյալ պատկերացումները՝ որպես տղամարդկանց տարբերակիչ առանձնահատկություն, ինչպես նաև թուլությունը, հնազանդությունը և զգացմունքայնությունը՝ որպես կանանց բնորոշ հատկություններ: Սակայն գենդերային հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ ոչ բոլոր հանրամշակույթներին են հատուկ գենդերային տարբերությունների միևնույն դրսևորումները:

Սույն հետազոտության արդիականությունը և կարևորությունը պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ հատկապես վերջին տարիներին <<գենդեր>> եզրույթը ակտիվորեն շրջանառվում է, քանի որ գենդերային փոխհարաբերությունների համաչափ զարգացումը լիակատար կերպով համահունչ է ընդհանուր ժողովրդա- վարացման գործընթացին: Քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական բնույթի համ- ընդգրկուն տեղաշարժերի հետևանքով, շոշափելիորեն խորանում է գենդերային փոխհարաբերությունների անհամաչափությունը հասարակական կյանքում, որն էլ իր դրսևորումն է գտնում քաղաքական, իրավական, հոգեբանական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, լեզվական և այլ ոլորտներում: Ուստի գենդերային տարբերությունների ուսումնասիրության խնդիրը առավել արդիական է դառնում, և գենդերային հավասարության պահպանումը առաջնա- հերթ է հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառների զարգացման համար: Գենդերային փոխհարաբերությունները ներագրում են ինչպես մշակույթի, լեզվի, սովորույթների, այնպես էլ հասարակական կառույցների, պետական

հաստատությունների կողմից որոշումների ընդունման վրա և ձևավորում հանրամշակութային կարծրատիպեր: Հետագոտության արդիականությունը նաև պայմանավորված է գենդերային գիտելիքների տարածման, գենդերային կարծրատիպերի հաղթահարման, անհրաժեշտությամբ:

Կարծրատիպային ընկալումներում տղամարդը սովորաբար հանդես է գալիս որպես ակտիվ, հանրային-ստեղծագործական սկզբնաղիբ, իսկ կինը՝ պասիվ: Հակոտնյա են տղամարդկանց ու կանանց վերագրվող հանրային դերերը: Առաջինները առավելապես <<գործիքային>> են, իսկ վերջինները՝ <<արտահայտչական>>: Տղամարդը <<կերակրողն>> է և ընտանիքում իրականացնում է ընդհանուր դեկավարումը, իսկ կինը պարտավոր է կատարել ընտանեկան-կենցաղային պարտականությունները և ապահովել տան հոգեկան ջերմությունը, հարմարավետությունը: Այս թվարկումից արդեն իսկ հետևում է, որ խոսքը ոչ միայն պարզապես տղամարդկանց և կանանց միջև գործառույթների բաշխման մասին է, այլև ստորակարգության, կնոջ՝ տղամարդուն ենթարկվելու մասին [3,4]: Վերլուծելով կնոջ կերպարը պատմության ընթացքում՝ Ջ. Հանտերը եզրակացրել է, որ ընդհանուր առմամբ դա ոչ լիարժեքության կերպար է, իսկ կնոջ ազատագրման գործընթացը դեռևս վաղ անտիկ շրջանից ուղղակիորեն կապվում էր ապակառուցողական սոցիալական հետևանքների, բարոյականության անկման և ընտանիքի քայքայման հետ[5]:

Ամփոփելով հասարակության մեջ տղամարդկանց և կանանց դերի մասին գոյություն ունեցող ավանդական պատկերացումները՝ Ռ. Ռ. Վերման նշում է, որ կնոջ էությունը ավելի հաճախ բնութագրվել է հետևյալ յուրահատկություններով.

- կինը ոչ լիարժեք և կախման մեջ գտնվող էակ է,
- կինը տղամարդուց ավելի ցածր էակ է, քանի որ նրան հատուկ են ծայրահեղ սահմանափակվածությունն ու թուլությունը,
- կինն իր ներքին էությանը արժեք չունի,
- կնոջ հիմնական կոչումը տղամարդուն ծառայելն ու նրան օգտակար լինելն է, սեռական գույքակերության և մայրության համակարգից դուրս նրա գոյությունն անիմաստ է և երկրորդական նշանակություն ունի,
- կինը ինքնըստինքյան, անձնագոհ է, սիրող, համբերատար, քնքուշ և զգացմունքային, որոնք և նրա ամենամեծ առաքինություններն են[10]:

Վաղուց ի վեր հայտնի է, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ հասարակության կազմակերպվածության գործում մեծ նշանակություն ունի սեռերի դերաբաշխումը: Յուրաքանչյուր սեռի առանձնահատկության մասին պատկերացումները

կախված են տվյալ հասարակության մշակույթի տեսակից, գիտելիքների մակարդակից և գաղափարախոսական հիմքից: Կարելի է վստահորեն ասել, որ XIX դարի սկզբից մինչև 1960-ական թթ. Արևմուտքում գոյություն ունեցող սեռերի դերաբաշխումը, եզակի բացառություններով, չի փոփոխվել: Այդ ժամանակաշրջանին բնորոշ էր տղամարդկանց և կանանց գործառույթների հստակ տարանջատումը, որը երբեմն կոշտ ստորակարգային նմուշ-օրինակի շրջանակներում հանգում էր անզիջում երկվության [11]:

Աշխարհի բաժանումը սեռային հատկանիշով (հասարակական և մասնավոր կյանքում) հանգեցրեց կանանց և տղամարդկանց նկատմամբ երկու դիրքորոշումների, որոնք բնութագրվում էին նրանց յուրահատուկ գծերով: Տնային մեկուսացման մեջ լինելով՝ կինը վարում էր տնտեսությունը, մեծացնում երեխաներին, պահպանում ընտանեկան օջախը: Դրա համար նրան անհրաժեշտ չէին համարձակություն, պատվասիրություն, վճռականություն, նախաձեռնողականություն: Տղամարդը, ընդհակառակը, ամեն օր գոյության կռիվ տալով՝ պետք է չզիջեր իր սեռի այլ ներկայացուցիչներին, ուստի իր մեջ դաստիարակում էր հատկություններ, որոնք նրա համար բնական էին համարվում[1]:

Ներկայումս այդ պատկերացումներից շատերը կորցրել են իրենց ուժը, այսինքն՝ դարձել են նախապաշարմունքներ, սակայն տղամարդկանց և կանանց կոչման մասին հարցն, ինքնըստինքյան, չի կորցրել իր հետաքրքրությունը: Այսպես, ցայսօր քննարկման թեմա է այն, թե կինը կարող է արդյոք արդյունավետ առաջնորդի դեր կատարել ընտանիքում և արտադրության մեջ: Հասարակության մեջ գոյություն ունեցող գենդերային կարծրատիպերը խանգարում են այս հարցի անաչառ լուծմանը և կարող են բացասական դեր կատարել՝ մեծապես աղավաղելով իրական պատկերը: Առաջին բացասական ազդեցությունն այն է, որ տղամարդկանց և կանանց կերպարների՝ գոյություն ունեցող կարծրատիպերը գործում են խոշորացույցի պես, և տղամարդկանց ու կանանց միջև տարբերությունները էլ ավելի են ընդգծվում, քան կան իրականում: Գենդերային կարծրատիպերի երկրորդ բացասական ազդեցությունը մինևույն իրադարձության տարբեր մեկնաբանություններն ու գնահատականներն են՝ պայմանավորված, թե որ սեռին է պատկանում այդ իրադարձության մասնակիցը [1]:

Արականության և իգականության մասին պատկերացումները և նրանց բնորոշ հատկությունները տեղ ունեն յուրաքանչյուր մշակույթում. դրանց էական տեղ է տրվում ծիսակարգերում, բանահյուսության մեջ, առասպելաբանական գիտակցության մեջ: Այս



ամենով հանդերձ՝ գենդերի կարծրատիպականացումը և արժեքային սանդղակը տարբեր մշակույթներում միանման չեն: Տղամարդկանց և կանանց սոցիալական դերերը որպես կանոն, կանոնակարգված են: Տարբեր մշակույթներում մարդու միևնույն գործողություններին, կախված նրա սեռից, տրվում է տարբեր բովանդակություն. միևնույն բովանդակությունը տարբեր կերպ է դրսևորվում արարքներում [7]: Կարծրատիպը վարքի ծրագրի դեր է կատարում: Կարծրատիպերը դիտարկվում են որպես տեղեկատվության մշակման հատուկ ձևեր, որոնք դյուրացնում են մարդու կողմնորոշումն աշխարհում: Կարծրատիպերում պարունակվող հատկանիշները մարդիկ օգտագործում են առարկաների այս կամ այն դասի պատկանելությունը գնահատելու և դրանց որոշակի բնութագրեր վերագրելու համար: Ծնողների կողմից իրենց երեխաների ընդունակությունները գնահատելիս Ջ. Էքբլը ցույց է տվել, որ ծնողները, ելնելով գոյություն ունեցող կարծրատիպից, տղայի մաթեմատիկական ընդունակությունները ավելի բարձր են գնահատել, քան դստեր, նույնիսկ այն դեպքում, երբ նրանց առաջադիմությունը նույնն էր: Ծնողները մաթեմատիկայից տղաների բարձր առաջադիմությունը բացատրում են նրանց ընդունակություններով, իսկ դուստրերի նույն առաջադիմությունը՝ ջանասիրությամբ [2]:

Ընդ որում, դժվար չէ նկատել, այն, ինչ մի հասարակության մեջ տղամարդկանց բնորոշ է համարվում, մեկ ուրիշում կարող է վերագրվել կանանց: Դեռևս 1930-ական թթ. ամերիկացի հայտնի մարդաբան Մարգարետ Միդը ցույց տվեց, թե ինչպես են տարբեր կերպ սահմանվում իր հետազոտած հասարակություններում մոր և հոր դերերը, հասարակական ստորակարգությունում տղամարդկանց և կանանց դիրքերը [6]:

Գենդեր հասկացությունը, ըստ էության, նաև բարդ հանրամշակութային երևույթ է՝ հասարակության կողմից տղամարդու և կնոջ դերերի, վարքի, հոգևոր և հուզական բնութագրերի տարբերությունների շրջանառման, և բուն արդյունքի՝ գենդերի սոցիալական կառուցատարրի առումով: Գենդերային տարբերությունների ձևավորումը տեղի է ունենում ըստ որոշակի համակարգի (որը տղաների ու աղջիկների մեջ դաստիարակում է տարբեր հմտություններ և հոգեբանական հատկություններ), տղամարդկանց և կանանց միջև աշխատանքի բաժանման և հասարակության մեջ մշակութային նորմերի, դերերի ու կարծրատիպերի ընդունման միջոցով (օրինակ՝ սպորտը առավելապես տղամարդկային գործունեության ոլորտ է): Ընդ որում, գենդերային դերերն ու նորմերը չունեն համակողմանի բովանդակություն և տարբեր

հասարակություններում զգալիորեն տարբերվում են: Այդ իմաստով տղամարդ կամ կին լինել բնավ չի նշանակում բնությունից տրված որոշակի հատկություններով օժտված լինել, այլ նշանակում է կատարել քեզ վերապահված գենդերային դերը և համապատասխանել որոշակի ձևանմուշների [9]: Արդի ժամանակաշրջանում միջմշակութային ոլորտում տղամարդկանց և կանանց հոգեբանական գծերի (գենդերային կարծրատիպերի) տարբերությունների հետ կապված առավել ընդգրկուն նյութ են ներկայացնում հոգեբաններ Ջոն Վիլյամսը և Դեբորա Բեսթը իրենց գրքում՝ “Measuring Sex Stereotypes: A Thirty-Nation Study”: Այն սկսվում է հետևյալ պնդմամբ. «Պատկերացրե՛ք, որ խոսում եք ձեր ընկերոջ հետ, որը նկարագրում է ձեզ անձանոթ երկու մարդու: Մեկի մասին ասում է, որ նա համարձակ է, իշխող, կուպիտ, տիրակալ, անկախ և ուժեղ, մինչդեռ մյուսը բնութագրվում է որպես նուրբ, կախյալ, երազկոտ, հուզական, զգայուն, խեղճ ու թույլ: Եթե ձեզ համար դյուրին է առաջին մարդուն տղամարդ պատկերացնել, իսկ երկրորդին՝ կին, ապա դուք հենց նոր դրսևորեցիք սեռային հատկանիշների կարծրատիպերի իմացություն: Արդյոք նշանակություն ունի՞ ձեր ազգությունը: Ավելի շուտ՝ ոչ: Դուք կարող էիք լինել Կանադայից, Պերուից, Նիգերիայից, Պակիստանից կամ Ճապոնիայից: Բոլոր այդ երկրներում առաջին խմբում ներառված գծերը առավելապես բնորոշ են համարվում տղամարդկանց, քան կանանց, իսկ երկրորդում ընդգրկված հատկանիշները, ավելի բնութագրական են կանանց, քան տղամարդկանց համար» [8:120]:

Ենթադրվում է, որ գենդերային կարծրատիպերը առաջացել են աշխատանքի ի հայտ եկած բաժանումը հիմնավորելու համար: Ըստ այդմ էլ երեխաներին տարբեր կերպ են հանրայնացնում նրանց նախապատրաստում են տարբեր գենդերային դերերի համար: Ընդ որում՝ աշխատանքի բաժանումը՝ ըստ սեռային հատկանիշի՝ հավանաբար առաջացել է կանանց և տղամարդկանց ֆիզիկական տարբերությունների հետևանքով: Ուրիշ խոսքով՝ ըստ գենդերային գործոնի, մարդուն՝ այս կամ այն խմբին դասելը առկա է յուրաքանչյուր մշակույթում, որն ավելի շուտ բացատրվում է աշխատանքի, ըստ սեռային հատկանիշի բաժանմամբ և գենդերային տարբերությունները խրախուսող մշակութային նորմերի հաստատմամբ:

Այսպիսով՝ գենդերային կարծրատիպերն առաջանում են տղամարդկանց և կանանց տարբեր դերերի հիման վրա: Կայացած կարծրատիպերը կանանց և տղամարդկանց համար հանդես են գալիս որպես նորմեր և գենդերային-սեռային հանրայնացման համար նմուշ-օրինակներ են:

**ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

1. Badinter Élisabeth. The Conflict: How Modern Motherhood Undermines the Status of Women. Translated from Le Conflit by Adriana Hunter. Publisher: Holt, Henry & Company, Inc., 2012. 224p.
2. Eccles J. S. Sex Differences In Mathematics Participation // M. L. Maehr, M. W. Steinkamp (eds.). Women in science: Advances in motivation and achievement. Greenwich, CT, JAI Press, 1984, v. 2.p. 89-100.
3. Eckes T. Features of Men. Features of Women: Assessing Stereotypic Beliefs About Gender Subtypes // British Journal of Social Psychology. London, 1994, № 33, p.107 123.
4. Parsons T. Family, Socialization and Interaction Process. London: Routledge, 1956. p. 422.
5. Hunter J. E. Images of Women // Journal of Social Issues, 1976. № 32. p.7-17.
6. Mead M. Sex and Temperament In Three Primitive Societies. N.Y., Morrow, 1935. 335 p.
7. Welch M. R., Page B. M. Sex Differences In Childhood Socialization Patterns In African Societies. Sex Roles.Washington, 1981. № 7 p. 163-1173.
8. Williams J. E., & Best D. L. Measuring Sex Stereotypes: A Thirty-Nation Study (rev. ed.). Beverly Hills: Sage, 1990. 250 p.
9. Williams J. E., Best D. L. Sex Stereotypes and Intergroup Relations // S. Worshel, W. G. Austin (eds.). Psychology of intergroup relations. Chicago: Nelson-Hall. 1986, p. 244-259.
10. Верма Р. Р. Отсутствующая личность. // Феминизм: восток, запад, Россия. М.: Наука, 1993. С.146-156
11. Ильян Е. П. Пол и гендер. С-Пб: Питер, 2010. 688с.

**REFERENCES**

1. Badinter Elizabet. Konflikt: kak sovremennoye materinstvo podryvayet status zhenshchin. Perevod Adriany Khanter iz Le Conflit. Izdatel'stvo: Kholt, Genri I Kompaniya, Inc., 2012. 224 s
2. Ekls Dzh. S. Polovyye razlichiya v matematicheskom uchastii // M. L. Mayer, M. V. Steynkamp (red.). Zhenshchiny v nauke: dostizheniya v motivatsii i dostizheniyakh. Greenwich, CT, JAI Press, 1984, v. 2.p. 89-100
3. Ekes T. Osobennosti muzhchin. Osobennosti zhenshchin: otsenka stereotipnykh predstavleniy o gendernykh podtipakh // Britanskiy zhurnal sotsial'noy psikhologii. London, 1994, № 33, s.107 123.
4. Parsons T. Sem'ya, sotsializatsiya i protsess vzaimodeystviya. London: Routledge, 1956. s. 422
5. Khanter Dzh. E. Obrazy zhenshchin // Zhurnal sotsial'nykh problem, 1976. № 32. s.7-17
6. Mid M. Seks i temperament v trekh pervobytnykh obshchestvakh. N.YU., Morrou, 1935.
7. Uelch M. R., Peydzh V. M. Polovyye razlichiya v modelyakh sotsializatsii detstva v afrikanskikh obshchestvakh. Polovyye roli. Washington, 1981. № 7 s. 163-1173.
8. Uil'yams Dzh. E. i Best D. L. Izmereniye polovykh stereotipov: issledovaniye tridtsatiletiya (red. Red.). Beverli-Khillz: Mudrets, 1990. 250 s.
9. Uil'yams Dzh. E., Best D. L. Polovyye stereotipy i mezhrupponyye otnosheniya // S. Vorshel', V. G. Ostin (red.). Psikhologiya mezhrupponykh otnosheniy. Chikago: Nel'son-Kholl. 1986, s. 244-259.
10. Verma R. R. Otsutstvuyushchaya lichnost'. // Feminizm: vostok, zapad, Rossiya. M.: Nauka, 1993. S.146-156
11. Il'in Ye. P. Pol i gender. S-Pb: Piter, 2010. 688s.

**Perceptions of the Roles of Men and Women in Society**

**A. T. Knyazyan**

**Abstract.** Gender is one of the important categories of social life, manifested in everyday reality. Representatives of one gender are presented with a special set of behavioral norms and expectations, significantly different from the requirements for the other sex. Social ideas about men and women relate to the norms of their social behavior and psychological qualities. The division of society on the basis of sex led to the appearance of two opposing attitudes towards men and women, which determine their specific features. The specificity of the gender system lies in the fact that it is an integral characteristic of any society, since any society regulates the relations between the sexes.

## Роль громадянської освіти у реалізації соціально-політичної інтернет-поведінки української молоді

Р. Р. Мишок, Л. Д. Климанська

Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна  
Corresponding author. E-mail: romanamyshok@ukr.net, larysa\_kl@ukr.net

Paper received 18.05.20; Accepted for publication 05.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШ39-17>

**Анотація.** В статті розглядаються соціально-політичні інтернет-практики як одна із форм громадянської поведінки. Зазначається, що такий вид поведінки вже реалізується українськими громадянами, але таким чином і на такому рівні, що не виконує своєї основної функції - сприяти регулюванню проблем суспільства. Однією з причин такої ситуації є неналежний стан громадянської освіти в Україні, що негативно впливає не лише на соціально-політичні інтернет-практики, але на громадську активність в цілому.

**Ключові слова:** громадянська освіта, компетентність, електронна демократія, громадянська активність, соціально-політична інтернет-поведінка.

**Вступ.** Одним із важливих атрибутів громадянського суспільства на рівні із наявністю інституцій та визначеним рівнем політичної культури є здійснення громадянами активних практик на користь суспільства та держави. Зважаючи на сучасні тенденції та курс країни на діджиталізацію поряд з традиційними формами громадянської поведінки з'являються нові альтернативні способи діяльності – інтернет-практики. В Україні громадянське суспільство знаходиться на шляху до формування, тому відповідно говоримо й про трансформації існуючих інституцій (чи зародження нових), зміни в політичній культурі суспільства та реалізацію активної поведінки в різних формах прояву. Громадянська освіта власне є однією з інституційних трансформацій в сучасному українському суспільстві, а, будучи складником інституції освіти, повинна відігравати визначену роль у формуванні громадянської культури окремої людини, одним з показників якої є активність та залученість громадян.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Серед вітчизняних науковців, які так чи інакше аналізують громадянську освіту в Україні, можна зазначити Я. Пилинського, О. Тягло, Л. Шелюк, Н. Амельченко що досліджують нормативно-правові акти, пов'язані з освітніми програмами та проблемами виховання, розвиток громадянської освіти в Україні загалом. С. Федоренко, Н. Жабінець та І. Галактионова вивчають громадянську освіту з точки зору її впливу на формування культури (політичної, гуманітарної) громадян. О. Батіщева та Н. Чиркова розглядають проблему громадянської освіти в ракурсі атрибутивності громадянського суспільства (зокрема, Н. Чиркова трактує громадянську освіту як імператив громадянського суспільства). Натомість, вивченню ролі громадянської освіти у формуванні активності громадян приділяється менше уваги, а соціально-політична інтернет-поведінка поки що залишається поза увагою українських дослідників.

**Мета.** Розглянути особливості громадянської освіти в Україні та визначити її роль у здійсненні соціально-політичної інтернет-поведінки молоді як форми альтернативної до традиційних громадянських практик.

**Матеріали та методи.** В статті бралися до уваги закони, нормативно-правові документи, наукові статті, первинні та вторинні дані соціологічних досліджень в Україні. Використовувались методи: аналіз документів для детального ознайомлення з працями науковців, законами та нормативно-правовими документами; метод вторинного аналізу даних для опрацювання та узагальнення актуальних емпіричних досліджень із обраної теми. Збір первинної соціологічної інформації відбував-

ся за допомогою анкетного опитування.

**Результати та їх обговорення.** Імплементація громадянської освіти в структуру інституції освіти є складним і довготривалим процесом. Громадянська освіта в Україні існувала ще у радянські часи і була зосереджена на формуванні у громадян лояльності до існуючого політичного ладу, віри в комуністичну ідеологію. Очевидно, що після розпаду СРСР розвиток української громадянської освіти та виховання призупинився, на часі були зовсім інші важливіші і масштабніші проблеми. Важливою віхою у процесі функціонування громадянської освіти є 2000 рік, коли Президією Академії педагогічних наук України було затверджено «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». В рамках цієї концепції конкретизовано якості українського громадянина та, відштовхуючись від них, визначено сутність і пріоритети громадянського виховання. Варто додати, що підхід Академії педагогічних наук розмежував категорії «громадянської освіти як виховання» та «громадянської освіти як формальної освіти», орієнтованої на отримання знань та вмінь, пов'язаних з правами і обов'язками людини/громадянина: «Громадянська освіта – це навчання людей тому, як жити за умов сучасної держави, як дотримуватись її законів, але водночас і не дозволяти владі порушувати їхні права, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства» [2]. Завданням громадянського виховання було визначено формування в особистості моральних, соціальних, політичних та юридичних компетентностей, що пояснюють інтегровану якість «громадянськість» [3, с. 5].

У 2002 році громадянське виховання стає складовою національного виховання, що прописувалось в Національній доктрині розвитку освіти. Як зазначає Я. Пилинський, затвердження такої доктрини було скоріше здійснено для видимості діяльності влади, на практиці функціонування громадянської освіти здійснювалось погано, оскільки конкретної освітньої політики держави в цій сфері не прослідковувалось [3, с. 6].

Наступною важливою подією в рамках розвитку громадянської освіти в Україні стало оприлюднення у 2012 році Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві», що стало практичним втіленням ідей сформульованої десять років тому Концепції громадянського виховання, оскільки зобов'язував центральні та місцеві органи влади здійснювати діяльність, спрямовану на

підвищення рівня громадянської культури.

У 2018 році Уряд затвердив саму Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, де визначаються ціннісні орієнтири, завдання та специфічні підходи до громадянської освіти в таких напрямках: «правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізувати власні конституційні права та обов'язки; посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні» [10].

На сьогодні в Законі «Про освіту» формування *громадянської культури* прописане як одне із засад політики у сфері освіти. В цьому Законі закріплені *громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей* [9].

Очевидно, що громадянська освіта – процес послідовний та неперервний. Тобто, людину ще з раннього віку слід споряджати певними знаннями у сфері демократії та громадянськості. У затвердженій Концепції розвитку громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей [10]. Звичайно, в межах кожного періоду компетентності прописані відповідно до інтелектуальних можливостей особи, а кожен новий етап залежить від якості попереднього. Варто зауважити, що в цій концепції слабо прописані так звані *інформаційно-цифрові компетентності*, які б позначали наявність знань та навичок використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій для здійснення демократичного процесу в країні. По суті, ці компетентності взагалі не прописані, а Інтернет-ресурси згадані як інструмент неформальної освіти, що є досить негативним моментом, зважаючи на активну діджиталізацію України. Для кожного рівня та форми освіти необхідно чітко прописати вміння та навички в рамках інформаційно-цифрової компетентності. Визначену інформацію можна знайти у Концепції Нової української школи, де хоч і в загальних рисах, проте пояснюється зміст інформаційно-цифрової компетентності: «*впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо)*» [7, с. 11].

У жовтні 2017 року Наказом Міністерства освіти і науки була затверджена навчальна програма громадянської освіти для 10-11 класів, де однією з компетентностей зазначається інформаційно-цифрова, зміст якої відповідає Концепції Нової української школи. В цій програмі окремим розділом подається матеріал, пов'язаний з вивченням різноманітних мас-медіа, вбереженням себе від маніпуляцій у ЗМІ, навчанням критичного підходу до інформації з сучасних ІКТ [6].

Отже, нормативно-правова база громадянської освіти в Україні хоч і з певними недоліками, але існує. З практичною її реалізацією виникає більше ускладнень. Враховуючи те, що належне функціонування громадянської

освіти почалося зовсім недавно, виникає проблема, пов'язана з відсутністю компетентних педагогічних працівників у цій сфері. У 2018 році в рамках Швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU», було проведено соціологічне дослідження задля з'ясування стану громадянської освіти в Україні. У висновках цього дослідження здійснювалось критична оцінка компетентностей вчителів середніх загальноосвітніх закладів різних областей країни у сфері громадянської освіти. Результати цього дослідження показали, що вчителі подекуди або взагалі не розуміють, що таке громадянська освіта, або дуже спрощують та знецінюють процес її отримання. Опитані педагоги значною мірою налаштовані чекати вказівок зверху, розроблених МОН методичних рекомендацій для впровадження громадянської освіти. Втім, вимальовується тенденція до підвищення налаштованості вчителів до того, щоб зробити щось своїми силами в межах наявних можливостей [11, с. 22].

Зважаючи на це, в Україні існують так звані провайдери громадянської освіти, які забезпечують навчання педагогів та активних громадян. Такі програми та провайдери відносяться як до формальної, так і неформальної освіти, підтримуються міністерством освіти та функціонують за рахунок різних іноземних фондів. Одним з таких є проект «Громадянська освіта та е-демократія в школах», що забезпечувала підвищення громадянської активності громадян – адміністрації навчальних закладів, вчителів, учнів, батьків, з метою розвитку соціальної, громадянської та інформаційно-цифрової компетентностей [13].

Цей проект здійснювався в два етапи. На першому відбувалося навчання охочих громадян, а на другому організовувався конкурс, в рамках якого засвоєний матеріал учасники проекту повинні були реалізувати на практиці. Відтак, у 2018 році відбувся фестиваль кращих практик у сфері громадянської освіти та електронної демократії в навчальних закладах, де було визначено переможців конкурсу застосування сервісів е-демократії в різних номінаціях, серед яких управління навчальним закладом, самоврядування в школах, виховання громадянської компетентності тощо [14]. Вебіари цього проекту доступні на сайті безкоштовно і до нині.

Також серед провайдерів формальної освіти числяться програма «Демократична школа», яка реалізується Європейським центром імені Вергеланда і зосереджується на запровадженні Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини, і Благодійна організація «Вчителі за демократію та партнерство», яка проводить програми з інновацій в галузі викладання, громадянської та правової освіти, критичного мислення, розвитку громади та сталого розвитку. До неформальної освіти відносяться провайдери: Національна програма з прав людини «Розуміємо права людини», ГО «Інша Освіта», Освітня ініціатива «Відкривай Україну», Національна програма «Молодіжний працівник» та інші [2].

На початку березня 2020 року на базі Національної академії педагогічних наук України за підтримки та участі Міністерства освіти і науки України, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України проведено Всеукраїнський науково-практичний семінар «Цифрова компетентність вчителя Нової української

школи-2020». В рамках цього заходу було розглянуто питання розвитку інформаційно-цифрової компетенції вчителя, а також застосування інформаційно-комунікативних технологій у навчальному процесі та освітньому середовищі [15].

Втім, поки вчителі громадянської освіти навчаються самі, неналежний рівень громадянської освіченості українців залишається однією з причин громадянської пасивності. За результатами соціологічного дослідження, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється некомерційною міжнародною організацією Pact в Україні, станом на 2019 рік загальна частка тих, кого можна вважати освіченим у громадянській сфері, складає 13%. Хоча рівень громадянської освіченості низький, але порівняно з 2017 (8%) та 2018 (11%) роками цей показник демонструє тенденцію до зростання. Що стосується молоді, то в опитаних респондентів віком від 18 до 34 років фіксують показник громадянської освіченості у 15% [8].

Низький показник громадянської освіченості серед молоді – це ще один доказ існування проблем у сфері громадянської освіти. Брак елементарних знань громадянина, що є наслідком відсутності необхідних предметів у школах та курсів у ЗВО дуже негативно впливають на громадянську активність, оскільки важко виявляти хоч якусь активність не знаючи, як це можна зробити. Варто зауважити, що громадянську поведінку розглядаємо у двох формах: традиційну та альтернативну. Відомо, що до традиційних способів громадянської поведінки відносять участь в мітингах, в громадських організаціях, виборах, волонтерська чи благодійна діяльність тощо. Явка громадян на парламентські вибори 2019 року стала найнижчою в історії України (49,3%). Численні соціологічні опитування доводять, що традиційна громадянська активність українців є низькою. Рівень громадянської залученості населення протягом останніх 5-7 років стабільно фіксується в рамках 8-12% [3].

Соціально-політична інтернет-поведінка – це сукупності рутинних дій і звичних способів поведінки, пов'язаних з використанням інтернету, задля врегулювання проблем чи/або підвищення ефекту діяльності в соціально-політичній сфері, а також задля задоволення певних потреб. При цьому інтернет-практики розуміються як альтернативні способи здійснення багатьох реальних повсякденних практик, в основному, не замінюючи їх, а доповнюючи [5, с.106]. Для реалізації громадянами активної соціально-політичної інтернет-поведінки існують інтернет-технології (електронна демократія, краудсорсингові, краудфандингові платформи тощо), за допомогою яких громадянин має змогу здійснювати контроль за діями влади, брати участь в голосуванні, підписувати петиції чи вирішувати іншого роду соціально-політичні питання.

Стосовно реалізація цієї форми активності в Україні знову ж таки виникають проблеми, спричинені в першу чергу недостатньою обізнаністю громадян. У 2016 році програмою “Електронне врядування для підзвітності влади та участі громади” (EGAP 2015-2019) проводилось дослідження, впродовж якого були проведені фокус-групові дискусії з представниками різних категорій населення. В ході фокус-груп з молоддю було виявлено

низку категорій, пов'язаних із функціонуванням е-демократії в Україні. Однією з таких категорій, які гальмують розвиток громадянської активності, була названа саме низька поінформованість та відсутність належних посібників для вивчення інструментів електронної демократії [1].

В кінці 2018 року нами було проведення соціологічне дослідження, пов'язане з вивченням соціально-політичної інтернет-поведінки студентів та їхньої обізнаності щодо електронної демократії. Респондентами виступили 315 студентів двох спеціальностей Національного університету «Львівська політехніка» («Соціологія» та «Міжнародні відносини»). Зафіксовано, що опитані студенти реалізують переважно інтернет-поведінку, пов'язану з переглядом інформації, рідше – «лайком» чи репостом соціально-політичної інформації у соціальних мережах. Тобто студенти проявляють таку поведінку, що не виходить за межі комп'ютера й не має помітного впливу на суспільнозначливі процеси в країні, так званий слактивізм [5]. Саме Інтернет-активність є дуже низькою, що й зумовлено низькою обізнаністю щодо інструментів електронної демократії. 60% опитаних зазначили, що мають низькі знання щодо е-демократії або взагалі не знають нічого про цей інститут. Всього 6% визначили, що знають про е-демократію все необхідне. Було виявлено кореляцію між обізнаністю та досвідом у реалізації соціально-політичної інтернет-поведінки: серед досвідчених у соціально-політичній інтернет-поведінці опитаних студентів, найбільше тих, які знають про е-демократію все необхідне, а серед не дуже досвідчених спостерігаються найбільше тих студентів, котрі про е-демократію знають тільки в загальних рисах, а той, хто тільки щось чув про е-демократію, практично не має досвіду у реалізації поведінкових намірів.

Механізмом подолання проблеми низької обізнаності є введення в освітні програми різних галузей дисциплін за тематикою громадянської освіти. В Національному університеті «Львівська політехніка» такими є курси «Електронна демократія» та, особливо, «Демократія: від теорії до практики», який було впроваджено і в інших українських університетах з вересня 2018 року. Дисципліна базується на світовій методології IFES (Міжнародної фундації виборчих систем) з громадянської освіти для університетів під назвою «Посилення залученості через освіту для демократії» (Strengthening Engagement through Education for Democracy – SEED) [4].

**Висновки.** Проблема відсутності некваліфікованих педагогів у сфері громадянської освіти зараз в Україні активно вирішується, а чисельність організацій та програм провайдерів громадянської освіти обладнає на позитивні зрушення в регулюванні питання громадянської неосвіченості населення. Варто підкреслити, що громадянська активність цілком не залежить від освіченості населення, поряд з цим є безліч інших соціальних чинників (довіра, ситуація в країні тощо). Тому не варто думати, що вирішення питань громадянської неосвіченості одразу врегулює проблему пасивності громадян. Все ж громадянська освіта є першочерговою сходиною у становленні громадянина, оскільки надає початкові знання та вміння, необхідні для повноцінного життя в сучасному суспільстві.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. еДемократія в Україні: Погляди громадян і ключових зацікавлених сторін [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://egap.in.ua/wp-content/uploads/2016/07/UKRAINIAN-Report-Open-Mic.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/UKRAINIAN-Report-Open-Mic.pdf>

- content/uploads/2017/11/171108\_citizenship-education-Ukraine-ukr\_YB.pdf
3. Громадянська освіта: від теорії до практики / наук. ред. Я. Пилинський. – К.: Стилюс, 2017. – 186 с.
  4. Демократія: від теорії до практики [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://lpnu.ua/education/majors/subject/IHSS/6.291.00.01/8/2019/ua/full/4/15134> (дата звернення: 20.03.2020).
  5. Мишок Р. Р. Громадянська інтернет-поведінка львівської студентської молоді: спроба визначення і класифікації // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського». Політологія. Соціологія. Право, 2019. Вип.3 (43). С. 104-110.
  6. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 20.03.2020).
  7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).
  8. Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/8174107485d9cb793a96d13.93898801.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).
  9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.03.2020).
  10. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).
  11. Розвиток громадянських компетентностей в Україні: результати соціологічних досліджень (DOCCU) / Семенець-Орлова І., Михайлич О., Борер К., Ретцель М., за заг. ред.: Н.Г. Протасова. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2018. – 26 с.
  12. Соціологічне опитування «Громадська активність громадян України» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова [Е. ресурс]. – Режим доступу: [https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini?fbclid=IwAR0Sr6hu9\\_wEUyBDbs32cOOEnOiRRfyICxSvIOBmr76AAh9ve8pjAKIE-iU](https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini?fbclid=IwAR0Sr6hu9_wEUyBDbs32cOOEnOiRRfyICxSvIOBmr76AAh9ve8pjAKIE-iU) (дата звернення: 20.03.2020).
  13. Умови проведення Всеукраїнського конкурсу кращих практик щодо впровадження електронної демократії в закладах освіти [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B20Fv1XtE02zTEo5OGkxclZScEE/view> (дата звернення: 20.03.2020).
  14. Фестиваль кращих практик у сфері громадянської освіти та електронної демократії в навчальних закладах [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2018/03/26/festyval-kraschyh-praktyk-u-sferi-hromadyanskoji-osvity-ta-elektronnoji-demokratiji-v-navchalnyh-zakladah/> (дата звернення: 20.03.2020).
  15. Цифрова компетентність вчителя Нової української школи-2020 [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/2020/03/10/tsyfrova-kompetentnist-vchytelia-novoi-ukrainskoi-shkoly-2020/> (дата звернення: 20.03.2020).

#### REFERENCES

1. eDemocracy in Ukraine: Views of Citizens and Key Stakeholders [Е. source] – Access mode: <https://egap.in.ua/wp-content/uploads/2016/07/UKRAINIAN-Report-Open-Mic.pdf> (date of request: 20.03.2020).
2. Borenko Y. Civic education in Ukraine [Е. source] – Access mode: [https://tpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108\\_citizenship-education-Ukraine-ukr\\_YB.pdf](https://tpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf) (date of request: 20.03.2020).
3. Civic education: from theory to practice / sciences. ed. J. Pylinskiy. - K.: Stilos, 2017. - 186 p.
4. Democracy: from theory to practice [Е. source] – Access mode: <https://lpnu.ua/education/majors/subject/IHSS/6.291.00.01/8/2019/ua/full/4/15134> (date of request: 25.03.2020).
5. Myshok R. R. Civil Internet behaviour of the Lviv student youth: the attempt of determination and classification // Visnyk of the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”. Politology. Sociology. Law. 2019. Volume 3 (43). 291 p. P. 104-110.
6. An integrated course curriculum for 10 classes of secondary schools [Е. source] – Access mode: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (date of request: 22.03.2020).
7. New Ukrainian School. Conceptual foundations of secondary school reform [Е. source] – Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (date of request: 23.03.2020).
8. Public opinion polls to assess changes in public awareness of NGOs and their activities [Е. source] – Access mode: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/8174107485d9cb793a96d13.93898801.pdf> (date of request: 20.03.2020).
9. Law of Ukraine “On education” dated 05.09.2017 №2145-VIII. [Е. source] – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (date of request: 23.03.2020).
10. On approval of the Concept of Development of Civic Education in Ukraine [Е. source]. – Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (date of request: 25.03.2020).
11. Development of civic competences in Ukraine: results of sociological research (DOCCU) / Semenets-Orlova I., Mikhailich O., Borer K., Retzel M., for the head. ed.: N.G. Protasov. - K.: Agency of Ukraine LLC, 2018. - 26 p.
12. Sociological survey “Civic activism of citizens of Ukraine” of the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation in cooperation with the Razumkov Center Sociological Service [Е. source]. – Access mode: [https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini?fbclid=IwAR0Sr6hu9\\_wEUyBDbs32cOOEnOiRRfyICxSvIOBmr76AAh9ve8pjAKIE-iU](https://dif.org.ua/article/gromadska-aktivnist-gromadyan-ukraini?fbclid=IwAR0Sr6hu9_wEUyBDbs32cOOEnOiRRfyICxSvIOBmr76AAh9ve8pjAKIE-iU) (date of request: 20.03.2020).
13. Conditions of holding the All-Ukrainian competition of best practices on the introduction of e-democracy in educational institutions [Е. source]. – Access Mode: <https://drive.google.com/file/d/0B20Fv1XtE02zTEo5OGkxclZScEE/view> (date of request: 22.03.2020).
14. Festival of best practices in the field of civic education and e-democracy in educational institutions [Е. source]. - Access mode: <https://imzo.gov.ua/2018/03/26/festyval-kraschyh-praktyk-u-sferi-hromadyanskoji-osvity-ta-elektronnoji-demokratiji-v-navchalnyh-zakladah/> (date of request: 25.03.2020).
15. Digital competence of the teacher of the New Ukrainian School 2020 [Е. source]. - Access mode: <https://imzo.gov.ua/2020/03/10/tsyfrova-kompetentnist-vchytelia-novoi-ukrainskoi-shkoly-2020/> (date of request: 25.03.2020).

#### The role of civic education in the socio-political internet behavior realization of Ukrainian youth

R. R. Myshok, L. D. Klymanska

**Abstract.** The article examines socio-political internet practices as a form of civic behavior. It is noted that this kind of behavior is already being implemented by Ukrainian citizens, but in such a way and at such a level that it does not fulfill its basic functions - to help regulate the problems of society. One of the reasons for this situation is the poor state of civic education in Ukraine, which has a negative impact not only on socio-political internet practices, but on civic activity as a whole.

**Keywords:** civic education, competence, e-democracy, civic activism, socio-political internet behavior.

## Теорія релігійної складності в сучасному дослідженні релігії

С. С. Яремчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича  
Corresponding author. E-mail: s.iaremchuk@chnu.edu.ua

Paper received 15.06.20; Accepted for publication 25.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-231VШ39-18>

**Анотація.** У статті проаналізовані передумови, методологія та основні ідеї теорії релігійної складності. Вона стала результатом масштабного наукового проєкту вчених з вивчення ролі релігії у публічній сфері п'яти нордичних країн. Ця концепція вказує на одночасну присутність кількох, іноді суперечливих, релігійних тенденцій, які можуть співіснувати на різних рівнях суспільства. Можна стверджувати, що теорія релігійної складності є складовою постсекулярного дискурсу аналізу релігії, до якого належать теорії П. Бергера, Х. Казанови, Ю. ГАБЕРМАСА та ін.

**Ключові слова:** релігія, релігійна складність, секуляризація, деприватизація, нордичні країни.

**Вступ.** Релігійний і демографічний профіль Європи стрімко змінюється. Найочевидніші зміни тісно пов'язані з імміграцією, під впливом якої багато європейських країн стали культурно, етнічно та релігійно розмаїтими спільнотами. У сфері релігії відбуваються й інші зміни. Християнські церкви переживають спад, а кількість позаконфесійних (секулярних) людей зростає. Все більше людей вирішують залишатися осторонь будь-яких релігійних груп, а переміщення до культури вибору і суб'єктності свідчить про те, що багато форм духовності тепер знаходяться за межами церков та релігійних інституцій як таких. Тенденції до змішування культурних ідей, так само як посилення різноманіття й індивідуалізму в релігійній сфері є загальними рисами для більшості сучасних європейських країн. Одним із наслідків цих змін є обмеженість поширених досі шляхів управління релігійною різноманітністю, внаслідок чого виникає проблема забезпечення справедливого ставлення до представників різних вірувань з урахуванням індивідуальних свобод та громадянських обов'язків.

**Короткий огляд публікацій по темі.** Дослідження шведського соціолога Горана Густафсона, проведене в 1980-х рр. у нордичних країнах (Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції), засвідчило, що важливим трендом між 1930 і 1980 роками було зменшення присутності релігії: зменшувалася державна підтримка християнства, слабшала роль релігії в судовій системі та публічних інституціях, знижувався вплив лютеранських громад на шкільну систему [13, с. 31-34]. Він дійшов висновку, що «релігія та церква досі присутні в суспільному житті всіх нордичних країн, і ця присутність має тенденцію до зменшення». До 1980 р. «релігія стала присутня лише на маргінесі суспільства, належачи радше до приватної сфери, ніж до публічної» [13, с. 45]. Винятком були ЗМІ, де присутність релігії збільшилася [13, с. 45]. У цей час окреслилися контури релігійного розмаїття, а відносно гомогенна релігійна культура, здавалося, повільно змінювалася і слабшала.

Аналогічні дослідження останніх десятиліть засвідчують зростання секуляризації, через що деякі науковці дійшли висновку, що нордичні країни – найменш релігійні в Західній Європі [16; 21]. Також зростає кількість людей без релігійної належності. Крім релігійного спаду, відбуваються процеси індивідуалізації і повернення до духовності та бриколажу. У

нордичних країнах можна спостерігати дві, здавалося б, протилежні тенденції: зменшення релігійних вірувань і практик серед населення та зростання наявності релігії в публічній сфері. Це характерно й для інших європейських країн.

В 1990-х і 2000-х рр. увага дослідників до ролі релігії в публічній сфері зростала. Дехто заявляв, що теорія секуляризації зазнала краху і що релігія повертає свої позиції в публічній сфері [2; 6; 14]. Протягом першого десятиліття 2000-х рр. було проведено кілька масштабних емпіричних досліджень, де публічна сфера була однією з кількох тем. Ці дослідження аналізували прояви релігії в публічній сфері в Європі [9; 11] та Канаді [17]. З цих та інших досліджень випливає те, що хоча публічні прояви релігії є головним об'єктом дискусій у цих країнах, ці прояви вкорінені в історії кожної країни. Релігія дебатється, змагається, керується всередині національних держав, але національні та локальні традиції впливають на релігію.

Ще в середині ХХ ст. Г. Ле Бра показав, що традиції релігійності чи індиферентності до релігії уходять коренями в глибоку старовину: є райони релігійні, як нині, так і в минулому, а є такі, що завжди були байдужі до релігії чи взагалі нерелігійні. Коли розглядається рівень релігійності будь-якої країни, найперші пояснення можна отримати в результаті історичного аналізу. Так, однією з найменш релігійних країн Європи є Чехія і пояснення цього феномену, передусім, походять з того історичного факту, що католицька церква протягом довгого часу сприймалася чехами як організація, яка сприяла іноземним окупантам. Більша релігійність населення західних областей України зумовлена також історичними чинниками входження цих територій до складу спочатку Австро-Угорщини, а згодом – інших держав, де не проводилась атеїстична політика, як у Радянському Союзі. Можна наводити сотні прикладів того, як історичні чинники, які стають частиною колективної пам'яті народу, впливають на рівень та характер складових релігії.

**Мета.** Дослідити основні аспекти теорії релігійної складності, запропонованої скандинавськими вченими для аналізу сучасних трендів розвитку релігії.

**Матеріали і методи.** Теорія секуляризації була предметом гострих дискусій. Науковці, які розвивали ортодоксальні теорії секуляризації в кінці 1960-х, не погоджуються коли мова йде про різні рівні секуляризації у сучасних дебатах. Пітер Бергер [1, с. 107-108]

бачив секуляризацію як макрорівневий процес, який впливає на культуру та індивіда; Браян Вілсон [18, с. 149-150, 153-154] погоджувався з цим, проте заперечував ідею індивідуальної секуляризації. Нині Стів Брюс наголошує на макрорівневій секуляризації і включає сюди впливи, що відбуваються на індивідуальному рівні [3; 4]. У 1990-х рр. було розроблено «теорію неосекуляризації» як продовження теорії секуляризації [20]. Розвиваючи ідею Карела Доббелара [10], згідно з якою секуляризація відбувається на макро-, мезо- та індивідуальному рівнях, Марк Чейвз [8] запропонував розуміти секуляризацію як зменшення впливу релігії в суспільстві, організаціях та на індивідуальному рівні. Поворотним пунктом у теоретизуванні щодо секуляризації стали погляди Хосе Казанови, який погоджувався з Вілсоном і Доббеларом щодо макрорівневої диференціації в країнах Заходу, проте заперечував те, що диференціація обов'язково призводить до інституціональної секуляризації [6, с. 19]. Натомість з 1980-х рр. у всьому світі почалася мезорівнева «деприватизація» релігії. Внесок Х. Казанови полягає в розмежуванні трьох процесів, які можна аналізувати окремо, – диференціації, релігійного спаду та приватизації релігії, – що може бути поєднано з поглядами Доббелара щодо розрізнення макро-, мезо- та мікрорівня аналізу.

У кінці 1990-х рр. Пітер Бергер відкинув теорію секуляризації і заявив, що сучасний світ «десекулярний» [2, с. 2-6]. Винятками є Європа й академічні еліти. Концепція десекуляризації нечітка й мало допомагає в емпіричних дослідженнях. Вона має на увазі відміну попередніх процесів секуляризації, але питання полягає в тому, чи є поява різних релігійних груп індикатором глобального процесу десекуляризації. Юрген Габермас у 2006 р. почав характеризувати сучасні західні суспільства як постсекулярні, що спричинило подальші дебати щодо публічної релігії. На основі статті 2008 р. можна дійти висновку, що постсекулярність позначає принаймні три пов'язані емпіричні й нормативні феномени: (1) наявність релігійних і світських спільнот у державі; (2) роль церков та релігійних організацій як «спільнот інтерпретації» в публічній сфері; і (3) усвідомлення публічної присутності релігії [15, с. 19-20]. Постсекулярність не просто означає ресакралізацію суспільства, але й рефлексивну настанову що це питання секуляристського розуміння модерності [7, с. 28-34].

Описані вище підходи або стверджують, що секуляризація продовжується або відмовляються від неї, і заявляють про розворот до десекуляризації чи постсекулярності. Втім, жоден з цих підходів не пояснює численних паралельних тенденцій у релігії. Існує необхідність у розробці нових концепцій для аналізу релігійної ситуації в сучасних західних суспільствах. Колектив науковців з країн Північної Європи, для аналізу релігійних тенденцій у сучасних нордичних країнах, уводять у праці «Релігійна складність в публічній сфері. Порівняння нордичних країн» (2018) [12] концепцію релігійної складності. Ця книга стала результатом п'ятирічного дослідницького проекту «The role of religion in the public sphere. A comparative study of the five Nordic countries» (NOREL) (2009-2014). Авторів цього проекту надихнуло вже згадане дослідження

нордичних країн, проведене протягом 1930-1980 рр. Г. Густафсона. Вони обрали три сфери, які були предметом наведеного вище дослідження, – державу, політику та медіа, – що дозволило їм побачити зміни протягом більш ніж 80 років. Крім цього, вони включили також релігійні та світоглядні спільноти. Порівняння здійснювалося за трьома принципами. По-перше, порівнювалися певні однакові індикатори у всіх п'яти країнах у межах обраних чотирьох сфер. По-друге, порівнювалися ті самі індикатори за 30 років. По-третє, порівнювалися всі чотири сфери, щоби проаналізувати спільне й відмінне в суспільній ролі релігії в п'ятьох країнах. Наприкінці автори акцентували увагу на спільному й відмінному між результатами їхнього дослідження та дослідженнями інших європейських країн.

**Результати та їх обговорення.** Концепція релігійної складності базується на ідеях із системи складності та соціології релігії [5]. У 1980-х рр. ідея складності розвивалася в природничих науках, а через 10 років – і в соціальних та науках про культуру. Система складності кидає виклик теоріям, які наголошують на лінійності й ієрархічності соціальних змін. Теоретики по-різному наголошують на хаосі та порядку, хоча багато хто загострює увагу на нелінійності, розривах та відмові від редукціонізму. Ідея полягає в тому, щоб обрати корисні для емпіричного дослідження релігійних тенденцій ідеї та концепції теоретиків, які акцентують на складності.

Багато дослідників вважають, що складність як мета-теоретична концепція підходить для деяких різноманітних сфер. Згідно з цим підходом, релігійна складність, про яку тут йде мова, означає *мета-теоретичну концепцію, яка вказує на одночасну присутність кількох, іноді суперечливих, релігійних тенденцій, які можуть співіснувати на різних рівнях суспільства*. Релігійна складність не тотожна деприватизації, яка означає повернення релігії на мезорівень громадянського суспільства [6, с. 291-221]. Вона стосується ширшої сукупності явищ, зокрема одночасного існування тенденцій релігійного спаду, зростання та змін на макро-, мезо- та індивідуальному рівнях, а також наявності численних форм релігії на кожному рівні.

Вищевказана праця обстоює аргумент, згідно з яким релігійна складність у нордичних країнах полягає в наявності суперечливих тенденцій, як-от: зростання секуляризації серед населення; одночасна диференціація та де-диференціація релігії на державному рівні; збільшення присутності релігії як об'єкта дебатів на політичному рівні; більша помітність релігії в медіа та деприватизація релігії на рівні громадянського суспільства. Кожну з цих тенденцій обговорюють у контексті теорій, що стосуються секуляризації, диференціації, політизації, медіатизації та деприватизації. Концепція релігійної складності допомагає розглянути всі ці тенденції в контексті одна одної та визначити, чи взаємопов'язані вони. При цьому релігійна складність не тотожна релігійному різноманіттю, яке має кілька значень, але тут воно означає присутність кількох світових релігій у суспільстві. Релігійна складність можлива в релігійно однорідних суспільствах, наприклад у переважно протестантській



країні, де одночасно на різних рівнях відбуваються процеси релігійного спаду, зростання й трансформації, а також наявні різні форми релігії. Складніше обговорювати релігійно розмаїті суспільства без певної форми релігійної складності. Релігійна складність – це більше, ніж різноманіття. Отож розглянемо низку ідей концепції релігійної складності.

Перша ідея - відкидання редуccionізму. Концепція складності стосується відносин між різними рівнями емпіричного аналізу. Навіть якщо К. Доббелар розрізняв секуляризацію за її рівнями, він та інші теоретики ортодоксальної секуляризації схильні припускати, що ці рівні пов'язані. Науковці вдаються до редуccionі в низхідному напрямку, так що соціетальна секуляризація редуцується в секуляризацію на організаційному та індивідуальному рівнях. Розмаїття повернення релігії теоретики здебільшого воліють редукувати з одного рівня на інший у лінійний спосіб. Певна редуccionі наявна й у висхідному напрямі, оскільки Ю. Габермас [14, с. 1-4, 16; 15, с. 18-19] редукував у висхідному і низхідному напрямках. Альтернативний шлях зближення різних рівнів аналізу розглядається кожним як окрема гіпотеза. Цей підхід має два наслідки розуміння релігійної складності. По-перше, це відкриття можливості, що різні релігійні тренди і вираження можуть існувати на різних рівнях. По-друге, це означає, що множинні релігійні форми співіснують на тому самому рівні й демонструють різні зразки зростання, зниження і зміни. Іншими словами, релігія на одному рівні не обов'язково унітарна (однакова).

Друга ідея – це зворотний розвиток. Соціальний розвиток часто описують в ієрархічних відносинах, де один фактор спричиняє зміни в іншому. Найбільш ортодоксальні і нео-секуляризаційні теоретики використовують цю модель, позаяк наголошують на ієрархічному зв'язку між модернізацією та секуляризацією. Теорія складності вказує, що зміни зазвичай зворотні в сенсі того, що вони на різних рівнях мають потенційні наслідки для всіх інших рівнів. Краще, ніж вивчення релігійних змін із фокусом на диференціації як односпрямованому впливові, інший підхід слугує вивченню релігійних тенденцій на всіх аналітичних рівнях, щоб побачити напрями впливу і як вони впливають один на одного.

Третя ідея – це нелінійність. Ця ідея стосується погляду на соціальні зміни, який намагається з'ясувати, якими повинні бути зміни: поступовими чи лінійними. Найбільші теоретики секуляризації використовують довготермінові і почасти лінійні точки зору. Теорія складності відкидає судження, що соціальна зміна має бути поступовою, підкреслює розриви і залежності. Соціальна зміна часто відбувається в стабільних ситуаціях, де незначні зміни призводять до раптового критичного розвороту смислів, які відкривають нові шляхи розвитку. Зміни часто нелінійні й непередбачувані. Однак соціальні і релігійні зміни можуть також бути пояснені теоріями поступової зміни через сукупність процесів, таких як розшарування, де нові правила і реформи представлені нагорі існуючих. Зміни можуть бути результатом як залежності, так і розшарування, проте всі ці форми зміни важливі для розуміння складових релігійних трендів.

Четверта ідея – це недостатність зосередженості на прогнозах. Соціологи, які наголошують на складності, рідко шукають прогнози. Замість того, теорія складності фокусується на постійній зміні і локальних поясненнях. Поки багато ортодоксальних теоретиків секуляризації роблять прогнози про майбутнє, які передбачають продовження секуляризації (С. Брюс, Б. Вілсон), деякі релігійні теоретики більш обережні з цим (П. Бергер, Ю. Габермас). Користь використання складності як моделі вивчення складових релігійних трендів є тим, що відвертає нас від думок, що прогнозують одиничні і зрозумілі зразки. Різні релігійні тренди можуть змінювати один одного і водночас продукувати складові комплексу трендів.

**Висновки.** Теорія складності, на основі емпіричного матеріалу нордичних країн, наголошує на неоднозначності, парадоксальності й динамічності замість лінійного розвитку, який зосереджений на майбутніх наслідках релігії. Зокрема, відносини між релігіями та державами є досить багатограними. З історії відомі тривалі процеси диференціації між фінською, шведською, ісландською, норвезькими державами та церквами переважної більшості. Ці церкви набули певної автономії і держави з часом стали більш світськими. Водночас дані свідчать, що всі північні держави продовжують співпрацювати з багатьма релігійними організаціями. Вони покладаються на них під час національних свят та криз, що є їхнім законним правом. Ці церкви продовжують бути привілейованими в багатьох державних установах, таких як військові заклади, в'язниці, лікарні та державні школи. Шведські та фінські церкви мають найбільшу автономію, тоді як ісландські та норвезькі церкви поділяють меншу автономію. Натомість напівавтономія не стосується данської церкви, яка є єдиною північною церквою, яку все ще можна охарактеризувати як державну. Релігія стала більш помітною як тема в парламентських дебатах, особливо в Швеції, Данії та Норвегії, що передбачає деприватизацію чи політизацію релігії. У цілому, релігія та політика мають багато спільного, тільки релігія стала безпосередньо залучена до політичних дебатів. Тим не менше, країни відрізняються у своєму розвитку та поглядах. Політизація релігії в Данії є найпомітнішою. Зростаюча політизація релігії пов'язана з наявністю правих популістських партій, які висловлюють антиімміграційні погляди. Ці партії мають довшу історію в Данії та Норвегії, ніж у Швеції та Фінляндії, хоча, зростання на території цих країн правопопулістських партій вказує на можливі зміни. Релігія стала більш політизованою та більш помітною в світській пресі в Норвегії та Швеції, але особливо в Данії. Коли справа доходить до світської преси, Фінляндія нагадує скандинавські країни більше, ніж Ісландія. Релігія почала захоплювати простори політики та медіа, навіть якщо релігійні питання не постають основною їхньою темою. У всіх країнах Північної Європи є ознаки деприватизації релігії на рівні громадянського суспільства в тому сенсі, що віруючі угруповання є більш помітними нині, ніж вони були всього кілька десятиліть тому. Церкви переважаних релігій колись домінували в публічній сфері. Протягом останніх десятиліть розвиток міжконфесійної інфраструктури відбувся у всіх п'яти країнах Північної Європи. Між-

конфесійна інфраструктура на національному рівні більш розвинена в Норвегії, Фінляндії та Швеції, ніж у Данії та Ісландії. Різний рівень розвитку частково пояснюється ступенем релігійної різноманітності, втручанням держави в релігійні питання та внутріш-

ньою організацією більшості церков (Данія). Знову ж таки, концепція релігійної складності була корисною для привернення уваги до розвитку релігії на різних рівнях, які, не обов'язково мають щось спільне.

#### REFERENCES

- Berger, Peter L. 1967. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City, NY: Doubleday. Google Scholar
- Berger, Peter. 1999. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. In: P. Berger (ed.). *Grand Rapids, Mich.: Ethics and Policy Center and Wm. B. Eerdmans Publishing Co. P. 1-18.*
- Bruce, S. 2002. *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Bruce, Steve. 2011. *Secularization. In Defence of an Unfashionable Theory*. Oxford: Oxford University Press. CrossRef Google Scholar
- Byrne, David, and Gill Callaghan. 2014. *Complexity Theory and the Social Sciences. The State of the Art*. London: Routledge. Google Scholar
- Casanova, J. 1994. *Public Religion in the Modern World*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Casanova, José. 2013. Exploring the Postsecular: Three Meanings of “the Secular” and Their Possible Transcendence. In *Habermas and Religion*, ed. Craig Calhoun, Eduardo Mendieta, and Jonathan Van Antwerpen, 27–48. Cambridge: Polity. Google Scholar
- Chaves, Mark. 1994. Secularization as Declining Religious Authority. *Social Forces* 72 (3): 749–774. CrossRef Google Scholar
- Davie, Grace. 2015. *Religion in Britain: A Consistent Paradox*. West Sussex: Wiley. Google Scholar
- Dobbelaere, Karel. 1981. Secularization: a Multi-dimensional Concept. *Current Sociology*. Vol. 29. P. 1-213.
- Ferrari, Silvio, and Sabrina Pastorelli (eds.). 2012. *Religion in Public Spaces. A European Perspective*. Aldershot: Ashgate. Google Scholar
- Furseth, Inger (ed.). 2018. *Religious Complexity in the Public Sphere. Comparing Nordic Countries*. Springer. Palgrave Macmillan. 312 s.
- Gustafsson, Göran. 1994. Religious Change in the Five Scandinavian Countries, 1930–1980. In *Scandinavian Values*, ed. Thorleif Pettersson and Ole Riis, 11–57. Uppsala: Uppsala University. Google Scholar
- Habermas, Jürgen. 2006. Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy* 14 (1): 1–25. Google Scholar
- Habermas, Jürgen. 2008. Notes on Post-Secular Society. *New Perspectives Quarterly* 25 (4): 17–29. CrossRef Google Scholar
- Inglehard R., Welzel Ch. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: the Human Development Sequence*. Cambridge, New York: Cambridge University press, 2005. 333 p.
- Lefebvre, Solange, and Lori G. Beaman (eds.). 2014. *Religion in the Public Sphere: Canadian Case Studies*. Toronto: Toronto University Press. Google Scholar
- Wilson, Bryan. 1991. *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press. Google Scholar
- Woodhead, Linda, and Rebecca Catto (eds.). 2012. *Religion and Change in Modern Britain*. London: Routledge. Google Scholar
- Yamane, David. 1997. Secularization on Trial. In *Defense of a Neosecularization Paradigm. Journal for the Scientific Study of Religion* 36 (1): 109–122. CrossRef Google Scholar
- Zuckerman, Phil. 2008. *Society without God. What the Least Religious Nations Can Tell Us about Contentment*. New York: New York University Press.

#### The theory of religious complexity in the modern study of religion

S. S. Yaremchuk

**Abstract.** The article analyzes the prerequisites, methodology and basic ideas of the theory of religious complexity. It is the result of a large-scale research project by scholars to study the role of religion in the public sphere in five Nordic countries. This concept indicates the simultaneous presence of several, sometimes contradictory, religious tendencies that can coexist at different levels of society. It can be argued that the theory of religious complexity is a component of the post-secular discourse of the analysis of religion, which includes the theories of P. Berger, J. Casanova, J. Habermas, and others.

**Keywords:** religion, religious complexity, secularization, deprivatization, Nordic countries.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of  
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.  
1022 Budapest, Balogvár u. 1.  
[www.rcontact.hu](http://www.rcontact.hu)